

**Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho
tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha
Gireidi ya R - 9
(Zwikolo)**

**Dzinyambo
Tshivenda
Luambo lwa u engedza lwa u thoma**

**DEPARTMENT OF EDUCATION
(MUHASHO WA PFUNZO)**

Yo andadzwa nga:

Muhasho wa Pfunzo

Sol Plaatje House

123 Schoeman Street

Private Bag X895

Pretoria 0001

South Africa

Lutingo: +27 12 312 - 5911

Fekisi: +27 12 321 - 6770

120 Plein Street

Private Bag X9023

Cape Town 8000

South Africa

Lutingo: + 27 21 465 - 1701

Fekisi: + 27 21 461 - 8110

<http://pfunzo.pvv.gov.za>

© 2002 Muhasho wa Pfunzo

ISBN: 1-919917-74-8

Nyolo na kuvhekanyelwe: 23406, Vol 443, MAy 2002

Heļi liňwalwa li fanela u vhalwa sa tshipida tsha Tshitatamennde tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R-9 (Zwikolo).

Hetshi Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R-9 (Zwikolo) tshi katela:

1. Nyangaredzo ya Mbonalo
2. Zwitatamennde zwa Masia a U guda a malo
Dzinyambo
Metse
Saintsi dza matshilisano
Saintsi dza Mvelele
Pfunzo ya zwa Vhutshilo
Saintsi dza Ekonomi na Ndango
Thekhinolodzhi

TSIVHUDZO KHA MUHALI

Muhasho wa Pfunzo u a dikukumusa u tshi nekedza hetshi Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) kha nyambo dzothe dza fumithihi dza Afrika Tshipembe.

Maitele a u dzudzanya na u ḥalutshedzela ndi a kondaho nahone ndi a neaho khaedu. Kanzhi maipfi maswa na mafurase zwo vhonala zwo tea u bveledzwa nga vhathu vhe vha vha vha tshi khou shuma kha aya maňwalwa. Maňwalwa aya o ḥolwa nga vhomakone vha masia eneo.

Muhasho wa Pfunzo u sedza aya maňwalwa sa mathomo a maitele a u alusa na u bveledzisa nyambo dzashu. Ri a vha ḥanganedza na u ḥutuwedza vhathu vha sia ili u shumisa aya maňwalwa sa mutheo wa u isa phanda mveledzo.

KUSHUMISELWE KWA IYI BUGU

- U itela mafhungo nyangaredzi kha hu sedzwe:
 - *U ḋivhadza Tshitatamennde tsha Kharikhułamu ya Lushaka kha Ndima 1 - Hezwi zwi ḋo ḥekedza mafhungo nga ha Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo, Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi R-9 (Zwikolo) na Mbekanyamushumo dza u guda.*
 - *U ḋivhadza sia ḥa u guda kha Ndima ya 1 - Hezwi zwi ḋo ḥekedza mathomo kha Tshitatamennde tsha sia ḥa u guda hu tshi katelwa mbonalo, tshikoupu na Mvelelo dza u guda.*
 - *Asesimennde ya mugudi kha ndima ya 4 - Heyi ndima i ḥekedzaho nyendedzi (*guidance*) ya milayo ya asesimennde kha Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo, na u ḥaṭa nga ha asesimennde ya tshifhinga tshothe na u ḥekedza tsumbo dza kuvhetshelwe kwa dzirekhodo.*
 - *Mitevhe i ḥekedza Kharikhułamu nyangaredzi na mitevhe ya maipfi ya asesimennde na mitevhe ya maipfi yo livhaho ya sia ḥa u guda.*
- Bugu iyi yo khethekanywa ya bva ndima tharu khulwane, ndima iñwe na iñwe i shuma na maimo mathihi na Bennde ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi - Vhuimo ha Fhasi, Vhuimo ha Vhukati, Vhuimo ha Njha. Iñwe na iñwe ya ndima idzi i na tshipiđa tsha mathomo mapfufhi, tsha tevhelwa nga maimo a asesimennde a ndima ya vhutshilo. Hu na ndima-vho ya mugudi.
- Maimo a asesimennde a ndima ya vhutshilo iñwe na iñwe a ḥekedza nđila ya u ita uri zwi konee u tevhela mvelaphanđa. Hezwi zwi amba uri maimo a asesimennde a fanaho a gireidi iñwe na iñwe o imiswa na mañwe u itela uri mudededzi a kone u vhambedza mvelaphanđa u ya nga miñwaha. Hezwi zwi bveledza mavhaka a si na tshithu vhunga a si maimo a asesimennde oþhe a re na zwine zwa eđana kha gireidi iñwe na iñwe.
- Zwiñwe zwiga two shumiswa u buđa na iyi bugu u endedza muvhali kha u wana mafhungo ane a khou a ḥoda. Zwiga izwi ndi:

Maimo a asesimennde

Gireidi

Mvelelo ya u guda

ZWI RE NGOMU

NDIMA YA 1: MARANGAPHANDA

1

U DIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA KHARIKHUŁAMU YA LUSHAKA

1

Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa

1

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka:

Zwitatamennde zwa sia la u guda

2

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka:

3

Mbekanyamushumo dza u guda

4

U DIVHADZA SIA LA U GUDA LA DZINYAMBO – DZHENERIKI

5

Thalutshedzo

5

Ndila ya u engedza nyambo nnzhi

5

Nyambo dza u guda na u funzwa

6

Ndivho

6

Mbonalo i songo doweleaho ya sia la guda

7

NDIMA YA 2: VHUIMO HA FHASI (GIREIDI YA R - 3)

11

MARANGAPHANDA

11

Nyombedzelo

11

U bveledza Ndivho ya luambo – girama, divhaipfi na kubulele

14

MVELELO DZA U GUDA

14

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa

14

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

14

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa

15

Mvelelo ya u guda ya 4: U nwala

15

Mvelelo ya u guda ya 5: U guda na u nea muhumbulo

15

Mvelelo ya u guda ya 6: Mbumbo ya luambo na kushumiselwe

15

MAIMO A ASESIMENNDE NA MAÑWALWA A GIREIDI R	16
Mañwalwa o themendelwaho	16
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa	17
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	18
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	19
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	20
Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ñea muhumbulo	21
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	22
MAIMO A ASESIMENNDE NA MAÑWALWA A GIREIDI 1 - 3	23
Mañwalwa o themendelwaho	23
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa	26
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	30
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	32
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	40
Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ñea muhumbulo	44
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	48
NDIMA YA 3: VHUIMO HA VHUKATI (GIREIDI YA 4 - 6)	53
MARANGAPHANDA	53
Nyomedzelo	53
U aluwa ha u guda	53
Thuso yo nanguludzwaho na u ñwala	53
MVELELO DZA U GUDA	54
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa	54
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	54
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	54
Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala	54
Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ñea muhumbulo	54
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	55

MAIMO A ASESIMENNDE NA MAŃWALWA	56
Mańwalwa o themendelwaho	56
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa	60
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	64
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	68
Mvelelo ya u guda ya 4: U ḥwala	76
Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ɳea muhumbulo	82
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	88
NDIMA YA 4: VHUIMO HA NTHA (GIREIDI YA 7 - 9)	97
MARANGAPHANDA	97
Nyombedzelo	97
MVELELO DZA U GUDA	98
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa	98
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	98
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	98
Mvelelo ya u guda ya 4: U ḥwala	98
Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ɳea muhumbulo	99
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	99
MAIMO A ASESIMENNDE NA MAŃWALWA	100
Mańwalwa o themendelwaho	100
Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa	104
Mvelelo ya u guda ya 2: U amba	106
Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa	112
Mvelelo ya u guda ya 4: U ḥwala	120
Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ɳea muhumbulo	124
Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe	130

NDIMA YA 5: ASESIMENNDE YA MUGUDI

135

MARANGAPHANDA

135

MILAYO YA ASESIMENNDE YO SHUMISWAHO KHA MVELELO

NDIVHANYWA YA PFUNZO

136

Thalutshedzo

136

Zwiteñwa zwone-zwone

136

Mishumo ya asesimennde

136

ASESIMENNDE YA TSHIFHINGA TSHOTHE

137

Zwiñaluli zwa asesimennde ya tshifhinga tshothe

137

Nđila dza asesimennde

138

Milayo ya asesimennde ya tshikolo

139

KUVHETSELWE KWA DZIREKHODO

140

Bugu dza u rekhodela

140

Khoudu dzi shumiswaho kha asesimennde

140

Khoudu dza Lushaka

141

Shedulu dza mvelaphanda

142

Mboniswa dza mugudi

142

Garaña dza mivhigo

143

MITEVHE TSUMBEDZI

145

MUTEVHE WA MAIPFI WA KHARIKHLAMU NA ASESIMENNDE

145

MUTEVHE WA MAIPFI A SIA IA U GUDA

147

NDIMA YA 1 MARANGAPHANDA

U DIVHADZA TSHITATAMENNDE TSHA KHARIKHUŁAMU YA LUSHAKA

Ndayotewa ya Riphabuliki ya Afrika Tshipembe (mulayo 108 wa 1996) i fha mutheo wa u shandukisa na u bveledza Kharikhułamu kha Afrika Tshipembe liswa. Tswikiso ya Ndayotewa i amba uri ndivho dza Ndayotewa ndi u:

- fhodza khethekanyo dza kale na u thoma tshitshavha tsho džitikaho nga maitele a demokirasi, vhulamukanyi ha matshilisano na thikho dza pfanelo dza vhatu.
- khwinifhadza vhudi ha vhutshilo ha vhadzulapo vhothe na u vhofholola vhukoni ha muthu muñwe na muñwe.
- vhea mitheo ya tshitshavha tsha demokirasi na u sa vha na tshidzumbe tshine khatsho muvhuso wa vha wotewa nga lufuno lwa vhatu na uri mudzulapo muñwe na muñwe u tsireledzwa nga mulayo.
- fhaṭa Afrika Tshipembe lo vhofholowaho la demokirasi line la do kona u dzhia vhuimo haļo ho teaho kha muṭa wa dzitshakha.

Pfunzo na kharikhułamu zwi na tshipiđa tshihulwane tshine zwa tamba u bveledza ndivho idzo. Kharikhułamu i livha kha u bveledzisa vhukoni ho fhelelaho ha mugudi sa mudzulapo wa Afrika Tshipembe la demokirasi.

Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa

Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa i ita mutheo wa Kharikhułamu Afrika Tshipembe. I lingedza u konisa vhagudi u bveledza vhukoni havho ha n̄hesa. Hezwi zwi ita nga u vhekanya mvelelo dzine dza tea u bveledzwa mafheloni a maitele ayo. Mvelelo dzi t̄tuwedza maitele a pfunzo i vheaho mugudi vhukati ho livhiwa kha mushumo. Tshitatamennde tsho sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tshi fhaṭa mvelelo dza u guda dza Bennde ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi ya Gireidi R - 9 (Zwikolo) kha mvelelo dza ndeme na mveledziso dzi t̄tuwedzwaho nga Ndayotewa na u bveledzisa kha maitele a demokirasi.

Mvelelo dza ndeme dzi lavhelela vhagudi vhane vha do kona u:

- topola u tandulula thaidzo na u ḥea mihumbulo hu tshi tevhelwa kuhumbulele ku fhaṭaho;
- shuma zwavhuđi na vhañwe sa mirađo ya tshigwada, dzangano na tshitshavha;
- vhekanya na u ḥilanga na u laula mishumo yavho nga ndila yavhuđi;
- kuvhanganya, sengulusa, langa na u pima mafhungo nga tsatsaladzo;
- davhidzana nga ndila yavhuđi hu tshi shumiswa zwi vhonalaho vhutsila na zwiga na luambo kha matshilele o fhambanaho;
- shumisa saintsna thekinolodzhi zwavhuđi na u sumbedza vhuđifhinduleli ha tsatsaladzo u livha kha vhupo na mutakalo wa vhañwe;
- sumbedza u pfesesa l̄ifhasi na uri l̄ifhasi ndi sete ya dzisisiteme na uri vhungomu ha u tandulula thaidzo a vhu imi vhu hothe.

Mvelelo dza mveledziso dici lavhelela vhagudi vhanne vha kona:

- u ɖihumbudza nga zwo bvelelaho na u bula nđila dzo fhambanaho dza u guda havhuđi;
- u shela mulenzhe sa mudzulapo wa vhudifhinduleli kha vhutshilo ha henehfo na ha lushaka lwa ɿfhasi;
- u pfectesa kha masia o fhambanaho musi ho sedzwa zwa mvelele na vhutsila;
- u dzhenelela zwikhala zwa pfunzo na mishumo;
- u bveledza vhukonadzei ha u bindudza.

Zwithu zwi ngaho vhushayi, u sa lingana, lushaka, mbeu, vhukale, vhuholefhali, na khaedu dici ngaho HIV/AIDS zwethe zwi ɿtuwedza nđila dzine vhagudi vha nga shela ngadzo mulenzhe kha u dzhena tshikolo.

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho dzhia maitele nga u sumbedza ɿhodea ɿhukhusa dza vhagudi vhothe. Zwitatamennde zwethe zwa masia a u guda zwi edzisa u sika vhudivhi ha vhushaka vhukati ha vhulamukanyi ha matshilisano, pfanelo dza vhatthu, vhupo ha mutakalo wavhuđi. Vhagudi vha dovha hafhu vha ɿtuwedzwa u bveledza nđivho na u pfectesa u pfuma ha vhutganelani ha shango ɿno. Hu fanela u dovha u dzhieila nzhele mvelele, vhurereli na mikhwa na zwičaluli zwa uvhu vhutganelani.

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka: Zwitatamennde zwa sia ɿa u guda

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsho itwa nga Nyangaredzo ya mbonalo na zwitatamennde zwa masia a u guda a malo:

- Dzinyambo;
- Metse;
- Saintsi dza mupo;
- Saintsi dza matshilisano;
- Vhutsila na Mvelele;
- Pfunzo ya zwa Vhutshilo;
- Saintsi dza Ekonomi na Ndangulo;
- Thekinolodzhi.

Tshitatamennde tsha sia ɿiňwe na ɿiňwe ɿa u guda tshi topola mvelelo dza u guda khulwane dzine dza khou tea u bveledzwa mafheloni a gireidi 9. Tshitatamennde tsha u guda tshiňwe na tshiňwe tshi sumbedza Maimo a asesimennde ane a do konisa u bveledzwa ha mvelelo dza u guda. Maimo a asesimennde a a ɿandavhudzwa hu tshi itelwa gireidi iňwe na iňwe nahone hu a ɿalutshedzwa vhungomu na vhuphara ha zwine vhagudi vha tea u ɿivha na u kona u zwi ita. Maimo a asesimennde a sia ɿiňwe na ɿiňwe ɿa u guda a sumbedza uri mvelaphanda na vhutsila zwi nga itea hani murahu ha tshifhinga. Maimo a asesimennde a nga ɿanganywa nga ngomu ha dzigireidi na u buda kha gireidi dzithe. U bveledzwa ha vhushaka ha vhukati ha ɿhanganyo u buda na masia a u guda (hune zwa itea na hune pfunzo ya zwi tenda) na mvelaphanda u bva kha gireidi u ya kha iňwe ndi dza ndeme kha Kharikhułamu iyi.

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikūlamu ya Lushaka: Mbekanyamushumo dza u guda

Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikūlamu ya Lushaka tsho livha kha u hudza vhudinekedzi na vhukoni vhukati ha vhadededzi vhane vha ḋo vha na vhudifhinduleli kha u bveledzisa ha mbekanyamushumo dzavho dza u guda. U itela u thusedza aya maitele, Muhasho wa Pfunzo u ḋo ḥekedza nyendedzi ya mbekanyamaitele yo tikwaho kha Tshitatamennde tshīwe na tshīwe tsha u guda. Mavundu a ḋo bveledza dzīwe nyendedzi (*guidance*) hune zwa konea u itela u katela vhū̄andavhuwi.

Milayo ine ya vha thikho na ndeme dza Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikūlamu ya Lushaka, ndi yone yo tikaho Mbekanyamushumo dza u guda. Hone masia a u guda a tshī ombedzela zwitēwa, vhutsila na ndeme zwine zwa tea u bveledzwa kha gireidi nga gireidi, mbekanyamushumo dza u guda dzi buledza tshikoupu tsha u guda na nyito dza asesimennde kha vhuimo vhūwe na vhūwe. Dzi dovha hafhu dza vha na shedulu dzine dza sumbedza uri ngudo dzi fanela u funzwa nga luvhilo-đe nahone dzo tevhelana hani dzi dovha dza vha na tsumbo dza kupulanele kwa ngudo dzine dza fanela u shumiswa tshifhinga tshīwe na tshīwe.

Kha Vhuimo ha Fhasi hu na mbekanyamushumo dza u guda tharu: Literesi, Mbalo na Vhutsila ha Vhutshilo. Kha Vhuimo ha Vhukati, dzinyambo, na Metse zwi dzula sa mbekanyamushumo dzo q̄imisaho nga dzothe. Maīwe masia a u guda a nga farekanywa nga zwikolo hu na thendelo i bvaho kha mihasho ya Pfunzo ya mavundu. Mavundu one aŋe a nga bveledza mahumbulwa na mūanganyo kha Vhuimo ha Vhukati. Kha Vhuimo ha N̄tha, hu na mbekanyamushumo dza u guda dza malo dzo q̄itikaho kha masia a u guda u avhelwa ha zwifhinga kha masia a u guda o randelwaho gireidi dzothe na maimo othe.

U avhelwa ha tshifhinga

kha vhege iñwe ya tshikolo, vhadededzi kha vha vhe tshikoloni iri dza 35. Iri dza u funza dzone dzi ḋo fhambana nga dzigireidi. Kha Vhuimo ha Fhasi ho tea u vha na 22,5 wa iri dza u funza kha Gireidi 1 na 2, na iri dza u funza dza 25 kha gireidi 3. Kha Vhuimo ha Vhukati hu ḋo vha na 26,5 wa iri dza u funza. Kha Vhuimo ha N̄tha, Gireidi 7 i ḋo vha na iri dza 26,5 ngeno gireidi 8 na 9 dzi tshī ḋo vha na 27,5 wa iri.

Asesimennde

Tshitatamennde tshīwe na tshīwe tsha u guda tshī katela tshipiqa tsho dodombedzwaho kha asesimennde. Murango wo q̄itikaho nga mvelelo u shumisa ngona ya asesimennde dzine dza katela zwiitisi zwo fhambanaho. Asesimennde i fanela u ḥea tsumbabuđo ya mvelaphanda ya mugudi nga n̄qila yo khwiniseaho na u ita uri vhagudi vha ṭanganyise na u shumisa n̄đivho ya vhutsila. Asesimennde i fanela-vho u thusa vhagudi u kona u haṭula nga ha vhukoni havho, vha ḑivhetsheli n̄đivho ya mvelaphanda na u ṭunga u guda hu yaho phanda.

Lushaka lwa Mudededzi ane a khou lavhelelwa

Vhagudisi kha maimo ōthe ndi vhone vhasheli vha mulenzhe vhahulwane kha tshanduko dzōthe dza fhano Afrika Tshipembe. Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tshi lavhelela vhadededzi vha re na ndalukanyo, vha re na vhukoni, vha re na vhudiłekedzi na vhulondi, vhane vha ḫo kona u ḫadzisa mishumo yo bulwaho kha Vhuimo ha Vhukoni ha Vhugudisi. Hoyu mulayo u vhona vhadededzi vhe vhapfumedzanyi vha u guda, vhałalutshedzeli na vhaoli vha mbekanyamushumo na matheriala a u guda, vharangaphanda, vhalangi na vhalauli, vhagudi, vhałodisesi na vhagudi vha tshifhinga tshōthe, mirađo ya tshitshavha, vhaczulapo na vhafunzi, vhaasesi na vhagudelei vha masia a u guda.

Lushaka lwa mugudi ane a khou lavhelelwa

U alusa ndeme dza u bvelela phanđa ha vhuñe na u khwałhisidza uri vhuđivhei ha vhudzulapo ha Afrika Tshipembe vhu fhałwa kha ndeme dzo fhambanaho na dze dza vha dzi tshi shumiswa nga tshifhinga tsha pfunzo ya khethululo ya tshiṭalula. Lushaka lwa mugudi ane a khou lavhelelwa ndi ane a ḫo tūtuwedzwa nga ndeme a shuma hu u thusa tshitshavha two livha kha ḫonifho ya demokirasi, vhulinganyi, khuliso ya vhathu, vhutshilo na vhulamukanyi na matshilisano avhuđi. Kharikhułamu i ḫođa u sika mugudi wa tshifhinga tshōthe ane a vha na vhuđifulufheli na vhuđilangi, o funzeaho, muđivhi wa mbalo, wa vhutsila vhunzhi, wa u pfela vhuđungu, wa ḫonifho ya vhupo na nungo dza u shela mulenzhe kha tshitshavha sa mudzulapo wa ndeme na mafulufulu.

U DIVHADZA SIA LA U GUDA LA DZINYAMBO - TSHIVENDA

Sia liñwe na liñwe la luambo luniwe na luñwe lwa tshiofisi lo nekedzwa kha zwipida zwiraru.

Thalutshedzo

Sia la u guda la Dzinyambo li angaredza :

- Nyambo dzothe dza fumithihi dza tshiofisi (Sepedi, Sesotho, Setswana, SiSwati, Tshivenđa, Xitsonga, Afrikaans, English, isiNdebele, isiXhoza, isiZulu).
- Li dovhla la angaredza nyambo dzo tendelwaho nga Pan South African Language Board (PANSALB) na SAFCERT, luambo lwa saini na Braille.

Kha shango li re na nyambo nnzhi li fanaho na la Afrika Tshipembe ndi zwa ndeme uri vhagudi vha swikelele vhukoni ha nthesa kha nyambo mbili, na uri vha kone u davhidzana nga dziñwe nyambo.

Ndila ya u engedza nyambo nnzhi

Masia a u guda a tevhela maitele a u engedza nyambo nnzhi:

- Vhagudi vhothe vha guda luambo lwa ñamuni na luambo luthihi lwa u engedza lwa tshiofisi.
- Vhagudi vhothe vha vha na vhukoni kha luambo lwa u engedza ngeno luambo lwa hayani lu tshi khou vhulungwa na u bveledzwa.
- Vhagudi vhothe vha guda luambo lwa vharema miñwaha i linganaho rathi nga murahu ha bennde ya Pfunzo na Vhugudisi nyangaredzi. Huñwe, dzi a gudwa sa luambo lwa u engedza.

Luambo lwa hayani, luambo lwa u engedza lwa u thoma na lwa vhuvhili dici sedzwa nga ndila dzo fhambanaho:.

- Maimo a Asesimennde a luambo lwa hayani a humbulela uri vhagudi vha da tshikoloni vha tshi kona u pfesesa na u amba luambo. Vha thusa mveledziso dza hovhu vhukoni zwihihulu kha tshakha dza literesi (u vhala, u riwala, dzi vthonalahi na tsatsaladzo) Dzi nekedza Kharikhulamu yo khwañhaho u thusa luambo lwa u guda na u gudisa.
- Luambo lwa u thoma lwa u engedza lu humbulela uri vhagudi vha vha si na na ndivho ya luambo musi vha tshi da tshikoloni. Kharikhulamu i thoma nga u bveledzisa vhukoni ha vhagudi kha u pfesesa na u amba luambo. Kha vhuimo hovhu ha u thoma, vhu fhaña literesi. Vhagudi vha kona u fhirisela literesi dze vha guda kha luambo lwavho lwa hayani u ya kha luambo lwavho lwa u engedza lwa u thoma. Kharikhulamu i nekedza mutheo wo khwañhaho kha vhagudi vhanne vha do shumisa luambo lwavho lwa u engedza. Mafheloni a gireidi 9 havha vhagudi vha do vha vha tshi vho kona u shumisa luambo lwavho lwa hayani na luambo lwavho lwa u thoma zwavhuñi vhe na vhuñifulufheli u itela ndivho dzo fhambanaho ho katelwa na u guda.
- Luambo lwa u engedza lwa vhuvhili lwo itelwa vhagudi vha tamaho u guda nyambo tharu. Luambo lwa vhuraru lu nga vha luambo lwa tshiofisi kana luambo lusili. Maimo a Asesimennde a ita uri vhagudi vha kone u shumisa luambo kha vhudavhidzano ha nyangaredzo. Vha humbulela uri tshifhinga tshiñuku tshi do nekedzwa kha u gudwa ha luambo lwa vhuvhili lwa u engedza u fhirisa luambo lwa hayani kana lwa u thoma lwa u engedza.

Sia la u guda la dzinyambo li katela nyambo dzothe dza fumithihi dza tshiofisi sa:

- Luambo lwa hayani
- Nyambo dza u thoma dzo engedzwaho na
- Nyambo dza vhuvhili dzo engedzwaho

Nyambo dza u guda na u funzwa

Ri themendela uri luambo lwa hayani lwa vhagudi lu fanela u shumiswa kha u guda na u funzwa hune zwa konea. Hezwi zwi na ndeme zwihihulu kha Vhuimo ha Fhasi hune vhagudi vha guda u vhala na u nwala.

Fhethu hune vhagudi vha tea u pfukhela u bva kha luambo lwa hayani u ya kha lwa u engedza, zwo tea u pulanwa zwavhuđi nga vhusedzi:

- Luambo lwo engedzwaho lwo tea u ḫivhadzwa sa theromathomoni.
- Luambo lwa hayani lwo tea u ḫi shumiswa khathihi na luambo ulwo lwa u engedza tshifhinga tshilapfu.
- Fhethu hune vhagudi vha dzhena kha tshikolo tshire luambo lwa u guda lwa vha luambo lwo engedzwaho lwa mugudi, vhagudi na tshikolo vho tea u thusa mugudi nga u mu nea thuso ya tshipentshela na u guda ho engedzwaho kha luambo lwo engedzwaho u swikela zwenezwo mugudi a tshi kona u guda zwavhuđi.

Ndivho

Nyambo ndi zwithu zwihihulu vhatshiloni hashu. Ri davhidzana na u pfectsa lifhasi ḫashu nga luambo. Luambo-ha lu vhumbedzela vhuđe hashu na nđivho.

Nyambo dzi shuma mishumo minzhi ine ya sumbedzwa kha tshitatamennde tsha u gudwa ha dzinyambo.

Yeneyi ndi:

- *Vhuđe* - u alusa vhushaka ha tsini vhukati ha muđa na tshitshavha, u ḫidivha, u ḫibveledza na dakalo.
- *Vhudavidzano* - u davhidzana nga nđila yavhuđi nahone i pfalaho vhatshiloni.
- *Pfunzo* - u bveledza zwishumiswa zwa u humbula na kuhumbulele, na u nekedza nđila ya u swikelela kha mafhungo.
- *Vhuđi* - u dzhenelela kha u ita na u humbulela kha maambiwa na maiwalwa.
- *Khalitsha* - u pfectsa na u takalela nyambo na mvelele, na ifa line vha vha nađo.
- *Politiki* - u ḫine maandža iwe muđe, na u itela vhađwe khaediu u ita uri vhađwe vha tende kha muhumbulo mukene; u vhea iwe muđe na vhađwe kha maimo makene; na u ita uri vhuvha ha vhatru vhu londotwe, u bveledzwa na u shandukiswa.
- *U sedzulusa nga vhuronwane* - u pfectsa vhushaka vhukati ha luambo, maandža na vhuđe, u nea khaediu kha kushumisewa hune zwa ḫodea, u pfectsa uri mvelele i a shanduka, na u landula u luvheledzwa na u newa maimo hune zwa konea.

Mbonalo i songo doweleaho na Tshikoupu

Sia ḥa u guda ḥa dzinyambo ḥi shela hani mulenzhe kha Kharikhulamu?

- U bveledza u vhala na u nwala, mutheo wa dziwe litheresi dza ndeme.
- Ndi zhendezi ḥa u guda kha Kharikhulamu u fana na kha metse na saints.
- U ḥuṭuwedza ndivho ya u dzhenelelana ha mvelele u swikelela kha miñwe mihibulo na u pfectesa huhulwane ha zwiteñwa zwa mvelele.
- U nyanyula u shumisa muhumbulo na mushumo wa vhusiki na u hudza ndivho ya vhutsila na mvelele.
- U bveledza ndila ya u fhirisa mafhongo na u alusa vhunzhi ha ndivho dza saints na thekhinolodzhi na pfunzo ya ḥivhavhupo.
- U bveledza zwishumiswa zwa u sengulusa zwa ndeme uri vha vhe vhadzulapo vha re na vhuqifhinduleli.

U ḥanganya ndivho, vhutsila na zwithu zwa ndeme

Hu na mvelelo dza u guda dza rathi khulwane dzo doweleaho kha luambo lwa hayani, kha lwa u thoma na lwa vhuvhili lwa u engedza:

- Mvelelo nña dza u thoma dzi katela vhukoni vhuṭanu ho fhambanaho ha luambo (u thetshelesa, u amba, u vhala, u sedza na u vhala).
- Mvelelo ya vhuṭanu i shuma na kushumisele kwa nyambo kha ndivho ya u humbula na u nea muhumbulo zwine zwa vha na ndeme. Heyi mvelelo a yo ngo dzheniswa kha luambo lwa u engedza lwa vhuvhili vhunga ndivho yayo hu si u lugisela vhagudi u shumisa luambo.
- Mvelelo ya u guda ya 6 i shuma na ndivho ya luambo - mibvumo, maipfi na girama zwi mafhungoni. Heyi ndivho i a shumiswa kha vhutsila ha luambo ho bulwaho kha dziñe mvelelo.

Hedzi mvelelo dzo nwalelwa u ombedzela tshaka dza ndivho dzo teaho na vhukoni ha vhutsila uri dzi pfale na u swikelelwa. Musi ri tshi khou shumisa luambo, hone ri ḥanganya ndivho, vhutsila na zwithu zwa ndeme hu u itela u bvisela khagala mihibulo yashu. Mulayo muhulwane wa Tshitatamennde tsha Sia ḥa u guda ndi u ḥanganya hezwi zwipiđa zwa luambo nga u vhumba na u ḥalutshedza mafhongo.

MVELELO DZA U GUDA DZA DZINYAMBO

Mvelelo ya u guda ya 1 - U thetshela

Mugudi u kona u thetshela uri a wane mafhungo, u diphinä, u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo.

Mvelelo ya u guda ya 2 - U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhudifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Mvelelo ya u guda ya 3 - U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphinä, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhudi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa.

Mvelelo ya u guda ya 4 - U ñwala

Mugudi u kona u ñwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

Mvelelo ya u guda ya 5 - U humbula na u ñea mihumbulu

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ñea muhumbulu, na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Mvelelo ya u guda ya 6 - Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe

Mugudi u a ñivha na u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika mafhungo na u talutshedzela mafhungo.

U dzhenelelana ha mvelelo

U thetshelesa na u amba, u vhala na u sedzulusa, u ñwala, u humbula na u ñea muhumbulo, ndivho ya mibvumo, maipfi na girama, naho zwo nekedzwa sa mvelelo dzo fhambanaho, dzo tea u ḥanganywa musi hu tshi funzwa na u asesa.

Tsumbo

Vhagudi vha :

- thetshelesa mafhungo makene (tsumbo, ḥalutshedzo ya maitele sa vhubwiwa ha musuku, u itwa ha mabammbiri).
- vhala na u sengulusa mbonalo khulwane dza lushaka luthihi (tsumbo, u shumisa ḥikhathi ḥa zwino, u shumisa maipfi a u ḥanganya sa thoma, tshi tevhelaho, hafhu).
- ñwala mafhungo maswa a fanaho, ho katelwa matheriala u vhonalaho nga tshivhumbeo tsha nyolo ya thevhekano.

U ñwala na u ḥalutshedzela mafhungo

Uri vha kone u sika na u ḥalutshedzela mafhungo, vhagudi vha ḥoda ndivho nga ha luambo, ndivho na mafhungo na vhutsila ha luambo na dzindila.

Mafhungo a nga vha:

- orala, tsumbo, sa tshipitshi.
- muiñwalo, sa luniwalo.
- muñanganelano wa u ñwala na zwi vhonalaho, tsumbo, khungedzelo.
- madzhendedzi a mafhungo o fhambanaho, tsumbo, filimu kana mafhungo o sumbedzwaho kha TV.

Ndivho ya luambo na mafhungo zwi katela ndivho nga ha :

- mafhungo - ndivho, therò na vhathetshelesi.
- tshivhumbeo tsha mafhungo - tsumbo, tsha mudekesho kana khungedzelo
- ndowelo dza matshilisano dzi yelanaho na luambo na nzulele, tsumbo, ndila ya u lumelisa vhatu kha nyambo dzo fhambanaho.
- girama, mibvumo na ñivhaipfi ya luambo.
- u ñwala na u peleña kha mafhungo o ñwalwaho.
- zwifanyiso na zwivhumbeo kha mafhungo a vhonalaho.

U ita uri u gudwa ha luambo hu dzenelane na ndeme dzalwo

Mañwalwa othe a na ndeme, dzine dza nga fhaṭa; (tsumbo, demokirasi) kana dzi sa fhaṭi (tsumbo, khethululo nga mbeu, khethululo nga lukanda). Hedzi ndeme a dzi anzeli u vha khagala. Vhagudi vha tea u vha na vhudipfi na vhusasalandzi nga ha ndeme dzine dza vha hone kha mafhungo ane vha vhala na u sedza na mafhungo ane vha sika vhone vhaṇe.

Musi vha tshi sengulusa, nahone hune zwa konea, kha vha ḥee khaedu dzine dza vha kha orala, zwi vhonalahi na mafhungo o ḥwalwaho, vhagudi vha ḫo:

- guda uri ḥiñwalwa ili ḥi amba hani nga vhatatu na zwiwo n bveledza vhutsila ha u sengulusa arali zwi tshi konadzea, vha ḫo hana mihibululo iyi na ndeme dzo livhanywaho nayo;
- vha na vhudipfi ha u bulu ndeme kha mafhungo e vha ḫisikela (tsumbo, u kondelana, u vhavhalela, khuliso u diphinā, tseiso, u funesa u tamba, zwi sa takadzi, mbiti).

U ita uri u gudwa ha luambo hu dzenelane na therō

U gudwa ha luambo hu a kona-vho u ḥanganywa nga therō. U shumisa therō zwi tendela mugudi u fhaṭa ḫivhaipfi i tshimbilelanaho na ḥoho.

Vhusedzi ha vhuronwane ha u nanguludza therō na ḥoho na zwone zwi a nyanyula dzangalelo ḥa mugudi. U bveledza izwi, vha tea u edzisa u:

- vhambedza ḥoho na dzithero dzine dza takadza vhatukana na vhasidzana, vhagudi vha mahayani na vha ḫoroboni, fhedzi dzine dza nga dovha dza ḥanganya vhagudi uri vha pfukekanye khethekanyo iyi.
- nanga ḥoho dzi yelanaho na vhatshilo ha vhagudi, na u kona u vha isa kha zwine vha si zwi ḫivhe sa tsumbo; vha nga ḫi guda nga ha mañwe mashango na dzimvelele.
- nanga therō na ḥoho dzine dza ḫumana na Mvelelo dza Mveledziso na dza vhatshilo hothe sa tsumbo, vhagudi vha tea u ḫitumanya na pfanelo dza vhatatu na zwithu zwa vhupo sa vhushayi, HIV/AIDS, pfanelo ya vhuṇe ha mavu, na vhushumisi ha zwithu.

Pfanelo dza vhatatu na mulalo wa vhupo

Nyambo ndi zwishumiswa zwa ndeme u bveledza pfanelo dza vhatatu na mulalo wa vhupo. Nga maimo a asesimennde, tshitatamennde tsha Sia ḥa u guda ḥa dzinyambo tshi ḫoda u bveledzisa tshumiswa kha vhukoni ha n̄thesa. Vhagudi vha tea u vha vhaambi vha nyambo mbili vhe na vhudifulufheli (kana vhaambi vha nyambo nnzhi) vha re tshishumiswa tshihulwane tsha u vhala ḫifhasi na mafhungo o ambwaho na u ḥwalwa. Vho tea u kona u sengulusa mañwalwa aya na u a ḥwalulula nga ndila dzine dza nga hudza khonadzeo zwi tshi yelana na pfanelo dza vhatatu na mulalo wa vhupo.

NDIMA YA 2 VHUIMO HA FHASI (GIREIDI YA R - 3)

MARANGAPHANDA

Vhunzhi ha vhana vha ḋo guda mañwe masia a u guda nga luambo lwa u engedza. Ndi zwa ndeme nga maanđa uri vha di lugisela izwi kha kilasi ya luambo lwa u engedza. Tsumbo; Vha tea u kona u humbula zwithu nga luambo lwa u engedza, u vhudzisa na u fhindula mbudziso nga luambo lwavho lwo engedzwaho na u vhudzisa na u fhindula mbudziso dici neaho khaedu.

Bugupfarwa kha Gireidi 4 dici ḥoda zwauri hu vhe na u vhala ḫivhaipfi ya maipfi a zwigidi na zwigidi. Inwe ya mushumo muhulwane kha kilasi ya luambo lwa u engedza ndi u thusa vhagudi uri vha wane ḫivhaipfi. Vhadededzi vha tea u vha na ndivho ya mvelaphanda ya maipfi na u asesa ḫivhaipfi ya vhagudi nga khanganyiso ya maipfi.

Nyombedzelo

U thoma – Giredi R na 1

Musi vhana vha tshi thoma u guda luambo lwa u engedza, vha lu guda nga u tou thetshelesa fhedzi. Sa tsumbo, vha thetshelesa nganetshelo zwine zwa vha na u dovhoholwa ha maipfi maswa na zwivhumbeo zwiswa.

Muanetsheli wa tshiṭori u shumisa nyamba nga zwipiđa zwa muvhili zwifanyiso na zwithu zwa vhukuma zwi wanalaho vhutshiloni uri ḥhalutshedzo i vhe khagala. Vhagudi vha vhea mihumbulo yavho kha luambo luswa vha thoma u pfectesa zwine vha khou zwi pfa. Vha thoma u ḫivha maipfi, zwivhumbeo, mibvumo na ndila dza u davhidzana. Kha vhuimo uvhu u pfectesa havho hu n̄ha u fhirisa vhukoni ha u amba luambo. Musi vhagudi vha tshi khou aluwa kha vhuđifulufheli na u pfectesa vha ḋo thoma u amba.

Vha ḋo:

- shumisa luambo lwa milayo (tsumbo; u lumelisa);
- dovhohola maipfi ane a shumiswa tshifhinga tshinzhi na mafurase;
- fhindula mbudziso dici sa kondi uri vha leludze mbudziso nga phindulo dza ipfi jithihi kana maipfi mavhili;
- imba nyimbo dici sa kondi;
- ita zwidade.

Zwi nga vha zwa ndeme kha vhagudi u shumisa luambo lwavho lwa hayani, tsumbo, musi vha tshi haseledza uri nganetshelo i ita uri vha pfe vhe hani. Zwi ḥoda hafhu u dzula vha tshi mu khoda na u mu ṭuṭuwedza arali vha tshi ḥoda uri a vhe mushumisi wa luambo a re na vhuđifulufheli.

Literesi ntswa

Ndi zwa ndeme u fhaṭa mutheo wo khwaṭhaho wa u pfectesa kha luambo lwa u amba. U pfectesa uhu hu ḥo angaredza ndivho ya girama na ḥivhaipfi, ine ya ḥo gudiwa musi vhana vha tshi khou thetshelesa, u fhindula na u thoma u shumisa luambo lwa u engedza. Hoyu mutheo ndi wa ndeme nga maandā musi vhana vha tshi vho thoma u vhala na u ḥwala nga luambo lwavho luswa lwa u engedza. U thetshelesa nganetshelo ndi tshipiqa tsha mutheo wa ḥitheresi. Vhana vha guda uri nganetshelo i vhumbiwa hani. Holu lushaka lwa ndivho lune lwa vhumba mathomo a ḥitheresi, lu vhidzwa u pfī ndi ‘ḥitheresi ntswa’ (*emergent literacy*).

Hu na dzińwe ndila dzine vhana vha alusa ndila dza ḥitheresi kha luambo lwo engedzwaho, tsumbo:

- Nga u vhona dzitswayo kha vhupo na u pfectesa zwauri dzi amba zwińwe zwithu.
- Nga u shumisa pfanapheleledzo dzine dza amba nga luambo na u thusa u bveledza u tsivhudza mibvumo ya thungo ya luambo luswa (ndivho ya dzofonimi).
- U edzisa u vhala na u ḥwala nga luambo lwavho luswa nangwe hu uri kuńwalele kwavho ku tshi nga vhonala sa mvetomveto kha siatari.

Vhadededzi vha tea u ḥutuwedza maitele aya a ḥitheresi. Vha tea-vho na u khwaṭhisedza uri vhagudi vha vhale vhunzhi ha dzibugu dza zwifanyiso zwine zwa vha na madzina a sa kondi.

U ita mvelaphanda – Gireidi 2

Musi vhagudi vho kona u vhala na u ḥwala nga luambo lwa hayani vha nga kona u shumisa vhutsila havho ha literesi u vhala na u ḥwala luambo lwavho luswa. Nungo dzavho dza u pfukhisela vhutsila uvhu zwi ḥo ya nga ndivho yavho ya luambo luswa zwihihuhulu ndivho yavho ya ḥivhaipfi na girama.

Tsumbo:

- Vha nga kona u vhala mafhuno a tevhelaho a bvaho kha nganetshelo nga luambo lwavho lwa hayani (tsumbo; nga Tshithoza): ‘Umajosi utsiba uringo. Lephakamile kakhulu.’
- Nwana a edzisaho mafhuno ayo nga luambo lwawe luswa (tsumbo; English) a nga shumisa ndivho ya khandiso na foniki u vhidza maipfi: ‘Majosi o fhufha n̄tha ha luhura. Lu n̄tha nga maandā.’
- Naho vhunzhi ha maleđere a tshi imela mibvumo i fanaho, hone mińwe i a fhambana. Tsumbo; ḥedere ‘c’ ndi muungo wa dentala kha ipfi ‘uringo’, hone ndi ‘s’ kha ipfi ‘fence’. Zwa ndeme, maipfi ‘jump over’, ‘fence’ na ‘very high’ zwo tea u vha zwi kha ḥivhaipfi ya orala ya mugudi nahone u tea u ḥivha kha luambo uri zwi amba luhura.

Ndi ngoho, vhagudi vho no guda nga ha luambo lwa hayani u shumisa nyolo u vha thusa u wana zwine maipfi a amba. Zwi amba uri vha shumisa luambo lwa hayani, hone vha tshi tea u pfectesa mbonalo dza ndeme dza luambo lwo engedzwaho.

Thuṭhuwedzo ya vhutsila ha mveledziso

Vhagudi vha ḍo isa phanḍa zwikili zwavho zwa u thetshelesa na u amba. Vha tea u kona u thetshelesa mafhungo malapfu hu tshi shumiswa na ḫivhaipfi na girama zwe fhambanaho. Vhagudi vha nga ṭutuwedzwa u amba zwinzhi na u humbelu u vhewa khagala musi vha sa pfesesi. Vha tea u kona u shela mulenzhe kha nyambedzano kha ḫohoh dzo ḫoweleaho.

Uri vha kone u bvededa vhukoni ha u vhala, vhana vha tea u vhala bugu nnzhi kha vhuimo ha luambo ho teaho. ḫivhaipfi yo ḫandavhuwaho ndi ya ndeme nahone vhagudi vha tea u thoma u vhea bugu dzavho dza ḫalusamaipfi. U vhala na u ḫwala zwi tsini na tsini. Ndi nga u vhala nga maanda hune vhagudi vha guda u ḫwala zwavhudī.

Kha hovhu vhuimo, u ḫwala nga luambo luswa hu ḍo vha:

- U dženisa madzina a zwithu (tsumbo; zwifanyiso);
- U ḫwala mitevhe yo fhambanaho;
- U kopa na u ḫwala mafhungo.

U khwaṭhisa Mvelaphanḍa – Gireidi 3

Vhagudi vha tea u khwaṭhisedza nungo dza u vhala nga luambo luswa. Vha fanela u ḫi vhalela nga vhone vhane bugu nnzhi dzo fhambanaho dza ngoho na dzi si dza ngoho kha vhuimo ho teaho. Vha fanela u bvelaphanḍa na u engedza ḫivhaipfi nga u vha na bugu ya ḫalusamaipfi.

Vhagudi vha fanela u ṭutuwedzwa u ḫwala nga luambo lwavho luswa. Hezwi zwi amba u shumisa maipfi o imaho nga othe kana mafurase u ḫea zwifanyiso madzina kana u fhedzisa mafhungo. Mudededzi u fanela u thusa muṇwalo wa vhagudi nga u vha fha:

- Muhanga wa fhungo (sa tsumbo; Zwiļiwa zwine nda zwi funesa ndi...);
- Muhanga wa u ḫwala mafhungo a sa kondi (tsumbo; muvhigo wa bugu).

Musi vhagudi vha tshi vho kona u ḫi itela mushumo nga vhone vhaṇe, ri a litsha maitele a u fha thuso ra vha ṭutuwedza u ḫwala vha si na iyo thuso. Ro tea u vha vhudza uri vha songo shavha vhukhakhi. Kha vha humbuleuri nđivho yashu khulwane ndi ya u fhaṭa vhuđifulufheli na vhueleli.

Vhagudi vha ḍo isa phanḍa u bvededza vhutsila ha u amba, u shela mulenzhe kha nyambedzano, u thetshelesa na bvededa mafhungo malapfu nahone o fhambanaho. Vha tea u ḫewa mishumo i vha ḫeaho khaedu i bvededzisaho luambo lwo engedzwaho nga vhuđalo.

U bveledza Nđivho ya Luambo – girama, ḋivhaipfi na kubulele

Kha vhuno vhimo, vhagudi vha songo fhiwa milayo ya girama kana mutevhe wa ḋivhaipfi ine vha tea u i guda. Vha ḍo guda girama, ḋivhaipfi na mubulo u kha mafhundo, nga:

- U pfa na u vhala zwivhumbeo, maipfi na mibvumo kha orala na mafhundo;
- U ንwala fhasi maipfi a songo ḍoweleaho kha bugu dzavho dza ḥthalusamaipfi vha a guda na u a shumisa.

Kha miñwaha ya u thoma u guda luambo lwa u engedza, u amba nga u tou elela, (vhukoni ha u pfesesa na u davhidzana vhe na vhuđifulufheli), zwi na ndeme u fhira u amba nga vhuronwane. U bveledza ḋivhaipfi nnzhi ndi yone khono ya vhueli. Mudededzi u fanelu u bveledza vhupo ho pfumaho luambo kha vhimo vhune vhana vha nga kona u pfesesa. ḋivhaipfi ntswa i ḥoda u shumisa i tshi dovhoholwa na u pfumbiswa.

Mudededzi a nga thusa vhagudi u:

- U ḫitela ḋivhaipfi nga ha ḥoho dza mafhundo na dzithero;
- U vhona kuvhumbelwe kwa maipfi (sa tsumbo; takala, u sa takala);
- U toolola maipfi maswa na a yelanaho nao kha luambo lwavho lwa hayani.

Musi vhana vha tshi vho kona u vhala na u ንwala, vha nga alusa ḋivhaipfi yavho nga u vhalesa na nga u rekhoda maipfi zwavhuđi kha bugu dzavho dza ḥthalusamaipfi na u dzi guda.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshlesia

Mugudi u kona u thetshlesia uri a wane mafhundo na u ḋiphina, na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo.

Vhagudi vha tea u thetshlesia nga maanda luambo lwo engedzwaho lu re kha maimo avhudī. Hoyu ndi muteo wa mvedeziso ya vhutsila ha nyambo dziñwe dzođhe.

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuđifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Vhagudi vha tea u thoma u amba nga luambo lwa u engedza nga ndila dzo leluwaho. Vha ḍo thoma u davhidzana u buđa na mvelele na mikano ya luambo. Vha tea u guda nga tshenzhemo nđivho ya nyambo nnzhi u pfumisa vhune na matshilisano.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzususa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo, na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuđi, mvelele na u nyanyulea kha maňwalwa.

U vhala hu a ḥodea u bveledzisa luambo, u itela u guda u ḥwala, u itela u diphina na u guda nga ha ḥifhasi. U vhala mafhungo zwi ḥea kuthomele kwa ḥhanganyo ya u funza na u guda kha vhutsila ha dziňwe nyambo.

Mvelelo ya u guda ya 4: U ḥwala

Mugudi u kona u ḥwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo a ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa nđivho dzo fhambanaho.

U ḥwala hu tsinisa na u vhala nahone ndi tshishumiswa tsha ndeme ya u guda u angaredza kharikuļamu yothe.

U guda u ḥwala zwavhuđi kha luambo lwo engedzwaho zwi na ndeme arali vhagudi vha tshi fanela u guda maiňwe masia a u guda nga ulwu luambo.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ḥea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ḥea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda.

Vhagudi vha ḥo thoma u pfectesa zwiteňwa na u ḥo guda vhutsila na ndila kha u humbula na u wana mafhungo kha maňwe masia avho a u guda. Zwi na ndeme uri vhagudi vha nga ita izwi kha luambo lwavho lwa u engedza, arali vha tshi tea u shumisa ulwu luambo kha u guda maiwe a masia avho a u guda.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika na u ḥalutshedzela mafhungo.

Girama na ḥivhaipfi ndi zwone zwi fhaļaho luambo. ḥivhaipfi ndi yone khoņo kha vhueleli. Arali vhagudi vha tshi u tea u bveledza maimo a vhukoni kha luambo lwavho lwa hayani na lwa u engedza, mafheloni a Gireidi 9, mveledziso ya ḥivhaipfi i fanela u vha tshone tshithu tsha u thoma u bva kha Gireidi R u ya phanđa.

Maimo asesimende na maňwalwa

- Kha zwipida zwi tevhelaho, Maimo a asesimende a Mvelelo iňwe na iňwe a ḥo ḥewa kha gereidi nga gereidi. Mathomoni a gireidi iňwe na iňwe, ho ḥewa tsumbo dza maňwalwa ane a fanela u shumiswa kha luambo lwo ḥanganelanaho. Hedzi a si dzone tsumbo dici dzothe. Vha nga engedza kha idzi nga u nanga tsumbo diciňwe na diciňwe dici wanalaho na maňwalwa o teaho.
- Vhadededzi vha tea u elelwa uri a si vhagudi vhothe vho gudaho Gireidi R. Zwiteňwa, vhutsila na dzindila zwi fanela u funzwa na u khwaļhisedzwa kha Gireidi 1.

MAIMO A ASESIMENNDE NA MAŃWALWA A GIREIDI YA R

Gireidi ya R

Mańwalwa o themendelwaho

Orala:

- Ndaela dzi sa kondiho
- Nganetshelo dzo tambwaho, dzo tikedzwaho nga nyamba nga zwipiđa zwa muvhili zwifanyiso na zwithu zwa vhutshilo ha vhukuma u katela ha vhunzhi ha ndovhololo ya mupo (tsumbo; khorasi dza vhana hune vha dzhenelela)
- Zwidade
- Nyimbo
- Mitambo (u katela iyo i no bva kha mvelele na sialala dzińwe)

Zwo ńwalwaho/Zwi vhonalahoh:

- Nganetshelo dza zwifanyiso u katela na izwo zwi re na madzina a sa kondiho

Midia nnzhi:

Mbekanyamushumo dzi sa kondi dza TV

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa u itela uri a wane mafhungo na u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfeſesa nganetshelo pfufhi, zwi sa kondi, na u dzi tamba:
 - u dzhenelela kha khorasi fhethu ho teaho (tsumbo: u pfumbulela na u vhudzulela u wisa nn̄u);
 - u ola tshifanyiso tsha nganetshelo;
 - u farekanya nganetshelo na vhutshilo hawe na u haseledza nga luambo lwa hayani.
 - u pfeſesa ndaela dza orala dzi sa kondi, nga u fhindula lwa muvhili (tsumbo: Ndi humbelu uri ni ðe fhano).
- U sumbedza ðhonifho kha vhaiwe vhagudi nga u vha fha tshifhinga tsha u amba, nga u vha thetshelesa.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhudifulufheli na vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Ri ḥivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa na u livhana na ndila yo teaho kha u lumelisa na kha u onesana, na u livhuwa vhathu.
- Rwela ngomani na u imba nyimbo na zwidade nga mubulo wo teaho, mutevhetsindo na mubulo.
- Shumisa ndila ya u ḥitukufhadza - ndi a livhuha, ni mpfarele.

Maimo a asesimennde

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo, na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuđi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḥivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza maipfi ane a bvelela kanzhi kha midia (madzina a zwishumiswa na mupo (ima, tshimbila)).
- Bula mubvumo wa dzina lawe.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 4

U NWALA

Mugudi u kona u nwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhuno ngoho na a khumbulelwu hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ǵivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ola zwifanyiso hune mudededzi a nwala madzina.
- Pxesesa uri u nwala na u ola zwo fhambana.
- Pxesesa ndivho ya u nwala – uri hu vha na zwine zwa amba.
- Kopa maipfi a sa kondi e a vha o no a ǵivha lwa orala.
- Ita ndingedzo kha u nwala hawe sa u edzisa u nwala dzina ɻawe.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U N̄EA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u n̄ea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pxesesa zwiteñwa na ñivhaipfi i tshimbilelanaho na:
 - vhunę (tsumbo: Dzina ḥanga ndi ...);
 - nomboro (tsumbo: nthihi, mbili);
 - muelo (tsumbo: khulwane, thukhu);
 - muvhala (tsumbo: tswukhu, ya ṭada).
- Sumbedza u fana nga u tevhela ndaela dzi fanaho na, ‘Vheani othe a ṭada fhethu huthihi’.

Gireidi ya R

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa miungo, maipfi na girama ya luambo kha u sika na u talutshedzela mafhungo

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfesesa ndila dza kuvhudzisele kwa orala kha maiwalwa (tsumbo: Mini? Nnyi?, Ndi zwingana/Ndi vhugai/u na miñwaha mingana?).
- Sumbedza u pfesesa ɿkhathi ḥa zwino na ɿkhathi ḥa zwino ḥi no khou bvelaphanda (tsumbo: U funa tshikolo/U khou vhala).
- Pfesesa malaeli kha maiwalwa a orala (tsumbo: Idani ngeno/Ni songo dzula fhasi).
- Sumbedza u pfesesa maiti mafhungoni (tsumbo: Ndi nga fhufha, gidima).
- Sumbedza u pfesesa khanedza kha mafhungo, (tsumbo: A thi funi ḥama, A thi koni u bambela).
- Sumbedza u pfesesa vhunzhi na vhuthihi ha madzina mafhungoni (sa tsumbo: bugu/dzibugu) hu tshi katelwa na zwithu zwi si na zwivhumbeo zwavhuđi (tsumbo: maño).
- Sumbedza u pfesesa mañwe masala a vhuñe mafhungoni: ene/vhone/nñe).
- Sumbedza u pfesesa mabulafhethu (tsumbo: kha muri, Hamashau).
- Sumbedza u pfesesa mañaluli (tsumbo: khulu, ḥukhu) na mađadzisi (tsumbo: nga vhuya nga u ḥavhanya).
- Pfesesa maipfi o ḥoweleaho a vhukati ha 200 na 500 e mafhungoni a orala.

Maimo a asesimennde

MAIMO ASESIMENDE NA MAŃWALWA A GIREIDI YA 1 - 3

Kha zwipiđa zwi tevhelaho, Maimo asesimennde a mvelelo iñwe na iñwe a do ńekedzwa gireidi nga gireidi iñwe na iñwe. Tsumbo dza mańwalwa dzine dza nga shumiswa u ḥanganya u guda dzi a shumiswa. Hedzi a si wa dzone tsumbo fhedzi mudededzi a nga engedza nga u nanga dziñwe dzo teaho na mańwalwa a re hone.

Gireidi ya 1

Mańwalwa o themendelwaho

Orala:

- Ndaela dzi sa kondi
- Nganetshelo dzi thuswaho nga nyamba nga zwipiđa zwa muvhili, zwifanyiso na zwithu zwa vhuhulu vhu no nga ha zwi tshilaho u katela na u amba nga vhuđalo (tsumbo: dzikhorasi, nganetshelo dza radio na dzitheiphi, u amba nga ha zwithu zwe no iteaho kale, ḥhalutshedzo dzi sa kondi, zwidade, dzinyimbo, ngano na miswaswo

Zwo ńwalwaho/zwi vhonalaho:

- Nganetshelo dza zwifanyiso na bugu dza zwifanyiso dzi re na madzina a sa kondiho (u katela na idzo dzi bvaho kha mvelele na sialala dzi bvaho huñwe)
- Pfapanapheledzo
- Zwifanyiso
- Zwifanyiso zwa magazini

Midia nnzhi:

- Mbekanyamushumo dza TV (tsumbo: Takalani Sesame)
- Dzividio, CD-Romes na inthanete (hune dza wanala)

Mańwalwa o themendelwaho

Orala:

- Ndaela dza nyaluwa ya vhukoni
- Nganea (nganetshelo dzi sa kondi, ngano)
- Radio, theiphi dza u thetshelesa
- U amba nga vhuđalo
- Thalutshedzelo dzi sa kondiho.
- Thaidzo dza mbalo dza maipfi (luambo u budekanya kha kha Kharikhułamu)
- Zwidade
- Nyimbo
- Zwirendo
- Mitambo
- Ngano na miswaswo

U ńwala/zwi vhonalaḥo:

- Nganetshelo dzi sa kondi (u katela idzo dzi bvaho kha mvelele na sialala dzińwe)
- Mitevhe (ya zwa u rengwa)
- U amba nga vhuđalo
- Thalutshedzelo dzi sa kondi
- Dzinyimbo
- Pfapanapheledzo na zwirendo
- Ndaela (nđila dza u ita vulamatshini ya bammbiri)
- Tshati dzi sa kondiho (tshati ya tshifhinga ya ćivhazwakale)
- Thaidzo dzi sa kondiho (metse)
- Mitambo (eg mitambo ya bodo)
- Zwifanyiso zwa dzimagazini
- Zwinepe

Midia nnzhi:

- Mbekanyamushumo dza TV (tsumbo: Takalani Sesame)
- Khungedzelo dza TV dzi sa kondiho
- Dzividio, CD - Roms na inthanete (hune zwa wanala)

Maňwalwa o themendelwaho

Orala:

- Ndaela dza nyaluwo ya vhukoni
- Nganea (nganetshelo, lungano, mafhungolungano – u katela na zwiňwe zwi bvaho kha masialala maňwe)
- Radio na theiphi dza u tshetshelesa nganetshelo
- U amba nga vhuđalo
- Thalutshedzo
- Mufhindulano na dzinzulele
- Khungedzelo dza radio
- Nyimbo
- Zwirendo
- Mitambo
- Dzithai na miswaswo

U ñwala:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini) hu tshi katelwa na dziļa dzi bvaho kha mvelele na masialala maňwe
- Khomiki
- Mitevhe
- U amba nga vhuđalo
- Ndaela
- Milayo (tsumbo: milayo ya tshikolo)
- Khalenda
- Maňwalwa a matshilisano (thambo, garata dza ndumelisano)
- Matambwa a vhana
- Dzitshati na dzigirafu
- Khanganyiso ya ipfi (tsumbo: crossword puzzles)
- Zwifanyiso zwa magazini na dzigurannđa
- Zwifanyiso

Midia nnzhi:

- Zwifanyiso zwa magazine na dzigurannđa
- Zwinepe
- Mbekanyamishumo dza TV (tsumbo: Kideo)
- Bugu dza matambwa a vhana ane a fanelu u tambwa
- Khungedzelo dza TV
- Dzividio, CD -Roms na inthanete (hune dza vha hone)

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa u itela uri a wane mafhungo na u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa nganetshelo pfufhi:
 - u edzisela nganetshelo;
 - dzhenelala kha khorasi nga zwifhinga zwo teaho (tsumbo: O pfumbula na u vhudzulela nn̄du phasi);
 - ola tshifanyiso tsha nganetshelo;
 - vhea zwifanyiso kha mutevhe;
 - fhindula mbudziso dzi sa konđi nga ipfi l̄ithihi ‘ee/hai’;
 - amba uri nganetshelo yo ita uri a ɖi pfe e hani (hu tshi shumiswa luambo lwa hayani hune zwa itea).

- Pfesesa ʈhalutshedzelo dzi sa konđiho (nga u thetshelesa ʈhalutshedzelo ya tshithu kana muthu musi i tshi vhambedzwa na tshifanyiso).

- Pfesesa ndaela dza orala dzi konđiho nga u ita nga muvhili (tsumbo: imisani zwanda zwañu).

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfectesa nganetshelo pfufhi, dzi sa kondi:
 - humbulela zwine nganetshelo ya nga amba zwone musi ho sedzwa ḥoho ya mafhungo;
 - tamba nganetshelo nga u tou bula maipfi nga vhatambi;
 - ola tshifanyiso nga ha nganetshelo na u bula kana u kopa madzina a si gathi nga hatsho;
 - vhekanya mitevhe wa zwifanyiso na u vhambedza madzina nazwo;
 - u fhindula mbudziso pfufhi dzine dza ḥoda phindulo ya ee kana hai na u nea mbudziso dza phindulo pfufhi;
 - sumbedza uri nganetshelo i ita uri a ḋipfe hani;
 - fhindula mbudziso dici farekanyaho nganetshelo na vhutshilo hawe nga luambo lwave lwa hayani.
- Sumbedza u pfectesa nga ha zwiwo zwa kale nga u zwi humbula nga u tevhekana hazwo sa tsumbo: Mashudu o ya ḫoroboni. O renga zwithu zwinzhi. Tsha u thoma o renga mitshelo).
- Sumbedza u pfectesa ḫaluso dici sa kondi nga u sumbedza zwo bulwaho (tsumbo: tsho ita gumba. Tshiñwe tshifhinga ndi tshitswuku. Tshiñwe tshifhinga ndi tshidala. Tshi a ḋifhelela. Ndi tshithu-đe?).
- Sumbedza u pfectesa nga ha ndaela pfufhi dzo tevhekana (tsumbo: Talani tshitendeledzi. Tshi khirayeni nga muvhala mutswuku).

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfectesa nganetshelo nga:
 - humbulela zwine nganetshelo ya nga vha i tshi amba zwone nga ḥoho ya mafhungo;
 - fhindula mbudziso dza ḫolokanyo ndivho sa tsumbo: mbudziso dza u fhindula uri ndi zwone kana a si zwone;
 - humbulela zwine zwa do bvelela nga murahu;
 - humbula na u anetshela zwipiđa zwa tshiṭori
 - wana mafhungo o teaho (sa tsumbo: kha tshati i sa kondi);
 - bula vhuđipfi havho nga nganetshelo;
 - haseledza nga luambo lwave lwa hayani mafhungo maiwe na maiwe a matshilisano na mikhwa (tsumbo: arali zwithu zwi zwavhuđi);
 - nweledza nganetshelo nga thikhedzo ya mudededzi.
- Sumbedza u pfectesa u amba nga vhuđalo ha zwiwo kha mitevhe yone.
- Sumbedza u pfectesa ḫalutshedzo nga u wana mafhungo o teaho (tsumbo: u fhedzisa dzitshati).
- Sumbedza u pfectesa mutevhe wa ndaela nga u dici tevhedza nga ndila yone.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 1 (i ya phanda)

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa u itela uri a wane mafhungo na u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ɻivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledzisa tshenzhemo ya mibvumo:
 - fhambanya vhukati ha mibvumo yo fhambanaho vhukati ha mibvumo mathomoni na mafheloni a maipfi (tsumbo: maipfi a thomaho nga ‘b’);
 - vhona vhunzhi mafheloni a maipfi (tsumbo: bugu nthihi, bugu mbili).
- Sumbedza ɻhonifho kha vhañwe vhagudi ngae vha tshi newa tshifhinga tsha u amba na u vha thetshelesa.

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo:
 - fhambanya vhukati ha mibvumo ine ya vha ya ndeme kha u vhala na u ንwala. (tsumbo: ‘e’ na ‘a’).
 - elelwa maipfi a re na pfanapheledzo dzi no fana kha pfanapheledzo dzo ደመለaho sa dzinyimbo dzi ngaho, Ri khou ya zoo.
- Sumbedza ታහಿಫ್‌ಹಾ ಖಾನಿಂದ ವಹಗುಡಿ ನ್ಯಾಗು ಉ ವಹಾ ಫಾ ತಷಿಫ್‌ಹಿಂಗಾ ತಶಾ ಉ ಅಂಬಾ, ಉ ಥೆತ್‌ಶೆಲೆಸಾ ನ್ಯಾ ತುತ್ತುವೆಡ್‌ಜಾ ಉ ಎಂಡ್‌ಜಾ ಹಾವ್‌ಹಾ ಉ ಅಂಬಾ ಲುಂಬ್‌ಓ ಎಂಡ್‌ಜಾ.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo:
 - fhambanya vhukati ha pfalandothe dzo fhambanaho dzine dza vha dza ndeme kha u vhala na u ንwala.
- Sumbedza u ታಹಿಫ್‌ಹಾ ವಹಗುಡಿ ನ್ಯಾಗು ನ್ಯಾ ಉ ವಹಾ ತಷಿಫ್‌ಹಿಂಗಾ ತಶಾ ಉ ಅಂಬಾ, ಉ ಥೆತ್‌ಶೆಲೆಸಾ ನ್ಯಾ ವಹಾ ತುತ್ತುವೆಡ್‌ಜಾ ನ್ಯಾ ಡಿಂಡ್‌ಜ್‌ಜಾ ದ್ಜಾವ್‌ಹ್‌ಜಾ ದ್ಜಾ ಉ ಅಂಬಾ ಲುಂಬ್‌ಓ ಲ್‌ವಾಹ್‌ಹಾ ಉ ಎಂಡ್‌ಜಾ.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na
vhudifulufheli na vhukoni kha luambo kha
masia o fhambanaho a vhutshilo

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhindula mbudziso dzi sa kondiho nga ndila yo teaho hu tshi shumiswa ipfi lithihi kana mafurase a no tevhela mulayo sa ‘Ndo takala, Dzina ḥanga ndi...’.
- Shumisa kana u fhindula nga ndila yone ndumeliso na nyonesano, u ita khumbelo dzi sa kondiho na u livhuha vhathu.
- Bula nga ndila i sa kondiho arali o ɳewa tshivhumbeo tsha orala tsumbo: ‘Ndi a funa, A thi funi...’.
- Rwela ngomani na u ita zwidade nga mubulo, pfanapheledzo na ndongazwiga zwavhuđi.
- Peleta maipfi o ɖoweleaho zwavhuđi.
- Shumisa ndila dza u ɖitukufhadza – ndi a livhuha, pfarelo.

Maimo a asesimennde

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhindula mbudziso nga ndila yo teaho.
 - Humbela ḡhalutshedzo (tsumbo: A thi pfesi. Ndi khou humbel a vha dovhole).
 - Ita khumbelo i sa dini na zwitatamennde sa tsumbo: Ndi khou humbel a bugu. Ndi khou lwala.
 - Fha ndaela pfufhi.
 - Dovholola tshenzhemo kana zwiwo zwipfufhi zwi tevhekanaho.
 - Amba nga nyolo kana tshifanyiso.
 - Rwela ngomani kana u ita dzinyimbo, zwidate na zwirendo zwi sa kondi.
 - Sedza mubulo wa maipfi sa tshipiqa tsha u vhala.
 - Sumbedza u ḡhonifha na vhulenda (tsumbo: nga u shumisa, ‘ndi khou humbel’ na u ri ‘ndo livhuwa’ na u pfesi mathemo a u sumbedza phambano ya u ḡhonifha kha nyambo dzo fhambanaho sa tsumbo: Mmawe, Baba, Vho-Mulondo).
- Vhudzisa uri a wane ḡhalutshedzo (tsumbo: Ndi khou humbel a ḡhalutshedziwa hafhu).
 - Ita dzikhumbelo.
 - Shela mulenzhe kha nyambedzano nga ḡthoho ya mafhungo yo ḋoweleaho.
 - Ndovhololo ya tshenzhemo ya u tevhekana ha tshenzhemo na zwiwo.
 - Fha ndaela.
 - ḡtalutshedza maitele(tsumbo: u ḋilugisela u ya tshikoloni).
 - Amba nga nyolo kana tshifanyiso.
 - Ita pfanapheleledzo, tshirendo kana luimbo:
 - thetshelesa mubulo na khalo sa tshipiqa tsha vhudavhidzano (tsumbo: u shumisa mutevhetsindo na phatheni dza luambo lwa u engedza).
 - Sumbedza tshenzhemo ya ndila yo teaho ya u lumelisa (tsumbo: u sumbedza uri vhulenda na ndila dza ḡhonifha zwi a fhambana kha nyambo dzo fhambanaho).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhundo, na u diphinä, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuđi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Ri đivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwifanyiso u pfectesa mafhundo o ñwalwaho.
 - ita uri nganetshelo i pfale (tsumbo: nga u sumbedza tshifanyiso tshi siho kha mutevhe);
 - livhanya zwifanyiso na maipfi (shumisa maipfi o ñwalwaho u ñea madzina a zwithu na zwifanyiso);
 - shumisa nyolo u pfectesa madzina kha bugu dza nganetshelo.
- Livhanya maipfi na zwithu nga u nambatedza madzina kha zwithu nga u thoma nga ayo ane a fana na a luambo lwa hayani (tsumbo: ruler/rula, board/bodo, desk/desike).
- Tevhela ndaela dzo gandisiwaho kha garata yo ñwalwaho ipfi lithihi (tsumbo: ima, flufha, ñwethuwa).

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa zwifanyiso u pfesesa liñwalwa:
 - bvisa muhumbulo nga tshifanyiso (tsumbo: nga u tevhekanya zwifanyiso);
 - ḥalutshedzela zwifanyiso kha tshenzhemo yavho;
 - ḥalutshedza uri zwifanyiso zwi ita uri a pfe e hani;
 - u vhambedza mafhundo (thoho) na tshifanyiso;
 - u ola tshifanyiso tshi sumbedzaho fhungo.
- Thoma u ḡea zwine zwa amba zwa mañwalwa nga u vhala na mudededzi:
 - u vhala ḥthoho dza mafhundo na u humbulela zwine bugu ya khou amba zwone;
 - sumba kha ipfi ḥi re ḡone musi ḥi tshi vhalia;
 - fhindula mbudziso pfufhi dza orala dzi bvaho kha nganetshelo;
 - hu tshi shumiswa thuso dzi bvaho kha mudededzi, kha hu ḥalutshedzwe hafhu nganetshelo.
- Vhona na u ita ḥhalutshedzo ya małedere na maipfi:
 - kona u vhona nyengedzedzo dza maipfi a no bvelela lunzhi.

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa nyeletshedzo musi vha tshi fha ḥhalutshedzo:
 - u pfesesa nganetshelo ya tshifanyiso kana khomiki nga u dzenisa madzina na zwitangedzeli zwa maambiba;
 - u sumbedza u ḋivha kuambele kwa tshikale sa tsumbo: vhuimo ha vhanna na vhfumakadzi musi vha tshi khou amba;
 - u vhambedza zwifanyiso na zwinepe kha tshenzhemo yavho na u haseledza nga hazwo nga tsatsaladzo (tsumbo: ndi tshenzhemo ya nnyi ine zwa imela zwone?).
- Bvisa ḥhalutshedzo ya liñwalwa ḥla u ḥwala nga u vhala bugu khulwane na mudededzi:
 - vhala dzina ḥla bugu;
 - humbulela uri bugu i khou amba nga mini nga u vhona dzina ḥlayo;
 - fhindula mbudziso nga ha nganetshelo;
 - u bvisa vhuđipfi havho nga ha nganetshelo;
 - u anetshela tshiṭori;
 - u ḥalutshedza mafhundo a kutshilele kana a mikhwa nganetshelo nga luambo lwa hayani.
- Vhona na u fha ḥhalutshedzo ya małedere na maipfi:
 - u ita mibvumo ya maipfi ane a bvelela kanzhi;
 - vhona kualutshele kwa maipfi ane a bvelela kanzhi;

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo, na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuđi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ḥivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala bugu dza zwifanyiso dzine dza vha na madzina a ipfi ḥithihi kana mavhili a sa konđi.

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo:
 - vhona phambano ya mubulo vhukati ha luambo lwa hayani na lwa u engedza;
 - pñsesa vhushaka ha mibvumo ya maledere a themba dzo imaho nga dzothe na ndila dza u pfufhifhadza dza pfalandøthe;
 - vhona muvango wa maledere mavhili mathomoni a maipfi hu tshi katelwa na ayo o tou tundwaho kha luambo lwawe;
 - vhona themba dzo ñoweleaho (mubvumo muthihi u tshi pelewa nga maledere mavhili) mathomoni na mafheloni a maipfi;
 - shumisa ndivho na vhutsila ha foniki sa tshipida tsha ndila dza u vhala na u ñwala (u ñea maipfi mibvumo musi hu tshi vhalwa na u peleta maipfi hu tshi ñwalwa).
- Vhala bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini fhethu ho teaho u itela mafhungo na u ñiphinä.
- Sumbedza u vhala ñivhaipfi ya maipfi a sa konðiho a vhukati ha 250 na 500. vhagudi vhane vha ño guda masia a u u guda vha tshi shumisa luambo lwa u engedza vha tea u livha kha maipfi a 500.

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u kona u vhona ipfi na vhutsila zwa ndingo ya vhupfesesi sa mibvumo na khumbulelo uri zwi ambe.
- Vhala hu na u engedzea ha luvhilo na vhueli.
- Vhalela ñtha, hu tshi shumiswa mubulo wavhudí na u mutsiko wa ipfi wo teaho.
- Shumisa ndila dza vhuñe dza u ñilulamisa sa u vhala, vhuawelo, ndowendøwe ya ipfi musi li saathu u bulwa.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri
a wane mafhungo, na u diphina, na u
fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuđi,
mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

(*A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya uguda*)

Ri ḫivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bveledza tshenzhemo ya mibvumo:
 - u wana phambano ya kubulele vhukati ha luambo lwa hayani na lwa u engedza;
 - wana phambano ha vhushaka vhukati ha mibvumo/mupeleto kha luambo lwa hayani na lwa u engedza;
 - wana mibvumo ya pfaland̄othe i peletwaho nga maledere mavhili;
 - vhona themba mbili dzi peletwaho sa nthihi;
 - vhona themba mbili kana tharu dzo tanganelanaho mathomoni na magumoni;
 - vhona miṭa ya maipfi a kond̄aho;
 - vhona pfanapheledzo dzi ḫivheaho;
 - vhona mitshila i kond̄aho.
- Vhala vhone vhane uri vha wane mafhungo na u diphina ngao:
 - u vhala na u tevhela ndaela sa tsumbo: (ndila ya u tamba mutambo);
 - u vhala ḫhalutshedzo ya maitele sa tsumbo: bammbiri ḥi itiwa hani;
 - u vhala zwirendo zwo ḫoweleaho na pfanapheledzo;
 - u vhala bugu dze a ḫikhethela dza fikishini na dzi si dza fikishini vhudza mugudi ngae nga bugu dze a vhala;
 - u fhambanya vhukati ha fikishini na tshi si tsha fikishini;
 - vhala ḫhalutshedzelo ya maitele (tsumbo: ndila ine bambiri ḥa itwa ngayo);
 - vhala zwirendo zwo ḫoweleaho na pfanapheledzo.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri
a wane mafhungo, na u diphina, na u
fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuđi,
mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

(*A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya uguda*)

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza ḋivhaipfi ya u vhala ya maipfi o ḋoweleaho a re vhukati ha 700 na 1500. Vhagudi viane vha ḋo guda manwe masia a u guda nga luambo lwavho lwo engedzwaho vha tea u livha kha maipfi a 1 500.

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 4

U ÑWALA

Mugudi u kona u ñwala tshakha dzo
fhambanaho dza mafhungo ngoho na a
khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo
fhambanaho

Ri ñdivha izwi musi mugudi a tshi:

- Kopa maipfi o ñoweleaho na mafhungo mapfufhi (tsumbo: madzina kana theru a nyolo dzavho).
- Shumisa maipfi o ñoweleaho a sa konđi u vuledza mafhungo.
- Mihanga (tsumbo: Dzina langa ndi ..., A thi takaleli...).
- Ñwala mitevhe na dzithoho (tsumbo: Khonani dzanga).

Maimo a asesimennde

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nanga na u kopa ḫoho ine ya ṭalutshedza tshifhanyiso zwavhuđi.
- Nwala ḫoho ya tshifanyiso.
- Fhedzisa mafhuno nga u fhedzisa maipfi a no khou ṭahela.
- Nwala mafhuno hu tshi shumiswa muhanga (tsumbo: Ndi funa ...).
- Vhea mafhuno o ḫangananaho nga u tevhekana hao na u a kopa.
- Longa zwiga, małedere dadzi na zwiawelo.
- Shumisa ndīvho ya mubvumo wa maipfi u thoma u peleṭa maipfi nga ndila i re yone.
- Peleṭa maipfi o ḋowelelaho nga ndila i re yone nga ḫoho.
- Wana na u khakhulula vhukhakhi ha kupeletele kha maipfi o ḋowelelaho.
- Nwala maipfi o ḋowelelaho a tshi bva kha kubulele.
- Nwala kha, mutevhe wa małedere (tsumbo: kha bugu ya ṭhalusamaipfi ya vhunę).

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala madzina a zwithu o ḋiimisaho nga othe.
- Dzhenisa maipfi kha bugu dza ṭhalusamaipfi dzavho.
- Peleṭa maipfi o ḋowelelaho nga ndila i re yone.
- Nwala mitevhe na u i fha dzīthoho (tsumbo: zwikhokhono; vhusunzi, ḡotshi, zwisusu).
- Nwala mafhuno hu tshi shumiswa muhanga (tsumbo: Ndi nga ...).
- Nwala mafhuno awe hu sa shumiswi muhanga tsumbo: u sumbedza vhuđipfi na mihumbulo ya vhunę.
- Shumisa ndongazwiga, tshiawelo, tshivhudzisi, garukela.
- Ita mutevhe na u ḥwala mafhuno uri a vhumbe phara.
- Nwala małwalwa mapfufhi ane a tevhela formula tsumbo: thambo/garaća ya ndumeliso.
- O fhiwa thuso, a ḥwale maambelano mapfufhi.
- Hu tshi shumiswa muhanga, kha hu ḥwalwe ndovhololo i sa kondi, (tsumbo: Mulovha ndo ... nda ...).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U NWALA

Mugudi u kona u nwala tshakha dzo
fhambanaho dza mafhungo ngoho na a
khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo
fhambanaho

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala mitevhe (tsumbo: ya zwirengwa).
- Nwala dzīthoho dza mitevhe (tsumbo: mmbwa, kholomo, nngu).

Maimo a asesimennde

(*A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya uguda*)

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ҢEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ңea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Ri ԁivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa zwiteňwa na ԁivhaipfi i yelanaho na:
 - vhuńe (tsumbo: Dzina ḥanga ndi);
 - nomboro (tsumbo: nthihi, mbili);
 - tshivhumbeo (tsumbo: tshitendeledzi, ḥofundeňa);
 - vhuhulu (tsumbo: khulwane, thukhu);
 - tshifhinga (tsumbo: zwino);
 - vhukale (tsumbo: ndi na miňwaha ya rathi);
 - masia (tsumbo: kha tsha monde, kha tsha u la);
 - mitevhe (tsumbo: tsha u thoma, tsha vhuvhili).
- Shumisa luambo kha u humbula:
 - sumbedza u fana na u fhambana (tsumbo: Vheani zwitendeledzi zweňhe fhethu huthihi. Wanani itshi tshi fhambanaho na zwiňwe);
 - sumbedza zwipiđa u bva kha tsho fhelelaho (tsumbo: zwipiđa zwa tshifhaňwo, zwa muvhili);
 - vhekanya zwithu (tsumbo: vhea zwithu zwa pulasitiki fhethu huthihi na zwitanda huthihi);
 - vhekanya zwithu (tsumbo: u bva kha tshihulwanesa u ya kha tshitukusa).
- Sumbedza zwithu u bva kha ḥhalutshedzo dzi sa kondi (tsumbo Ndi tshipuka. Ndi na milenzhe miňa. Ndi na mutsinga mulapfu. Ndi na maňanga mavhili maňuku. Ndi nne nnyi?).

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa maipfi na ḋivhaipfi zwi yelanaho na:
 - vhuṇe (tsumbo: Ndi amba Tshithoza, English na Afrikaans);
 - nomboro (tsumbo ,fumi nthihi, fumi mbili);
 - tshivhumbeo, (tsumbo: thofundeina, naledzi);
 - vhuhulu (tsumbo: tshilapfu, tshipfufhi);
 - buđo (tsumbo: fhasi, nthā);
 - u tevhekana (eg ya vhuna, ya vhučanu);
 - nungo (eg Ndi nga).
- Shumisa luambo kha u humbula:
 - wana u fana na u fhambana (tsumbo: u vhambedza khovhe na dolphin);
 - u wana zwipiđa zwi tshi bva kha tshithu tsho fhelelaho sa (tsumbo: zwipiđa zwa modoro);
 - vhekanya zwithu nga u vhea zwi fanaho fhethu huthihi; topola zwi sa kovheiho nga mbili thungo nthihi;
 - vhekanya zwithu (tsumbo: u bva kha tshilapfusa u ya kha tshipfufhis).
- Shuma nga tshati:
 - u dzhenisela kha tshati sa tsumbo: khethekanya tshifhinga tsha tshikolo ya mushumo wa ḋuvha liñwe na liñwe;
 - u ita ḡođisiso dza kilasini (sa tsumbo: zwiliwa zwine vha zwi funesa) vha nwala mafhundo kha tshati;
 - u ita tsumbatshifhinga ine ya sumbedza mađuvha a ndeme (tsumbo: zwiwo kha ḋivhazwakale ya vhutshilo havho).
- Vhudzisa mbudziso uri vha wane ḡhalutshedzo.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa zwiteňwa zwa ḋivhaipfi ine ya yelana na u kala (tsumbo: Ndi nngafhani? I vhukule vhungafhani?).

- Shumisa luambo u pfesesa zwiteňwa zwa ḋivhaipfi ine ya yelana na masia o fhambanaho a u guda (tsumbo: u ita tsumbatshifhinga ya ḋivhazwakale).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U NEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u nea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala mafhungo a sa kondi kha tshati hu tshi shumisa luswayo lwa u sumbedza vhukoni na vhukhakhi, kana u shumisa.
- Pferesa na u shumisa luambo lwa tshimetse (tsumbo: tanganya, tusa).

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa luīwe lwa luambo lwa metse:
 - u thetshelesa, u vhala na u tandulula thaidzo dzi sa kondi dza maipfi kha metse (ho sedzwa maipfi a fanaho na ‘nga maanda’, ‘fhasi’, ‘kovha’, ‘tshaūla’ Masiwa u na malegere a fumi. O fha malegere mavhili Livhuwani. O sala na mangana?).
- Dzula na bugu ya ḫalusamaipfi ya vhone vhañe.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo kha u humbula na u tandulula thaidzo:
 - vhambedza zwithu nga ndila ya u sengulusa; Ndi mini tshi re na mushumo kha baisigiri na golo? Ndi nnyi a shumisaho lukanyakanya na golo? Ndi tshifhio tshine tsha vha khwine kha vhupo?
 - haseledza na u tandulula thaidzo kha tshigwada (tsumbo: Ri nga ita hani uri vhupo hashu vhu dzule ho naka?).
- Kuvhanganya na u rikhoda mafhungo nga ndila dzo fhambanaho:
 - u ita ḫodisiso ḫukhu (sa tsumbo: vhagudi vha ḫa lini tshikoloni – nga thekhisi, bisi, goloi, baisigiri kana vha tou tshimbila);
 - u rikhoda mafhungo nga ndila yo fhambanaho (thebulu, tshati, zwifanyiso, girafu).
- Fhirisa mafhungo a tshi bva kha ḫiñwalwa u ya kha ḫiñwe.
- Thetshelesa mafhungo mapfufhi na u dzhenisa mafhungo kha tshati kana u ḫwala madzina kha nyolo.
- Shumisa mafhungo a bvaho kha zwi vhalalaho kana ḫiñwalwa u sika tshati, girafu, nyolo, mapa wa muhumbulo kana tshifanyiso u ḫwala kana u fhedzisa mafhungo mapfufhi.
- Vha na bugu ya ḫalusamaipfi na u shumisa bugu ya ḫalusamaipfi ya vhana (arali zwi tshi konea, bugu ya ḫalusamaipfi ya luambo luthihi kana ya nyambo mbili).

Vhuimo ha Fhasi (Gireidi ya R - 3)

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEZO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi a girama ya luambo kha u sika mafhungo u ḥalutshedzela

Ri ḫivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfesesa kuvhudziselwe kwa mafhungo a: (tsumbo: Ndi mini? Ndi nnyi.? Ndi zwi ngana?).
- Pfesesa mafhungo (sentences) a sa kondi e mafhungoni. (tsumbo: Ndi ṭoda u ya hayani).
- Sumbedza u pfesesa ḥikhathi ḥa zwino na ḥikhathi ḥa zwino ḥi no khou bvelaphanda (tsumbo: U funa tshikolo/U khou vhala).
- Pfesesa malaeli kha maiwalwa a orala (tsumbo: Idani ngeno/Ni songo dzula phasi).
- Sumbedza u pfesesa maiti mafhungoni (tsumbo: Ndi nga fhufha, gidima).
- Sumbedza u pfesesa khanedza kha mafhungo (tsumbo: A thi funi ḥama, A thi koni u bambela).
- Sumbedza u pfesesa vhunzhi na vhuthihi ha madzina mafhungoni (sa tsumbo: bugu/dzibugu) hu tshi katelwa na zwithu zwi si na zwivhumbezo zwavhuđi (tsumbo: manō).

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa ndila ya u vhudzisa (tsumbo: Ho bvelela mini mulovha/vhege yo fhe-laho (nwaha) matsheloni? No ya lini? No no vhuya na...?).
- Pfesesa na u shumisa tshifhinga tsho fhelaho (Mulovha o vhona/ho ngo vhona TV) hu tshi katelwa na zwithu zwi si zwa tshivhumbeo tsha vhukuma (tsumbo: o ya, o la, o vhala) na likhathi la ndi.
- U pfesesa na u shumisa maiwe maṭaluli (tsumbo: hulu, tuku, lapfu).
- Pfesesa na u shumisa maiwe maiti (tsumbo: Ndi nga vhala).
- Pfesesa u shumisa maiwe mađadzisi kha thevhekanyo ya maipfi yavhuđi (tsumbo: Takalani u dzula a tshi gidima hayani).
- Shandula na mađadzisi maṭaluli (tsumbo: khulwane nga maand/a/nga u ongolowa/nga u t̄avhanya).
- Pfesesa maipfi a re vhukati ha 1000 na 1,500 o ḋoweleaho e mafhungoni mugumoni a gireidi 2. Vhagudi vhane vha ḋo guda maiwe a masia a u guda nga luambo lwavho lwa u engedza vha tea u livha kha u ḋivha maipfi a 1 500.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa ndila dzo fhambanaho dza u vhudzisa (Ndi ngafhi? Ndi ngani?).
- Pfesesa na u shumisa tshifhinga tshi ḋaho (tsha ḋo) (Ndi ḋo ni vhona vhege i ḋaho).
- Pfesesa uri zwine zwa nga itea zwi nga bvelela hani (tsumbo: A nga da matshelo).
- Pfesesa uri zwithu zwine zwa nga ṭodea zwi nga bulwa hani (tsumbo: Ni fanela/tea u ḫamba zwanda).
- Pfesesa kushumisele kwa luambo kha u tevhekana ha zwithu sa (tsumbo: nga murahu, tsha u fhedza).
- Shumisa mađadzisi nga ndila yavhuđi sa (tsumbo: Mashudu u nwala zwavhuđi).
- Shumisa maṭaluli (tsumbo: u vhulawa nga vhuludu, maneto).

Gireidi ya 1

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi a girama ya luambo kha u sika
mafhungo u talutshedzela

Ri divha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u pfesesa mañwe masala a vhuñe mafhungoni: ene/vhone/nñe).
- Sumbedza u pfesesa mabulafhethu (tsumbo kha muri, Hamashau).
- Sumbedza u pfesesa mañaluli (tsumbo: khulu, thukhu) na mañadzisi (tsumbo: nga vhuya nga u tavhanya).
- Sumbedza u pfesesa maipfi a u bva kha vhukati ha mañana mavhili na a mañana mañanu e mafhungoni mafheloni a Gireidi 1.

Gireidi ya 2

Gireidi ya 3

Maimo a asesimennde

(*A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda*)

Ri ḫivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa maipfi a re vhukati ha 1,500 na 3,000 o ḫoweleaho a tshi khou shumiswa mafhungoni nga murahu ha Gireidi 3. Vhagudi vhanne vha do guda manwe a masia a u guda nga luambo lwa u engedza vha tea u livha kha maipfi a 3000.

NDIMA YA 3 VHUIMO HA VHUKATI (GIREIDI YA 4 - 6)

MARANGAPHANDA

Kha Vhuimo ha Fhasi vhagudi vho ḥanganedza marangaphanda o pfumaho a luambo lwo engedzwaho. Vha do pfecta vhunzhi ha maipfi na zwivhumbeo, naho vha tshi do vha vha songo funzwa. Vha tea nga tshino tshifhinga u vha vho no bveledza vhuđifulufheli, u diphina na vhueleli kha u davhidzana nga luambo lwavho lwa u engedza.

Nyombedzelo

Kha Gireidi 4 u swika 6 vhagudi vha do thoma:

- U dzhiela nzhele maipfi na zwivhumbeo zwa girama zwe vha zwi dowela u bva kha Vhuimo ha Fhasi;
- Dzhenisa na u ḥodisisa ndila ine luambo lwa u engedza lwa shumisa zwone na ndaulo ya ndivho yalwo;
- Shumisa ndivho i khou bveledzwaho u sedzulusa u shumiswa ha luambo, zwihuluhulu musi vha tshi khou ñwala.

U aluwa ha u guda

Kha vha humbule: Luambo lu gudwa nga zwițuku nga zwițuku. Naho hu uri tshenzhemo khulwane i tea u ñewa ñivhaipfi na girama, kushumiselwe kwavhuđi kwa maipfi na zwivhumbeo zwi dzhia tshifhinga tshilapfu. A zwi tou vha na ndeme uri vhagudi vha kone zwivhumbeo tshithihi vha saathu u pfukhela kha tshiñwe. Vha kha di do ita khakho nnzhi, hezwi ndi tshipida tsha mupo zwi teaho u itea kha u gudwa ha luambo lwa u engedza. Vha do bveledza u pfecta kushumiselwe kwa luambo lwa u engedza nga zwițuku vha tshi sendela kha kushumiselwe kwone-kwone.

Kha Vhuimo ha Fhasi, vhagudi vha fanela u vha vho no bviselwa kha dzibugu nnzhi dza mañwalwa a vhana. Kha Gireidi 4 u swika 6 vha do shumisa uvhu Vhuimo ha Fhasi u vha vhañwali vha re na vhuđifulufheli.

Thuso yo nanguludzwaho na u ñwala

U ñwala kha ilijiga ho tea u vha hu tshi thuswa zwavhuđi na u sumbwa ndila. Mudededzi a nga ñea thuso a tshi shumisa ‘muhanga’ na pfanyisedzo dza mañwalwa o livhaho (tsumbo: zwirendo, muvhigo) Musi vhagudi vha tshi khou ñowela mañwalwa (tsumbo: ndila ye a vhumbwa ngayo, ndi lushaka lufhio lwa luambo lwo shumiswaho) vha do edzisa u ñwala zwi fanaho nga vhone vhañe.

Kha u guda u amba kha luambo lwo engedzwaho, maitele a u guda na u vhala na u ñwala, a aluwa nga zwițuku. Vhagudi vha guda nga u edzisela zwithu – nyedziso na khakho. Vha ḥoda mivhigo ya u vha ḥalutshedza zwe vha ita zwi fhiraho na u vha ḥatuwedza u vha thusa uri vha gude.

Kha vha humbule, Mvelelo ya u guda iñwe na iñwe na zwikili zwo fhambanaho, sa ndumbo yayo, zwi tea u ḥanganya mushumo uyu kha mbekanyamushumo dza u guda.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshelesa

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhuno, u diphina na , u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo.

Vhagudi vha tea u thetshelesa lunzhi musi luambo lwo engedzedzwaho lu tshi ambiwa kha vhuimo ho teaho. Hezwi ndi mutheo wa u bveledza vhuñwe vhukoni ha luambo.

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuđifulufheli na vhukoni nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

Vhagudi vha ðo vha na vhuđifulufheli kha u amba nga luambo lwa vhuvhili. U amba hu fanela u bađekanywa na vhuñwe vhukoni hothe.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhuno na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhudi, mvelele na u nyanyulea kha maiwalwa.

U vhala zwi a ñodea u itela u bveledzisa luambo, zwa u diphinä. U na guda nga ha zwa liphasi, U vhala zwi ñovha hafhu zwa vha mutheo wa u ñwala

Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala

Mugudi u kona u ñwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhuno ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

U ñwala hu tshimbilelana nga maanda na u vhala nahone ndi tshishumiswa tsha vhuthogwa tsha u guda u budä na kharikhulamu.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u ñea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ñea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhuno kha u guda.

Vhagudi vha ðo psesa zwiterwa zwi kondaho vha kona u wana vhukoni na maitele a u humbula, vha wana vhuñanzi kha maiwe masia a u guda.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe

Mugudi u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo u sika na u ɏalutshedzela mafhungo. Girama na ɏivhaipfi ndi zwone mutheo wa luambo. Nd̄ivho yavhuđi ya girama na ya ɏivhaipfi ndi ɏhođea kha vhueleli ha u vhala izwi zwi fanela u gudiswa nga maitele a u tou angaredza, zwi tshi bađakanywa na u vhala, u ñwala, u thetshela na u amba.

Maimo asesimende na mañwalwa

Kha zwipiđa zwi tevhelaho, Maimo a asesimende a mvelelo iñwe na iñwe a do ɏekedzwa gireidi iñwe na iñwe. Tsumbo dza mañwalwa dzine dza nga shumiswa u ɏanganya, u guda dzi a shumiswa. Hedzi a si dzone tsumbo fhedzi mudededzi a nga engedza nga u nanga dziñwe na dziñwe dzo teaho na mañwalwa a re hone.

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo
- Ngano
- Mafhungolungano
- Dzinyimbo
- Zwirendo zwi sa kondiho zwa vhana
- Miswaswo na dzithai
- Dzindaela
- U dovha u vhala
- Mabudo
- Thalutshedzo ya vhathu na zwithu
- Mivhigo ya zwiwo
- U ambedzana
- Mbekanyamushumo dza radio

Zwi vhonalaho:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Zwirendo zwi sa kondiho zwa vhana
- Dzindaela
- Ndivhadzo
- Mivhigo ya dzibugu
- Resipi
- Tsumbatshifhinga
- Nyolo
- Girafu na dzitshati
- Mimapa i sa kondi na dzipulane
- Zwifanyiso
- Dzikhathuni
- Dzikhomiki
- Khanganyiso dza maipfi
- Dzibugu dza thalusamaipfi

Midia nnzhi:

- Mbekanyamishumo dza vhana dza TV
- Khungedzelo dza TV
- Filimu dza vhana na dzividio (hune dza wanala)
- Dzi CD-Roms na inthanete (hune dza wanala)

Maňwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo
- Dzingano
- Mafhungolungano
- Dzinyimbo
- Zwirendo zwa vhana
- Miswaswo na dzithai
- Dzindaela
- U dovha u vhala
- Mabudo
- Milaedza (tsumbo: milaedza ya luťingo)
- Thalutshedzo ya vhathu, zwithu na fhethu
- Nyambedzano
- Mivhigo (tsumbo: mafhungo a radio na mivhigo ya matshele)

Zwo ñwalwaho:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Dzimagazini
- Zwirendo zwa vhana
- Dzindaela
- Dzindivhadzo
- Mivhigo (tsumbo: maedza a sa kondiho)
- Tsedzuluso ya dzibugu
- Thambo
- Dzigarata
- Resipi
- Tsumbazwifhinga
- Dzishedulu (tsumbo: dza TV)
- Nyolo
- Dzigirafu na dzitshati
- Mimapa i sa kondiho na dzipulane
- Khanganyiso dza maipfi
- Dzindivhadzo
- Dzikhomiki
- Dzikhathuni
- Dzipositana
- Zwifanyiso
- Bugu dza thalusamaipfi

Midia nnzhi:

- Mbekanyamushumo dza TV dza vhana
- Mivhigo ya matshele ya TV
- Khungedzelo dza TV
- Dzifilimu dza vhana na dzividio (hune dza vha hone)

Gireidi ya 6

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo
- Ngano
- Mafhungolungano
- Dzinyimbo
- Zwirendo
- Miswaswo na dzithai
- Dzindaela
- U dovha u vhala
- Mabudo
- Thalutshedzo ya vhathu, zwithu, fhethu na maitele
- Mivhigo ya zwiwo
- Dzinzuile
- Dziinthaviwu
- Mivhigo
- Nyambo dzo lugiselwaho

Zwo ñwalwaho/Zwi vhonalah:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Dzigurannدا
- Dzidayari
- Zwirendo
- Matambwa
- Tsedzuluso ya dzibugu
- Khungedzelo
- Dziphositara
- Dzigaraña na
- Marifhi
- Dziresipi
- Dzindaela
- Mivhigo (tsumbo:maedza a sa kondiho)

- Tsumbazwifhinga
- Shedulu (tumbo: dza TV)
- Nyolo, dzigirafu na dzitshati
- Mimapa na dzipulane
- Khanganyiso ya maipfi
- Dzikhathuni
- Dzikhomiki
- Dziphositara
- Bugu dza laiburari dzine wa nga wana thalutshedzo khadzo (tumbo: thalusamaipfi na diciensakilophidia)

Midia nnzhi:

- Mbekanyamishumo dza TV
- Mivhigo ya matshele ya TV
- Dzifilimu na dzividio (hune dza wanala)
- Dzi CD-Roms na inthanete (hune dza vha hone)

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambananaho a vhutshilo

Ri ḥivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa nganetshelo (zwo ambiwaho kana zwe vhalelwaho vhagudi):
 - u fhindula mbudziso;
 - u humbulela zwine zwa do itea nga tshifhinga tshi ḥaho;
 - u fhindula nga tshavhukoma;
 - u khetha ḥoho yo teaho;
 - u haseledza nga mafhungo mañwe na mañwe ane a kwama zwa maitele na zwa matshilisano nga luambo lwavho lwa hayani (sa tsumbo u kovhana zwishumiswa);
 - u toolola nganetshelo zwavhuđi;
 - u pfufhifhadza nganetshelo vha tshi thusedzwa nga mudededzi.

- Pfesesa ndaela dza orala masia na dzithalutshedzano:
 - u pfesesa ndaedzo nga u tevhela mbumbo (tsumbo: ndila ya u ita tshithu);
 - pfesesa masia nga u tevhela ndila na u ḥodisia fhethu kha pulane ya mapa kana pulane i sa konđiho.

- Pfesesa ḥhalutshedzo ya orala:
 - u bula vhathu, zwithu kana fhethu;
 - u dzenisela madzina kha daigiramu.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa nganetshelo (zwo ambiwaho kana zwo vhalelwaho vhagudi):
 - fhindula mbudziso;
 - fhindula nga tshavhukoma;
 - riwala mafhundo o livhaho (tsumbo: u dzhenisa madzina kha nyolo i sa kondiho);
 - haseledza nga mafhundo ane a kwama zwa maitele, zwa matshilisano na zwine zwa vha zwa ndeme (tsumbo: na pfunzo ya nganetshelo yo tea maimele othe?);
 - anganya ndila iñwe ya magumo a nganetshelo;
 - toolola nganetshelo;
 - pfufhifhadza nganetshelo hu na thusedzo.
- Pfesesa ndaela dza orala masia na dzithalutshedzano:
 - pfesesa mutevhекано wa ndaela nga u tevhela mbumbo (tsumbo: u tevhela ndaela ya u ita mushumo wa kilasi);
 - pfesesa mabudo nga orala nga u tevhela ndila na u todisia fhetu kha pulane ya mapa.
- Pfesesa thalutshedzo ya orala:
 - u bula vhathu, zwithu kana fhethu;
 - dzhenisela madzina kha dzigiramu;
 - u riwala mafhundo a ngoho (tsumbo: kha tshathi).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa masia a orala nga u riwala fhasi (tsumbo: kha bammbiri) na u i tevhela kha mapa fhindula mbudziso:
 - u haseledza nga mafhundo o livhanaho (tsumbo: nga u dadzisa tshati);
 - u fhindula nga tshavhukoma;
 - u ita thumo ya nganetshelo na vhutshilo hawe ene mune;
 - u haseledza nga zwa matshilisano, zwa mikhwa na zwiñwe zwa ndeme tsumbo: ndi muthude ane a vha muhali;
 - u riwala mafhundo o livhaho (tsumbo: u dzhenisa madzina kha nyolo i sa kondiho);
 - u anganya ndila iñwe ya magumo a nganetshelo;
 - u toolola nganetshelo;
 - u pfufhifhadza nganetshelo.
- Pfesesa ndaela dza orala masia na dzithalutshedzano:
 - u pfesesa mutevhекано wo ḥangañanganaho wa ndaela nga u tevhela mbumbo (tsumbo: u tevhela ndaela ya u ita vhekanya liedza la saints);
 - u pfesesa mabudo nga orala nga u dzi riwala fhasi na u dzi tevhele kha mapa.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 1 (i ya phanda)

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa mafhungo na u diphiña, na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambananaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa zwiwo zwi no khou tou dovhoolowa:
 - u fhindula mbudziso nga ha uri ho thoma u bvelela mini, ha tevhela mini ngauralo ngauralo.

- Thonifha vhagudi ngae:
 - nga u vha ɳea tshifhinga tsha u amba;
 - u vha thetshelesa na u ʈuʈuwedza ndingedzo dzavho dza u amba;
 - u ʈuʈuwedza ndingo dzavho dza u amba luambo lwo engedzwaho.

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

- Pfesesa zwiwo zwi no khou tou dovholahwa:
 - fhindula mbudziso nga ha uri ho thoma u bvelela mini, ha tevhela mini ngauralo ngauralo;
 - dovha u vhala zwiwo zwi fanaho nga tshavhukoma hu na thuso.
- Thonifha vhagudi ngae:
 - nga u vha ḅea tshifhinga tsha u amba;
 - u vha thetshelesa na u ṭuṭuwedza ndingedzo dzavho dza u amba luambo lwa u engedza;
 - u ṭuṭuwedza mirađo ya tshigwada u thusa vhagudi ngavho.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na vhudifulfheli nga luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo

Maimo a asesimennde

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

- Tanganelana kha luambo lwawe/lwa u engedza:
 - vhudzisa mbudziso dzi sa konđi (tsumbo: u vhudzisa lwa u ḥoda ḥhalutshedzo);
 - Ḇea phindulo pfufhi kha mbudziso;
 - vhumba na u dzenela kha mufhindulano wo dzudzanywaho u sa konđi;
 - dzenela kha mihani mipfufhi na ḥoho yo ḫoweleaho.
- Ita zwithu nga ndila ya mvelele yo teaho.
 - u edzisela nyimele dzi ɖivheaho nahone dzo ḫoweleaho (tsumbo: u sumba vhatu ndila);
 - u sumbedza tshenzhemo ya phambano dza matshilisano na mvelele (tsumbo: u sumbedza luambo lwa u ḥonifha kha luambo lwo engedzwaho.);
 - u shandulela u bva kha luambo u ya kha luńwe hune zwa konea (tsumbo: u lumelisa muthu wa sili ane a sa ambe luambo lwau).
- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza u davhidzana mafhungo:
 - u humbula na u ḥalutshedza (u dovha u vhala) zwiito zwi tevhekanaho hu tshi shumiswa maipfi a u ḥanganya (tsumbo: u thoma, zwenezwo, ha tevhela);
 - u Ḇea ndaela dzi sa konđi;
 - u ḥalusa vhatu, zwithu na maitele a sa konđi.

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Tanganelana nga luambo lwawe lwa u engedza:
 - u vhudzisa na u fhindula mbudziso;
 - u thoma na u dzhenelela kha mufhindulano wo dzudzanyiwaho;
 - u bula muhumbulo na ɳea thikhedzo;
 - u ɳea vhudipfi.
- Tshila nga ndila ya mvelele yo teaho:
 - u edzisela dziñwe nyimele dzo ḋoweleaho hu tshi shumiswa maitele na tsumbedzo dzo teaho;
 - u sumbedza tshenzhemo i khou hula ya phambano dza matshilisano na mvelele;
 - u shanduka u bva kha luñwe luambo u ya kha luñwe he zwa tea sa (tsumbo: sumbedza ḡhonifho kha luambo lwa muñwe muthu).
- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza u fhirisa mafhungo:
 - humbula na u ḡalutshedza mutevhe wa nyito hu tshi shumiswa mañanganyi;
 - u ɳea u tevhokana ha ndaela;
 - ḡalutshedza maitele;
 - ḡalutshedza ndivho ya tshithu (tsumbo: tshumiswa yo ḋoweleaho – I shumiswa u ita mini);

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Tanganelana nga luambo lwawe/lwa u engedza:
 - u vhudzisa na u fhindula mbudziso
 - u bveledza phanḍa muhaseledzo kha ḡhoho yo ḋoweleaho.
 - muhumbulo na ɳea thikhedzo
 - u ɳea vhudipfi
- Ita zwithu nga ndila dza mvelele dzo teaho:
 - u edzisela dziñwe nyimele dzo ḋoweleaho hu tshi shumiswa maitele na tsumbedzo dzo teaho;
 - u sumbedza ndivho ya ndeme dzo ḋoweleaho dzi no ambwa nga ndila dzo fhambanaho kha nyambo dzo fhambanaho (tsumbo:ndi humbela na ndila dzo fhambanaho dza u sumbedza ndeme ya vhuhwavho na u ḡhonifha vhaiñwe vhathu);
 - u shandulela u bva kha luñwe luambo u ya kha luñwe he zwa tea sa (tsumbo: sumbedza ḡhonifho kha luambo lwa muñwe muthu).
- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza u fhirisa mafhungo:
 - u dovha u vhala na u ḡalutshedza mutevhe wa nyito hu tshi shumiswa mañanganyi;
 - u ɳea u tevhokana ha ndaela;
 - ḡalutshedza maitele;
 - ḡalutshedza ndivho ya tshithu (tsumbo: tshumiswa yo ḋoweleaho – I shumiswa u ita mini);

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanda)

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na
vhudifulfheli nga luambo kha masia o
fhambanaho a vhutshilo

- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza nga ndila ya u kona u sika zwithu:
 - u anetshela nganetshelo i sa kondi;
 - u ñwala na u tamba liñwalwa li sa kondi la litambwa;
 - u tamba zwidade zwipfufhi zwo ñewealeho, tshirendo kana luambo;
 - u tamba mutambo u kwamaho luambo.
- Sumba ndivho ya ndila ine luambo lwa sika ndivho na u sumba na u vhea vhathu kha vhuimo ho teaho
 - u hanedzana na u nyefula vhathu nga ndila dzo fhambanaho (tsumbo: madzina a tshi^luhu, madzina a khethululo nga muvhala na madzina a u vhenga vhathu vha no bva kha mashango a nn^lda).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- nyambo nga ḫoho yo ḋoweleaho ho itwa ndugiselo (tsumbo: mutambi wanga ane nda mu takalela).
- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza nga ndila ya u kona u sika zwithu:
 - anetshela nganetshelo;
 - renda zwirendo, u imba nyimbo na u tamba matambwa a sa kondiho;
 - tamba matambwa a dzenisaho luambo;
 - humbulela na u ḫalutshedza khonadzeo (tsumbo: ndi nga ita mini nga R100.00);
- Sumba ndivho ya ndila ine luambo lwa sika ndivho na u sumba na u vhea vhathu kha vhuimo ho teaho:
 - u pfectesa ndila ya u amba na vhañwe vhathu;
 - u ri vhudza nga ha vhashaka hawe na muthu onoyo (tsumbo: mugudi u vhidza mudedekadzi Mma, u vhidza khonani no mu fhira nga miñwaha Mukomana);
 - u fhañha vhuñe ha muthu nga ndila ya u nyadza (tsumbo: u vhidza muthu muhulwane ‘musidzana’) kana nga ndila ya ḫonifho (tsumbo: u vhidza muthu muhulwane ‘mmawe/makhulu’).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- nyambo nga ḫoho yo ḋoweleaho ho itwa ndugiselo (tsumbo: kuvhulungelwe kwa madj)
- u ita ḫodisiso ya kilasi (tsumbo: u inthavuwa vhabudinae kilasini, na u rekhoda phindulo kha tshati kana girafu).
- Shumisa luambo lwawe lwa u engedza nga ndila ya u kona u sika zwithu:
 - anetshela nganetshelo;
 - renda zwirendo, u imba nyimbo na u tamba matambwa a sa kondiho;
 - tamba matambwa a dzenisaho luambo;
 - humbulela na u ḫalutshedza khonadzeo.
- Sumba ndivho ya ndila ine luambo lwa sika ndivho na u sumba na u vhea vhathu kha vhuimo ho teaho:
 - u thoma u sedza nga u sasaladza ndowelo dza u rina (tsumbo: uri phuli na vhashumi vho vha vha tshi vhidzwa hani vhañe vhavho/vhahiri, vhabumakadzi vha dzhia zwifani zwa vhabana vhavho; vhañanuni vhaswa vha rinwa madzina nga vhabebi vha vhabana vhavho; u vhidza vhathu nga madzina a si avhuđi (tsumbo: ‘makwerekwere’).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa
mafhungo na u diphinä na u fhindula nga
ndila ya u sengulusa vhudi, mvelele na u
nyanyulea kha mañwalwa

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pifesesa nga ndila i sa kondi zwiñwe zwipiða zwa nganetshelo:
 - ʈhoho, (tsumbo: vha nanga ʈhoho yo teaho kha dzo ɳewaho vha buła na zwauri ndi ngani vha tshi ralo);
 - vhabvumbedzwa; (tsumbo: humbulani madzina o teaho a vhubvumbedzwa vha songo ɳewaho madzina);
 - u kona u vhona uri vhabvumbedzwa na puloto zwe vhumbwa hani u imela kuvhonelwe kwokhethiwaho kwa zwithu ʃifhasini (tsumbo: ndi vhuimo vhufhio hune ha tambwa nga vhatukana na vhasidzana kha nganetshelo? Avha vhavhili vha na vhukoni vhu fanaho kana vho fhambanywa nga zwine vhathu vha ɖivha na u tenda nga havho?);
 - u kona u vhona uri zwifanyiso zwi na vhuimo-de kha phaṭho ya zwine zwa ambwa (tsumbo: vhasidzana na vhatukana vho sumbedzwa hani kha zwifanyiso?).

- Pifesesa nga ndila i sa kondi zwiñwe zwipiða zwa vhurendi:
 - pfanapheleledzo sa tsumbo: vhila, lila;
 - maipfi a no thoma nga mubvumo u no fana (Ndau nduna ndi nzwimi ʈhali);
 - maipfi a no edzisela mbvumo yao;
 - phambano ya ndila ine nyambo dzo fhambanaho dza imela maipfi (tsumbo: Ke! Ke!, tswiri-tswiri!).

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pxesesa nga ndila i sa kondi zwiñwe zwipiða zwa nganetshelo:
 - vhupo na vhabvumbedzwa (tsumbo: u vhambedza mañaluli na vhabvumbedzwa vha re kha nganetshelo);
 - vhuñilisi ha nganetshelo (hune zwa konadzea);
 - u kona u vhona uri vhabvumbedzwa na puloto zwo vhumbwa hani u imela kuvhonele kwo khethiwaho kwa zwithu liphasini (tsumbo: Na vhathu vhahulwane na vhatukuvho sumbedzwa hu tshi tevhelwa zwine vhathu vha tenda nga ha vhañwe kana vho sumbedzwa zwine vha vha zwone kha vhutshilo havho ha ḋuvha na ḋuvha?);
 - u kona u vhona uri zwifanyiso zwi na vhuimo ðe kha u phaþho ya zwine zwa ambwa (tsumbo: vhaswa na vhalala vha sumbedzwa vheha hani kha zwifanyiso?).

- Pxesesa nga ndila i sa kondi kha zwiñwe zwa zwipiða zwa vhurendi:
 - pfanapheleledzo;
 - maipfi a no thoma nga mubvumo muthihi;
 - maipfi a no edzisela mibvumo ya one manë;
 - mbamedzo -(tsumbo:-u imba sa tshiqoni, u tou vha ñenzhe).

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pxesesa zwiñwe zwipiða zwa nganetshelo:
 - pxesesa þohoho, nzudzanyo na puloto (tsumbo: kha vha bule uri ndi ngani zwithu zwo bvelela nga ndila ye zwa bvelela ngayo);
 - pxesesa vhabvumbedzwa (U þalutshedza vhuñipfi havho vha amba nga ha zwiitisi zwa mishumo yavho);
 - topola na u sumbedza zwa matshilisano na mikhwa kha nganetshelo (tsumbo: na nganetshelo a i na khethululo na?);
 - vhona uri vhabvumbedzwa na puloto zwo tiwa hani u sumbedza kuvhonele kwa liphasi (tsumbo: na vhathu vha tshaka dzo fhambanaho kana mvelele vho sumbedzwa nga ndila yone kana vho humbulelwa kutshilele kwavho hu tshi sedzwa vhunzhi ha dzitshaka?);
 - vhona ndeme ya zwine zwa vhonala kha zwi na vhuimo ðe kha u fhaþa muhumbulo (tsumbo: vhathu vha mirafho na mvelele dzo fhambanahovha sumbedzwa hani?);
 - bula ndila dzo fhambanaho u sumbedza vhabvumbedzwa na zwiito zwavho.

- Pxesesa nga ndila i sa kondi na zwiñwe zwa zwipiða zwa vhurendi:
 - pfanapheleledzo;
 - maipfi a no thoma nga mibvumo i no fana pfanabvumo;
 - maipfi a no tevhedzela mibvumo ya one manë maedzabvumo;
 - mbamedzo;

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa
mafhungo na u ñiphina na u fhindula nga
ndila ya u sengulusa vhudi, mvelele na u
nyanyulea kha mañwalwa

- U vhalela u wana mafhungo:
 - u vhala mimepe na dzipulane dzi sa konðiho (tsumbo: tevhela ndila u wana fhethu);
 - vhala u tevhela ndaela, tsumbazwifhinga na dziresipi;
 - u vhala na u tevhedza ndaela, tsumbo: dzirisipi;
 - u vhala dzinyolo, girafu na tshati (tsumbo: muri wa u sumbedza nyaluwo ya lushaka);
 - u ita manweledzo a phara hu tshi ñewa na thikhedzo (tsumbo: U ñadza maipfi o siedzwaho kha mañweledzo);
 - u vhala mafhungo u rambalala na Kharikhu^lamu (tsumbo:bugu pfarwa dza Masia a U guda).

- Vhala mañwalwa a midia:
 - u pfesesa tshivhumbeo tsha pulane ya phosita kana ndivhadzo ya nnyi na nnyi.

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Vhalela u wana mafhungo:
 - u vhala mimepi i sa konđiho na pulane (u tevhela ndila; na u wana fhethu);
 - u vhala na u pfectesa mafhungo a no katela maitele (tsumbo: u tevhela ndaela dza liedza la saintsi);
 - u vhala nyolo, tshati na girafu (tsumbo: nyolo ya kutevhokanele kwa zwithu);
 - u vhala nga n̄tha khethekanyo ya tshifhinga na shedulu ya TV u itela mafhungo o teaho;
 - u ita mañweledzo a phara hu tshi ḅewa na thikhedzo tsumbo: u tevhokane mafhungo o ḅewaho u ita mañweledzo;
 - u vhala na u pfectesa mañwalwa o fhambanaho u buđekana na Kharikhuđamu (tsumbo: bugupfarwa dza mañwe Masia a U guda).
- Vhalela u qiphina.
 - u vhala vhunzhi ha fikishini na zwi si fikishini kha vhuimo ho teaho ha u vhala na u ñwala;
 - u sedzulusa bugu kha muvhigo ya dzibugu;
 - u vhala tsedzuluso ya bugu i sa konđiho;
 - u tandulula khanganyiso dza maipfi.

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- u amba nga ha tshithu (tsumbo: ḋuvha) sa musi li muthu (tsumbo: duvha li khou sea);
 - mañwe maipfi a ṭalusa izwi zwithu (uri luambo lu shumiswa hani) pfanabvumo na maedzabvumo.
- Vhalela u wana mafhungo:
 - u tevhela ndaela, dziresipi.mimapna dzipulane;
 - u vhala ndangulo ya tshifhinga tsha tshikolo na dzishedulu dza TV ho livhiwa mafhungo;
 - u ita mañweledzo a phara-u topola muhumbulo muhulwane na fhungo line la bula zwine mafhungo a amba zwone;
 - u vhala mafhungo u tshi buđa na kharikhuđamu (tsumbo: bugupfarwa dza Masia mañwe a U guda).
 - Vhala na u nyanyulea nga mañwalwa a no amba nga matshilisano (tsumbo: marifhi).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa mafhungo na u diphina na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhudi, mvelele na u nyanyulea kha marwalwa

Maimo a asesimennde

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

■ Vhalela u diphina na mafhungo:

- u vhala bugu nnzhi dza fikishini na dzi si fikishini nga ndila yo teaho na vhuimo ho teaho ha luambo;
- u sedzulusa bugu kha muvhigo wa dzibugu;
- u vhala na u tandulula khanganyiso (tsumbo: maipfi khanganyiso).

■ Shumisa bugu pfarwa na u bveledzisa ɖivhaipfi:

- u shumisa bugu ya ḥalusamaipfi;
- u sumbedza ndivho ya maipfi a ɖivheaho kha u vhala a re vhukati ha 1000 na 2,500. Arali vhagudi vha tshi ḥo guda maiwe Masia a U guda nga luambo lwavho lwo engedzwaho, vha fanelu u ɖiimisela ndivho ya maipfi a 2,500.

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa bugu pfarwa na u bveledzisa ḋivhaipfi:
 - u shumisa ḫalusamaipfi;
 - u sumbedza ḋivhaipfi ya u vhala maipfi zwao a re vhukati ha 2000 na 3500. Arali vhagudi vha dzenela mañwe Masia a U guda vha tshi shumisa luambo lwo engedzedzwa vha fanela u ḋiimisela u ḋivha maipfi a 3,500.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Topola zwipiða zwa tshitaela tshi elanaho na vhathetshelesi (tsumbo: lwa tshiofisi na lu si lwa tshiofisi).
- Vhala mañwalwa a midia:
 - u bula uri khungedzelo dzi kona hani u kwengweledza vhavhali nga u shumisa;
 - mañaluli (tsumbo: ‘zwiswa,’ ‘zwi a mangadza,’ ‘zwo naka’);
 - maipfi a re na vhurendi sa pfanabvumo;
 - tseiso;
 - saintsi na vhaðivhalei u bveledza zwibveledzwa;
 - pfesesa pulane na kuvhekanyelwe kwa magazini na u kona u i fhambanya na gurannda.
- Vhalela u ḋiphina:
 - u vhala fikishini nnzhi na zwi si fikishini zwine zwa vha kha vhuimo ho teaho ha u vhaliwa na luambo lwo teaho;
 - u vhala tshaka dziñe we ntswa dla mañwalwa (tsumbo: dayari ya vhone vhañe);
 - u sedzulusa bugu kha muvhigo wa bugu;
 - U tandulula khanganyiso dla maipfi.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa
mafhungo na u diphina na u fhindula nga
ndila ya u sengulusa vhudi, mvelele na u
nyanyulea kha mañwalwa

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa bugu dza ḥaiburari kha u bvededa ndivho ya maipfi:
 - u shumisa siatari la zwi re ngomu ha bugu u wana mafhungo;
 - u shumisa bugu ya ḥhalusamaipfi;
 - u sumbedza ḋivhaipfi ya u vhala yo ḋoweleaho i re na maipfi ane tshivhalo tshao tsha vha vhukati ha 3,000 na 5,000;
 - arali vhagudi vha tshi do dzhenela maiwe masia a u guda nga luambo lwo engedzwaho, vha fanelu u ḋiimisela ndivho ya maipfi a 5,000.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4

U NWALA

Mugudi u kona u nwala tshaka dzo fhambananaho dza mańwalwa a ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho nnzhi dzo fhambanaho

Ri ǵivha izwi musi mugudi a tshi:

■ Shumisa luambo kha u humbula:

- u vhekanya zwithu nga ndila i tevhekanaho (tsumbo: mutevhethađu wa maitele);
- vhekanya zwithu hu tshi tevhelwa mavhekanyelwe nga masia o teaho (tsumbo: swimami na zwi si swimami);
- sumbedza u fana na phambano vhukati ha zwithu;
- fhambanya zwipiđa u bva kha tshihulwane;
- bulu zwiitisi na mvelele;
- bulu mihibulo na u nea zwiitisi zwayo;
- haseledza nga zwivhuya na zwivhi;
- o wana thuso, kha nwale nga ha zwivhuya na zwivhi (zwi đadziswe kha thebulu);
- nwala thalutshedzo dzi sa konđi na tsumbo dza hone.

■ Shumisa mbudziso kha u guda:

- fhindula na u thoma u vhudzisa mbudziso dzi kondaho (tsumbo: No vha ni tshi do ita mini?).
- u sika mbudziso nga ha lińwalwa lo nwalwaho.

Maimo a asesimennde

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala u pfukhisela mulaedza:
 - u ola na u dzenisela maipfi kha mimepe i sa konđiho, daigiramu, girafu na tshati;
 - u ንwala mutevhe wa ndaela;
 - u nwalela u dovhola zwiwo;
 - u ንwala resipi;
 - u ንwala ḥhalutshedzo ya muthu, zwithu, kana maitele a sa konđiho;
 - u fha muhumbulo nga u tou ንwala na u fha mbuno nga hawo (tsumbo: ndi ngani bugu i tshi takadza kana i sa takadzi.);
 - u ንwala tsedzuluso ya bugu.

- Nwalela zwa matshilisano:
 - u ንwala mulaedza muṭuku sa garaṭa.

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala lwa u fhirisa mulaedza:
 - u ንwala na u dzenisela madzina kha mimapa i sa konđi, dzigirafu na dzitshathi;
 - u ንwala ḥhalutshedzo ya muthu, tshithu kana maitele a sa konđi;
 - u shumisa tshivhumbeo ‘fureme’ tsho ንnewaho kha u ንwala muvhigo nga ha u sedzulusa bugu;
 - u bveledza mihibulo ya u tou ንwala (tsumbo: arali bugu yo vha i tshi takadza kana i sa takadzi.);
 - u ንwala tsedzuluso ya bugu.
- Nwalela n̄divho ya matshilisano:
 - u ንwala vhurifhi ha ene muñe nga u shumisa murango u sa konđi;
 - u topola phambano vhukati ha tshitaela tsha tshiofisi na tshi si tsha tshiofisi (tsumbo: u khetha maipfi);
 - u topola phambano vhukati ha maambiwa na zwo ንwalwaho;
 - u ንwalela u ḋi humbudza (tsumbo: dayari).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanda)

U NWALA

Mugudi u kona u nwala tshaka dzo fhambananaho dza mañwalwa a ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho nnzhi dzo fhambananaho

Ri ñdivha izwi musi mugudi a tshi:

- Kuvhanganya na u rekhoda mafhungo kha nqila dzo fhambananaho:
 - ola maitele a sa kondi kha orala na u nwala;
 - ola, na u dzhenisa madzina kha mimapa, dzipulane, dzitshati, dzigrafu na dzinyolo;
 - pfukhisela mafhungo u bva kha matshilele u ya kha maiwe;
 - thetshelesa nyambo na u rekhoda mafhungo, tshati, girafu kana nyolo;
 - shumisa mafhungo u bva kha zwi vthonalaho kha zwe nwala u swika girafu kana tshati kana u dzhenisa madzina kha nyolo;
 - shumisa mafhungo u bva kha tshati, girafu, kana nyolo u nwala liñwalwa;
 - ita mañweledzo a mapa wa muhumbulo a liñwalwa lipufushi.
- Nwala mañwalwa a midia:
 - U ola phosita i sa kondi na/kana ndivhadzo.
- Shumisa ndivho i no khou bvela phanda ya tshivhumbeo tsha luambo na mashumisele alwo:
 - u nwala phara a tshi thuswa nga muhanga kana tshivhumbeo;
 - u peleta maipfi o ñoweleaho zwavhuđi;
 - u thoma u shumisa ndivho ya ndongazwiga yo tandavhuwayo (tsumbo: khoma).

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala nga vhukoni:
 - ḋiwala ḋitambwa kana maambelano:
 - ▶ ḋiwala nganetshelo i sa konḍi;
 - ▶ u shumisa dzińwe tekiniki kha u bveledza ḋińwalwa maedzabvumo (Maipfi ane a edzisela mibvumo yao) maipfi a no thoma nga maipfi nga mibvumo i no fana pfanabvumo;
 - ▶ u ita tshithu (tsumbo: mahatsi) a tshi amba sa muthu (tsumbo: hatsi vhu a imba);
 - ▶ u dovholola tshivhumbeo tshithihi u sika pfanapheledzo tshirendoni na phatheni.
- Ola mańwalwa a midia:
 - ola phosita i sa konḍi kana ndivhadzo.
- Nwala sa maitele:
 - u ḋiwala mvetomveto;
 - u dzi vhala nga u sasaladza;
 - u wana muvhigo wa mudededzi na vhagudi nae;
 - u ita ndovhololo ya u ḋiwala musi ho no fhiwa muvhigo.

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala vhurifhi ha vhunę nga u shumisa murango u sa konḍi:
 - u topola phambano vhukati ha tshitaela tsha tshiofisi na tshi si tsha tshiofisi (tsumbo: u khetha maipfi);
 - u topola phambano vhukati ha maambiwa na zwo ḋiwala;
 - u ḋiwalela u ḋi humbudza (tsumbo: dayari).
- Nwala lwa vhukoni:
 - u sumbedza u bvelephanda ya vhukoni ha u ḋiwala nganetshelo, matambwa na muambedzano (tsumbo: nga u shumisa tshumiswa dza vhurendi u fhaṭa therodzavhuđi, nga u shumisa muambedzano kha nganetshelo).
- Nwala mańwalwa a midia:
 - u ita phosita, khungedzelu i sa konḍi, na mbudzisavhuthu;
 - u ḋiwala muvhigo wa gurannda u sa konḍiho.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U NWALA

Mugudi u kona u nwala tshaka dzo
fhambananaho dza mañwalwa angoho na
a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho nnzhi
dzo fhambanaho

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza vhuimo ha n̄tha ha vhukoni ha u shumisa tshivhumbeo na luambo:
 - u thoma u pfecta phambano dzi re hone kha tshitaela tsha u ñwala (tsumbo: tshitaela tsha u amba kana tshi si tsha mulayo);
 - u peleṭa maipfi o ḋoweleaho zwavhuđi;
 - u shumisa ndivho ya ndongazwiga (tsumbo: zwiđevhe).

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfecta kuitele kwa u ñwala/u shumisa ndivho ya u bveledza tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe kwalwo:
 - u ñwala phara hu tshi shumiswa ‘muhanga’ kana tshivhumbeo (tsumbo: Kha hu ḡadzwe maipfi o ḡahelaho; kha hu vhekanye maipfi nga ndila yo teaho);
 - u ñwala mvetomveto, u dzi vhala nga u sasaladza,u wana muvhigo u bvaho kha mudededzi na vhagudi ngae na u ñwalulula.
- Pfecta phambano vhukati ha:
 - u dovhola (u shandukisa zwi re ngomu na tshivhumbeo) na;
 - u vhekanya maiñwalwa nga u shumisa;
 - ndivho ya tshivhumbeo, mupeleđo ndongazwiga, phambano dza girama vhukati ha luambo dza hayani na dzo engedzwaho) na;
 - tshumiswa (tsumbo: ḡhalusamaipfi).

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U ɿEA MIHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ɿea muhumbulo na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Ri ɿivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u buđa na kharikhułamu:
 - u ɿalutshedza miňwe mihumbulo i re kha maňwe masia a u guda (tsumbo: u fushea kha vhukoni ha zwa vhutshilo);
 - u ɿivha na u kona u shumisa maipfi a no bva kha maňwe masia a u guda;
 - u pfesesa na u bveledza maňwalwa a shumiswaho kha maňwe masia a u guda (tsumbo: tsumbatshifhinga).

■ Shumisa luambo kha u humbula:

- u fhindula na u thoma u vhudzisa dziňwe dza mbudziso dza vhuimo vhuhulwane tsumbo: Ndi ngani ...? Ni zwi vhona hani ...?
- u vhekanya zwithu u ya nga ha masia o teaho (tsumbo: U bva kha zwa kalesa u ya kha zwiswa);
- u khethekanya zwithu (tsumbo: tshaka dzo fhambananaho dza zwiendedzi u ya nga ha tshaka dzazwo (tsumbo: Mishumo yazwo na zwine zwa kona u ita);
- u kona u bula zwi fanaho na zwe fhambanaho vhukati ha zwithu (tsumbo: vhukati ha helikhophutha na fulaimatshini);
- u fhambanya zwipiđa kha mutumbu tsumbo: modoro: nzhini, tshidiraivel, mathaela na zwiňwe;
- u bvisela khagala zwiitisi na zwibveledzwa;
- u bveledza muhumbulo na u ɿea mahumbulwa;
- vho ɿewa thikhedzo, vha do kona u hasoledza nga zwivhuya na zwivhi (tsumbo: zwivhi na zwivhuya zwa u tshimbila nga thekhisi);

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo u buđa na kharikuļamu:
 - ḫalutshedza zwiňwe zwiteňwa zwi bvaho kha maňwe masia a u guda (tsumbo: gomelelo kha Saintsī ya Matshilisano);
 - ḋivha nahone a kona u shumisa dziňwe dza ḋivhaipfi dza dziňwe therō (tsumbo: Saintsī);
 - pfeſesa a kona u bveledza mafhungo o shumiswaho kha maňwe Masia a U guda (tsumbo: ḫalutshedzo ya maitele a sa konđihō kha Thekinolodzhi kana vhutsila ha zwa vhutshilo);
 - u vhala na u tevhela ndaela dza u ita ḥiedza; li sa konđi la saintsī
- Shumisa dzimbudziso u guda:
 - fhindula na u thoma u vhudzisa mbudziso dzi konđaho (tsumbo: Ndi nga mini vha songo...? Inwi no vha ni tshi ḥo ita mini?);
 - u sika mbudziso nga ha mafhungo o ūwalwaho;
 - u tevhékanya zwithu (tsumbo: maga a maitele);
 - u khethékanya zwithu nga u shumisa mielo (tsumbo: swimami na zwi sa mami);
 - u topola zwi fanaho na zwi sa fani vhukati ha zwithu;
 - u fhambanya zwipiđa kha zwo fhelelaho;
 - bvisela khagala zwiitisi na mvelele;
 - hu na thuso, u ūwala nga tshiiimo tsha khwine na tshi si tsha khwine (tsumbo: u a ūwala kha zwikhala zwa thebulu);
 - u ūwala ḫalutshedzo dzi sa konđi na u ņea dzitsumbo.

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi atshi:

- Shumisa luambo u buđa na kharikuļamu:
 - u ḫalutshedza zwiňwe zwiteňwa zwi re kha maňwe Masia a U guda (tsumbo: bindu);
 - u sefa mafhungo a no bva kha materiala wa dzinyambo na maňwe Masia a U guda;
 - u ḋivha na u kona u shumisa iňwe nđivho ya maipfi ya dziňwe therō dza tshikolo (tsumbo saintsī);
 - u pfeſesa na u bveledza maňwalwa ane a shumiswa kha maňwe Masia a U guda (tsumbo: u vhala ndaela dza maedza a sa konđihō a saintsī na u ūwala mvelelo a tshi thuswa nga vhaiňwe).
- Shumisa luambo kha u humbula:
 - u fhindula mbudziso na u vhudzisa dziňwe mbudziso dzi kondaho (tsumbo: Ni nga fha iňwe ḫalutshedzo ya izwi na?);
 - u vhekanya zwithu u ya nga u tevhela mielo;
 - u sengulusa mbonalo dza zwithu u itela u zwi khethékanya;
 - u fhambanya zwi fanaho na zwi sa faniho;
 - u bvisa zwipiđa kha zwo fhelelaho (whole);
 - u bvisela khagala zwiitisi na mvelele;
 - u haseledza nga zwivhuya na zwivhi na u ūwala nga hazwo;
 - u pima, u nanga na u ņea khařhulo, na u fha mbuno;
 - u ūwala ḫalutshedzo dzi sa konđi na u ņea tsumbo.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U ɻEA MIHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u ɻea muhumbulo na u swikelmaitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ɻivha izwi musi mugudi atshi:

- vho ɻewa thikhedzo, vha do kona u ɻwala ɻhalutshedzo dzi sa kondi na u ɻea tsumbo (tsumbo: u vhekanya muhumbulo na ɻhalutshedzo yawo na u ɻea tsumbo).
- Kuvhanganya na u rekhoda mafhungo nga ndila dzo fhambananaho.
 - u ɻalutshedza kuitele ku sa kondiho nga maipfi, vha kona u ɻandavhudza nga u tou ɻwala;
 - u ola na u pulana mimapa na pulane dzi sa kondi, girafu na nyolo;
 - u shumisa mafhungo u bva kha mafhungo o ɻwalwaho a fhaɻa girafu kana tshati kana u dzenisela madzina kha nyolo;
 - u thetshelesa mafhungo mapfufhi vha a rekhoda kha tshati kana vha dzenisela madzina kha nyolo;
 - u shumisa mafhungo a bvaho kha tshati, girafu kana nyolo kha u ɻwala ɻiɻwalwa ɻituku.

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi atshi:

- Kuvhanganya na u rekhoda mafhungo nga ndila dzo fhambanaho:
 - ḫalutshedza maitele a sa kondīho nga orala kana nga u tou ḫwala;
 - u ola na u dzhenisela madzina kha mimapa, ipulane, itshati, igirafu na nyolo.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi atshi:

- Kuvhanganya na u rekhoda mafhungo nga ndila dzo fhambanaho:
 - u ita ḫoqdisiso i sa kondīho (tsumbo: u tandula zwa vhuendi);
 - u ḫalutshedza maitele a sa kondīho nga u tou amba na u tou ḫwala;
 - u pulana, u ola, u dzhenisela madzina kha mimapa na pulane, tshati, girafu na nyolo.

- Pfukhisela mafhungo u bva huīwe u ya huīwe:
 - thetshelesa kha nyambo na u rekhoda mafhungo kha tshati kana u dzhenisa madzina kha nyolo

- Bvisa mafhungo kha tshiīwe tshivhumbeo u ya kha tshiīwe:
 - u thetshelesa nyambedzano vha rekhoda mafhungo kha tshati kana u dzhenisela maipfi kha nyolo;
 - u shumisa mafhungo a bvaho kha ḫiñwalwa ḫo ḫwaliwaho kana ḫine ḫa kona u vhonwa u sika girafu kana tshati kana vha dzhenisela madzina kha nyolo;
 - u shumisa mafhungo a re kha tshati, girafu kana nyolo kha u ḫwala ḫiñwalwa;
 - u ita mapa wa muhumbulo wa maiweledzo.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U HUMBULA NA U ɻEA MIHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u
humbula na u ɻea muhumbulo na u
swikelala maitele na u shumisa mafhungo
kha u guda

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi atshi:

- Shumisa mafhungo u bva kha zwi vthonalaho kana zwo ካwalwaho u sika girafu kana tshati, kana u dzhenisela madzina kha nyolo:
 - shumisa mafhungo u bva kha tshati, girafu kana nyolo u ካwala mafhungo;
 - u ካwala mapa wa muhumbulo na marweledzo a nganetshelo ተkhu ya mafhungo.

Maimo a asesimennde

(*A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda*)

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 6

TSHIVHUMBEZO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na u
talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa zwiñwe zwivhumbeo zwa mbudziso sa:
 - ndi ngani ni songo ...?
 - no no vhuya na ...?
 - ni humbula uri ...?
- Shumisa makhathi e vha gudi kha Vhuimo ha Fhasi mutheo wa u thoma kha u davhidzana nga u tou amba na u tou ñwala:
 - likhathi la ‘Ndi’ (tsumbo: U funa tshikolo);
 - likhathi la ‘Khou’ (tsumbo: U khou vhala);
 - likhathi la ‘Ndo’ (tsumbo: Ndo fhedza).

Gireidi ya 5

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa u shumisa zwiñwe zwivhumbeo zwa mbudziso:
 - ndi ngani ni songo...?
 - ni humbula uri...?

- Shumisa makhathi e vha gudi kha Vhuimo ha Fhasi mutheo wa u thoma kha u davhidzana nga u tou amba na u tou ñwala:
 - u shumisa makhathi o ḋivhadzwaho kha gireidi dzo fhelaho u davhidzana lwa orala na nga u ñwala;
 - shumisa pfano vhukati ha ñefhungo na liiti (tsumbo: Vhana vha);
 - shumisa fhungo itwa kha u ambedzana nga u tou amba na nga u ñwala (tsumbo: Musuku u bwiwa Afrika Tshipembe);
 - fhungo itwa la tshifhinga tsho fhelaho (tsumbo: Luñingo lwo tumbulwa nga miñwahaya ḋafumbili);
 - u shumisa maitelea u davhidzana a no sumba vhukonadzei (tsumbo: Arali a shuma nga maanda u ðo phasa);
 - u shumisa mabulafhethu sa mulamboni, nthā ha nn̄du, vhukati ha miri;
 - u shumisa zwikonisi zwa nyambedzano ya orala (tsumbo: nthihi, vhoñhe, zwinzhi nyana);
 - u shumisa mañaluli sa a u vhambedza (tsumbo: khulwane na khulusa).

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa u shumisa zwiñwe zwivhumbeo zwa mbudziso:
 - ndi ngani ni tshi humbula uri...?
 - ndi ngani ni sa...?

- Shumisa tshivhumbeo tsha mafhundo kha u davhidzana nga u tou amba na u tou ñwala.
 - u shumisa makhathi:
 - ▶ makhathi a ‘Ndi’ na ‘Ndo’,
▶ likhathi la ‘Ndo vha ndi’ (tsumbo: Zwi tshi bvelela ndo vha ndi tshi khou ñalela TV),
 - shumisa pfano ya khanedza (tsumbo: Ha na);
 - u bveledza u shumisa mañanganyi (tsumbo: tshe ha, vhukati ha);
 - u shumisa mavhambedzi (tsumbo: sa, naho);
 - u shumisa tshivhumbeo tsha khonadzeo kha u davhidzana lwa orala na nga u ñwala (tsumbo: Arali nda nga wana tshelede ndi ðo renga goloi);
 - u lapfisa kushumisele kwa mabulafhethu na mañaluli.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

**Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na u
talutshedzela mafhungo**

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pifesesa na u shumisa mamudi u sumbedza khonadzeo, na zwi ñodeaho sa:
 - ndi nga tuwa;
 - ndi nga si kone u ya tshimimani;
 - ndo vha ndi tshi nga kona u ya tshimimani;
 - a songo ya tshimimani u fanela u ya tshimimani;
 - u daha hu ño shandula mutakalo wa muvhili wañu;
 - u lesa hu nga pwasha mutakalo wañu.
- Shumisa khonadzeo kha u davhidzana nga u tou ñwala kana u tou amba:
 - u shumisa manwe mañaluli kha u vhambedza (tsumbo: khulwane kha);
 - u pfesa tshivhumbeo tsha mafhungo zwao;
 - u tanganya mafhungo nga ‘fhedzi’;
 - u fhenda mafhungo a sa kondi (tsumbo: Mutukana u lisa mbudzi);
 - u bveledza ñivhaipfi yavho;
 - u fhenda tshivhumbeo tsha ipfi;
 - u ita phazili ya maipfi;
 - u shumisa ñthalusamaipfi yavho vhone vhañe.
- Pifesesa maipfi o ñoweleaho u ambiwa ane tshivhalo tshao tsha vha vhukati ha 3000 na 4500 musi vha tshi fhedza gireidi ya 5. Arali vhagudiswa vha tshi ño guda manwe masia a guda nga luambo lwavho lwo engedzwaho vha fanela u vha vho ñiimisela u ñivha maipfi a 4500.
- Litaluli la mvelaphanda (tsumbo: u khou tuwa).

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa tshivhumbeo tsha mafhungo a sa kond̄i:
 - u pfesesa tshivhumbeo tsha fhungo zwalo;
 - u tanganya mafhungo nga ‘fhedzi’;
 - u sengulusa mafhungo zwao (tsumbo: Gulupu ya muḍagasi yo tumbulwa nga ṫwaha wa 1877).
- Bveledza ḋivhaipfi yawe
 - u sengulusa kuvhumbelwe kwa maipfi (tsumbo: lidza, mulidzi)
 - shumisa bugu ya ḫalusamaipfi ya vhone vhane.
- Pfesesa maipfi o ḋoweleaho u ambiwa ane tshivhalo tshao tsha vha vhukati ha 3000 na 4500 musi vha tshi fhedza gireidi 5. Arali vhagudi vha tshi ḫo guda mañwe masia a u guda nga luambo lwo engedzwaho vha fanela u vha vho ḋiimisela u ḋivha maipfi a 4500.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u shumisa tshivhumbeo tsha mafhungo a no kond̄a:
 - u shumisa mafhungodavhi a vhushaka (tsumbo: Musuku u no bwiwa Gauteng ndi tshitundwa tsha ndeme);
 - u shumisa elipsisi- u sia zwithu nn̄da (tsumbo: Vhaiñwe vhathu vho pfuma vhaiñwe a vho ngo pfuma).
- Bveledza ḋivhaipfi yawe:
 - u kona u vhona maipfi ane a tshimbila othe (tsumbo: Kholomo khulu hai ‘kholomo ndenya).
- Pfesesa maipfi o ḋoweleaho u ambiwa ane tshivhalo tshao tsha vha vhukati ha 4000 na 5500 musi vha tshi fhedza gireidi 6. Arali vhagudi vha tshi ḫo guda mañwe masia a u guda nga luambo lwo engedzwaho vha fanela u vha vho ḋiimisela u ḋivha maipfi a 5500.

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na u
talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ḥivha izwi musi mugudi a tshi:

- Likhathi ḥa ndo (tsumbo: Ndo fhedza).
- Likhathi ḥa tshifhinga tsho fhiraho (tsumbo: ndo mu vhona mulovha).
- Likhathi ḥa tshifhinga tshi ḥaho (tsumbo: Ndi ḥo mu vhona matshelo).
- Pfesesa na u shumisa matshilele a ḥiti u sumbedza vhukonadzei, khamusi, na ḥodea sa:
 - ndi nga ya phathini;
 - ndi nga si ye phathini;
 - ndi nga kha ḥi ya phathini;
 - u tea u ya phathini;
 - ho ngo tea u ya phathini;
 - u daha hu ḥo tshinyadza mutakalo waṇu;
 - u ḥesa hu nga tshinyadza mutakalo waṇu.
- Pfesesa na u shumisa mađadzisi:
 - mađadzisi a vhudali (tsumbo: ha ngo no ngo nndalela).
- Pfesesa na u shumisa vhuthihi na vhunzhi ha madzina:
 - madzina zwaō (hemmbe nthihi);
 - madzina a si na vhunzhi (tsumbo: muya);
 - madzina a re vhunzhi fhedzi (tsumbo: mađi).
- Pfesesa tshivhumbeo tshi sa konđi tsha fhungo:
 - ḥanganya mafhungo nga ‘na’;
 - sengulusa fhungo ḥi sa konđi.

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

(*A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda*)

Maimo a asesimennde

(*A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda*)

Gireidi ya 4

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u kona u shumisa mibvumo,
maipfi na girama ya luambo u sika na u
talutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

- Bvededzisa ɖivhaipfi yawe:
 - sumbedza maipfi ane a amba zwithu zwithihi (tsumbo: u sinyuwa- u dinalea);
 - sumbedza mafhambanyi (edela, vuwa);
 - u ita khanganyiso ya ipfi;
 - shumisa bugu ya ʈhalusamaipfi ya ene muñe.
- Pfesesa maipfi a vhukati ha 2000 na 3500 o ɖoweleho a tshi shumiswa kha liñwalwa mafheloni a ngudo dzawe dza Gireidi 4. Vhagudi vhanne vha ðo guda mañwe masia a u guda vha tshi shumisa luambo lwo engedzwaho vha tea u ɖivha kha maipfi a 3 500.

Gireidi ya 5

Gireidi ya 6

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u
guda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u
guda)

NDIMA YA 4 VHUIMO HA NTHA (GIREIDI YA 7 - 9)

MARANGAPHANDA

Kha Gireidi 7-9 vhagudi vha khou qilugisela pfunzo ya u bvela phanda na vhugudisi ha u tshila na u shuma kha lifhasi la vhaaluwa. Vha fanela u vha vha tshi khou swikela vhuimo ha ntha ha u thetshelesa, u amba, u vhala, u nwala na u humbula. Mvelelo dza luambo na vhuimo ha asesimennde zwi ombedzela vhukoni ha u tshila na vhukoni ha u guda.

Kha hei ndima, vhagudi vha fanela u:

- kona u humbula lwa u sengulusa nga vhone vhane vha tshi khou shumisa luambo;
- hanedzana na u haseledza nga muhumbulo mahulwane, une wa kwama pfanelo dza vhuthu na zwi kwamaho mupo;
- divhadzwa nga mishumo na zwine vha nga zwi gudela kha pfunzo ine vha do bvela phanda nayo;
- divhadzwa nga dzipfanelo dzavho na vhuqifhinduleli havho sa vhadzulapo kha vhupo ha dimokirasi.ya dzitshakhatsakha.

Nyomedzelo

Vhagudi vha do vhala na u nwala mañwalwa o fhambanaho vha tshi sumbedza u diimisa nga vhone vhane u fhira musi vha tshee kha dzigireidi dza murahu. Mañwalwa a do angaredza na ane a vha na vhushaka na mañwe masia a u guda (tsumbo: Saints dza Vhuthu na matshilisano na Saints dza mupo) Vha do guda u nwala mañwalwa malapfu sa tsumbo:

- u bva kha mafhungo u ya kha dziphara dzine dza bula maitele, u nwala muvhigo wo dalaho wa saints;
- u bva kha u nwala muvhigo mutuku u ya kha u nwala nganeavhutshilo ya masiatari o vhalaho.

Vhagudi vha do vhala na u nwala mañwalwa a u vhona, matheriala a girafu na matheriala a tshimbilelanaho na dzimbalo (sa tsumbo: zwinepe, nyolo na zwitetisitiki). Vha do bveledza vhukoni kha u vhekanya na u dzudzanya.

Zwikili zwa u guda zwa vhatshilo ha tshothe

Vhagudi vha do bveledza vhukoni ha u guda pfunzo ya vhatshilo ha tshothe. Vha do guda u:

- Vhala nga ndila dzo fhambanaho nahone u vhalela ndivho dzo fhambanaho;
- U khwinisa luvhilo lwavho lwa u vhala;
- Vha do ungula na u vhala nga ntha;
- U nweledza mañwalwa;
- U shumisa tshumiswa u fana na bugu ya thalusamaipfi, ensaikilophedia na inthanete
- sengulusa mañwalwa na mafhungo.

Kha vha thanyele:

Kha gireidi 7, 8 na 9, vhagudi vha ḥo thoma u vhala bugu dzo randelwaho.

MVELELO DZA U GUDA

Mvelelo ya u guda ya 1: U thetshela

Mugudi u kona u thetshela uri a wane mafhuno na u ᬁphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo.

Kha luambo lwo engedzwaho u thetshela ndi tshone tshisima tsha ndivho ntswa ya luambo (tsumbo: ḫivhaipfi, maambele, girama, ndivho ya zwa matshilisano na mvelele)

Mvelelo ya u guda ya 2: U amba

Mugudi u kona u davhidzana e na vhuđifulufheli na vhukoni kha luambo kha masia o fhambanaho a vhutshilo.

U guda u amba luambo lwa vhuvhili na vhuđifulufheli na u sumbedza vhuđali ndi khaedu, na vhagudi vha ḥoda zwifhinga thuso na ḫuthuwedzo uri vha kone u zwi swikelela.

Mvelelo ya u guda ya 3: U vhala na u sedzulusa

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhuno na u ᬁphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhudi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa.

U vhala hu a ḥodea nga maanda kha u bveledza luambo, u ᬁphina Nyaluwo ya ene muñe na u guda zwinzhi nga ha ḫifhasi. U vhala hu dovha ha vha mutheo wa u ñwala.

Mvelelo ya u guda ya 4: U ñwala

Mugudi u kona u ñwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhuno a ngoho na a khumbulelwu hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho.

U ñwala ho tumeckanya zwihulu na u vhala nahone ndi tshishumiswa tshihulwane tsha u humbula nga u guda u buđa na kharikhułamu. Ndi ndila ya u kona u amba na mvelaphanda ya ene muñe. Ndi ya ndeme kha u isa phanda ha pfunzo na kha u vha mudzulapo o konaho.

Mvelelo ya u guda ya 5: U humbula na u nea muhumbulo

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u nea muhumbulo, na u swikela, maitele na u shumisa mafhungo kha u guda.

Vhagudi vha do pfectesa mihibulo i kondaho, vha bveledza vhutsila vhuhulwane ha u humbula na ndila dza u guda dzo aluwaho u swikela mafhungo kha manwe masia a u guda. Hezwi zwi do thusa u vula ndila dzavho dza vhutshilo vhulapfu kha u guda.

Mvelelo ya u guda ya 6: Tshivhumbeo tsha luambo na mashumiselwe

Mugudi u a ñivha na u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika na u talutshedzela mafhungo.

Ndívho yavhuđi ya girama na ñivhaipfi i na ndeme kha u vhala lwa u tou elela, u ñwala na u ita tshipitshi. Girama na ñivhaipfi zwi fanela u funziwa zwi mafhungoni two farana zwa tanganyiswa na u vhala, u ñwala, u thetshelesa na u amba.

Maimo asesimende na mañwalwa

Kha zwipiđa zwi tevhelaho, Maimo a asesimende a mvelelo iñwe na iñwe a do nekedzwa gireidi iñwe na iñwe. Tsumbo dza mañwalwa dzine dza nga shumiswa u tanganya, u guda dzi a shumiswa. Hedzi a si dzone tsumbo fhedzi mudededzi a nga engedza nga u nanga dziñwe na dziñwe dzo teaho na mañwalwa a re hone.

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo
- Ngano
- Mafhungo lungano
- Nyimbo
- Zwirendo
- Miswaswo
- Ndaela
- Thalutshedzo
- Thalutshedzo dza vhatu na zwithu
- Mivhigo ya zwiwo
- Nyambedzano
- Zwipitshi zwo lugiselwaho
- Khungedzelo dza kha radio
- Mañano a u amba a radio

Zwo ñwalwaho/zwi vhonalahoh:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Gurann̄a
- Magazini
- Zwirendo; litambwa
- Dayari
- Mañwalo a maitele (ndaela, resipi)
- Thalutshedzo dza dzimbuno
- Mivhigo (tsumbo: saints)
- Bugupfarwa dzi bvaho kha mañwe masia a u guda
- Ndīvhadzo
- Tsedzuluso ya dzibugu
- Ndangatshifhinga
- Dziphositara
- Nyolo, girafu na dzitshati
- Mimapa
- Zwifanyiso
- Khanganyiso ya maipfi
- Dzikhathuni
- Dzikomiki
- Bugu dza u thusa u sedza zwiñwe zwithu
- Ensaikilophedia

Midia nnzhi:

- Mbekanyamushumo dza TV dza vhana
- Dzifilimu na dzividio
- CD - Roms na Inthanete (hune zwa vha hone)

Gireidi ya 8**Mańwalwa o themendelwaho****Orala:**

- Nganetshelo
- Ngano
- Mafhungo lungano
- Nyimbo
- Zwirendo
- Miswaswo
- Ndaela
- Thalutshedzo
- Thalutshedzo dza vhathu na zwithu
- Mivhigo ya zwiwo
- Nyambedzano
- Zwipitschi zwo lugiselwaho
- Khungedzelo dza kha radio
- Małano a u amba a radio

Zwo ńwalwaho/zwi vhonalah:

- Dzibugu (dza fikishini na dzi si dza fikishini)
- Guranda
- Magazini
- Zwirendo
- Dayari
- Garaća
- Mańwalo a maitele (ndaela, resipi)
- Thalutshedzo dza dzimbuno
- Mivhigo (tsumbo: saints)
- Ndīvhadzo
- Tsedzuluso
- Bugupfarwa dzi bvaho kha mańwe masia a u guda
- Khungedzelo
- Ndīvhadzo
- Tsedzuluso dza TV na dzibugu

Vhuimo ha N̄ha (Gireidi ya 7 - 9)

- Thambo
- Ndangatshifhinga na dzishedulu (tsumbo: TV)
- Nyolo, girafu na dzitshati
- Khanganyiso ya maipfi
- Dzikhathuni
- Bugupfarwa (tsumbo: bugu ya thalusa maipfi, ensaikilopedia)

Midia minzhi:

- Mbekanyamushumo dza TV dza vhana
- Matshele
- Khungedzelo dza TV
- Dzifilimu na dzividio
- CD - Roms na inthanete (hune zwa vha hone)

Gireidi ya 9

Mañwalwa o themendelwaho

Orala:

- Nganetshelo
- Ngano
- Mafhungo lungano
- Nyimbo
- Zwirendo
- Miswaswo
- Ndaela
- Thalutshedzo
- Thalutshedzo dza vhatu na zwithu
- Mivhigo ya zwiwo
- Nyambedzano
- Zwipitshi zwo lugiselwaho
- Khungedzelo dza kha radio
- Muvhigo wa matshele

Zwo ñwalwaho/zwi vhonalah:

- Dzibugu (dza fikishimi na dzi si dza fikishini)
- Gurannđa
- Magazini
- Zwirendo
- Matambwa
- Dayari
- Garaña na marifhi

- Maňwalo a maitele (ndaela)
- Thalutshedzo dza dzimbuno
- Mivhigo
- Thalutshedzo
- Bugupfarwa dzi bvaho kha maňwe masia a u guda
- Khungedzelo
- Ndaela
- Dziphosita
- Tsedzuluso ya dzibugu na TV
- Nyolo, girafu, na dzitshati
- Bugupfarwa (ensaikiliphedia)

Midia minzhi:

- Mbekanyamushumo wa TV
- Mivhigo ya matshele
- Khungedzelo
- Filimu na dzividio
- CD - Roms na inthanete (hune zwa vha hone)

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 1

U THETSHELESA

Mugudi u kona u thetshelesa uri a wane mafhungo, u diphina na u fhindula nga ndila yo teaho na u sengulusa masia o fhambanaho a vhutshilo

Ri ðivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u takalela nganetshelo, ho katelwa na zwe vha vhudzwa nga vhagudi ngavho:
 - fhindula nga u nyanyuwa na nga ndila ya u sedzulusa, vhudzisa na u fhindula mbudziso;
 - pima ndila ya u anetshela nganetshelo na u ita muvhigo.
- Pfesesa mañwalwa a orala (sa tsumbo: recounts, khasho ya zwipotso):
 - u fhindula mbudziso dzi re na nyaluwo;
 - u sumbedza mahumbulwa a muñwe na u ñea phindulo kha zwe vha eletshedza;
 - u doholola mafhungo na u ita mañweledzo hu na thusedzi.
- Thetshelesa mafhungo o lumbaho:
 - u ñwala notsi dzi sa konði (tsumbo: u fhedzisa notsi dzo ñewaho, u tevhekanya mbuno);
 - u shumisa mafhungo u fhedzisa thebulu, na u dzenisela madzina kha tshifanyiso.
- Thetshelesa nga mafulufulu kha khaseledzo:
 - u fhindula mihumbulo ya vhañwe na u i ðhonifha;
 - u ramba zwi bviswa kha vhañwe na u fhindula mihumbulo yavho;
 - u hanedza havhuði na u sa dzenelala vhañwe vha tshi amba.

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u takalela nganetshelo, ho katelwa na zwe vha vhudzwa nga vhagudi ngavho:
 - fhindula nga u nyanyuwa na nga ndila ya u sedzulusa, vhudzisa na u fhindula mbudziso;
 - pima ndila ya u anetshela nganetshelo na u ita muvhigo.
- Pfesesa manwalwa a orala (sa tsumbo: zwirendo, matambwa a radio):
 - u fhindula mbudziso dzi re na nyaluwo;
 - u sumbedza mahumbulwa a muňwe;
 - u dovholola mafhungo na u ita manweledzo hu si na thusedzi;
 - ḥalutshedza mbonalo/zwičalusí zwe fhambanaho zwa manwalwa a orala (tsumbo: zwirendo kana mafhungo a ngoho).
- Thetshelesa mafhungo o lumbaho:
 - u ūwala notsi dzi sa konđi;
 - u shumisa mafhungo u fhedzisa thebulu, na u dzenisela madzina kha tshifanyiso.
- Thetshelesa nga mafulufulu kha khaseledzo.
 - sumbedza vhungoho na u fhindula mihumbulu ya vhaňwe u na ḥhonifho;
 - u ramba thusedzi kha vhaňwe na u fhindula kha mihumbulu yavho;
 - u dilugisela u ņea khaedu kha vhaňwe hone a tshi zwi ita zwavhuđi nahone a sa dzeneleli vhaňwe vha tshi amba;
 - u sathula mihumbulu hone hu si u sathula muthu.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa na u takalela nganetshelo, ho katelwa na zwe vha vhudzwa nga vhagudi ngavho:
 - fhindula nga u nyanyuwa na nga ndila ya u sedzulusa, vhudzisa na u fhindula mbudziso;
 - pima ndila ya u anetshela nganetshelo na u ita muvhigo.
- Pfesesa manwalwa a orala (sa tsumbo: mařano a u amba a radio, manwalwa are na zwitetsitiki):
 - u fhindula mbudziso;
 - anetshela na u nweledza;
 - u sumbedza mahumbulwa a muňwe na u kona u ņea-vho thandululo;
 - sengulusa mbonalo dzo fhambanaho dza manwalwa a orala) tsumbo: nyambedzano, nganetshelo).
- Thetshelesa mafhungo o lumbaho:
 - u ūwala notsi dzi sa konđi;
 - u shumisa mafhungo u fhedzisa thebulu, na u dzenisela madzina kha tshifanyiso.
- Thetshelesa nga mafulufulu kha khaseledzo:
 - sumbedza vhungoho na fhindula mihumbulu ya vhaňwe u na ḥhonifho;
 - u ramba thusedzi kha vhaňwe na u fhindula kha mihumbulu yavho;
 - u dilugisela u ņea khaedu kha vhaňwe hone a tshi zwi ita zwavhuđi nahone a sa dzeneleli vhaňwe vha tshi amba;
 - u sathula mihumbulu hone hu si u sathula muthu.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na
vhudifulufheli na vhukoni kha luambo kha
masia o fhambanaho a vhutshilo

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

- Talutshedzela:
 - u amba nganetshelo u bva kha luambo lwa hayani u ya kha lwa u engedza.
- Tanganelana kha luambo lwawe lwa u engedza:
 - u shumisa luambo kha mishumo yo fhambanaho: u bulu mihibulo na vhudipfi, u ita munanguludzo, u ɳea ngeletshedzo na u ɳea mahumbulwa (tsumbo: Ndi humbula uri ni ...) na zwiñwe;
 - u tambo zwipiða zwa fhethu ho fhambanaho hu katelaho luambo lwo fhambanaho. (tsumbo: nyambedzano ya lutingo ya fomala na i si fomala).
- Sumbedza nyaluwo ya u shumisa mbonalo ya luambo u davhidzana: tsikheledzo ya ipfi, khalo, mutevhetsindo.

Maimo a asesimennde

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Talutshedzela na u ḋologa:
 - u amba nganetshelo u bva kha luambo lwa hayani u ya kha lwa u engedza;
 - u ḥalutshedza na u ḋologa milaedza.
- Tanganelana kha luambo lwawe lwa u engedza:
 - u shumisa luambo kha mishumo yo fhambanaho; u nekedza na u ramba (Ni a funa u) u hana nga ndila yavhuđi (Ndi humbeli pfarelo) na zwiñwe;
 - u tambo zwipiđa zwa fhethu ho fhambanaho hu katelaho luambo lwo fhambanaho. (tsumbo: u nea muvhigo wa vhutshinyi kha mapholisa).
- Sumbedza nyaluwo ya u shumisa mbonalo ya luambo u davhidzana: tsikheledzo ya ipfi, khalo, mutevhetsindo.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Talutshedzela na u ḋologa:
 - u amba nganetshelo u bva kha luambo lwa hayani u ya kha lwa u engedza;
 - u ḥalutshedza na u ḋologa milaedza;
 - u ḥalutshedza kana u ḋologa kha nyambedzano hune zwa itea.
- Tanganelana kha luambo lwawe lwa u engedza:
 - u shumisa luambo kha mishumo yo fhambanaho; u ita khumbelo dza u ḫitukufhadza na u humbeli vhathu u sa ita zwithu. (ni a vhilahela u sa ...) humbeli thuso kha dzikhonani kana vhatsinda;
 - u tambo zwipiđa zwa fhethu ho fhambanaho hu katelaho luambo lwo fhambanaho. (tsumbo: inthaviwu ya mushumo).
- Sumbedza nyaluwo ya u shumisa mbonalo ya luambo u davhidzana: tsikheledzo ya ipfi, khalo, mutevhetsindo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanda)

U AMBA

**Mugudi u kona u davhidzana e na
vhudifulufheli na vhukoni kha luambo
kha masia o fhambanaho a vhutshilo**

Maimo a asesimennde

Ri ḥivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thoma u ḥata nga u amba nga ha matshilisano na mikhwa:
 - u kovhekana mishumo (tsumbo: mudzulatshidzulo, mufaratshifhinga, muñwaleli);
 - u ḥisa vhathu kha u haseledza (tsumbo: Ni humbula mini?);
 - u dzhena vhathu hanwanī nga ndila ya vhulenda (Ndi humbela pfarelo);
 - u ḥekedza mihumbulo na u i tikedza (tsumbo: Ndi a takalela u ri ... ngauri);
 - u bulu u tenda (tsumbo: Ni kha ngoho) na u hanedzana (tsumbo: Ee, hone ...);
 - u shandukela kha luñwe luambo arali zwi tshi tea.

- Sumbedza u vhona ha tsatsaladzo nga ha u shumiswa ha luambo:
 - shumisa luambo u katela vhathu, hu si u vha sia nga nn̄da.

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Thoma u ṭata nga u amba nga ha matshilisano na mikhwa:
 - u kovhekana mishumo (tsumbo: mudzulatshidzulo, mufaratshifhinga, muñwaleli);
 - u ḋisa vhathu kha u haseledza (tsumbo: Ni humbula mini?);
 - u dzhena vhathu hañwani nga ndila ya vhulenda (Ndi humbela pfarelo);
 - u ḥekedza mihibumbulo na u i tikedza (tsumbo: Ndi a takalela u ri ... ngauri);
 - u buła u tenda (tsumbo: Ni kha ngoho) na u hanedzana (tsumbo: Ee, hone ...);
 - u shandukela kha luñwe luambo arali zwi tshi tea.
- Sumbedza u vhona ha tsatsaladzo nga ha u shumiswa ha luambo:
 - shumisa luambo u katela vhathu, hu si u vha sia nga nnđa.
- Inthaviwa muthu:
 - sika na u vhudzisa mbudziso dzo teaho;
 - shumisa khalo yo teaho, luambo lwo teaho hune lwa khou ambwa hone;
 - u rekhoda dziphindulo.

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Ṭata nga u amba nga ha matshilisano na mikhwa nga u nanisana ha u luvhelela na u fhindula ha tsatsaladzo:
 - u kovhekana mishumo (tsumbo: mudzulatshidzulo, mufaratshifhinga, muñwaleli);
 - u ḋisa vhathu kha u haseledza (tsumbo: Ni humbula mini?);
 - u dzhena vhathu hañwani nga ndila ya vhulenda (Ndi humbela pfarelo);
 - u nekedza mihibumbulo na u i tikedza (tsumbo: Ndi a takalela u ri ... ngauri);
 - u buła u tenda (tsumbo: Ni kha ngoho) na u hanedzana (tsumbo: Ee, hone ...);
 - u shandukela kha luñwe luambo arali zwi tshi tea.
- Sumbedza u vhona ha tsatsaladzo nga ha u shumiswa ha luambo.
- Inthaviwa nga muñwe muthu. (tsumbo: inthaviwu ya mushumo):
 - lavhelela mbudziso dzine dza ḍo vhudzisa na u ḋilugiselela khadzo;
 - fhindula mbudziso;
 - shumisa khalo yo teaho, luambo lwo teaho hune lwa khou ambwa hone na luambo lwa zwipiđa zwa muvhili.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 2 (i ya phanda)

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya u guda)

U AMBA

Mugudi u kona u davhidzana e na
vhudifulfheli na vhukoni kha luambo kha
masia o fhambanaho a vhutshilo

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza u vhona tsatsaladzo nga ha u shumiswa ha luambo:
 - shumisa luambo u katela vhathu, hu si u vha sia nga nn̄da;
 - u pulana nga nd̄ila yavhūdi nga ha uri ndi lini hune a fanela u shumisa lwa u engedza na luambo lwa hayani.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nea u amba hupfufhi kana muñekedzo:
 - shumisa zwitetisitiki na mvelele dzi vhalahalo (tsumbo: phosita);
 - shumisa dzithoho dzi neaho khaedu (tsumbo: HIV/AIDs, pfanelo dza vhathu na mafhungo a vhupo).
- Sumbedza u vhona tsatsaladzo nga ha u shumiswa ha luambo:
 - shumisa luambo u katela vhathu, hu si u vha sia nga nn̄da;
 - u pulana nga nd̄ila yavhūdi nga ha uri ndi lini hune a fanela u shumisa lwa u engedza na luambo lwa hayani;
 - sumbedza nd̄ivho nga nd̄ila ine luambo lwa vhumba ngayo nd̄ivho na vhuñe na u vhea vhathu kha maimo (tsumbo: Musi a tshi nea tshipitshi nga ha HIV/AIDS).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhingo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuđi, mvelele na u nyanyulea kha mańwalwa

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala lińwalwa (a fikishini na a si a fikisini):
 - topola ndivho, vhathetshelesi na zwi re ngomu;
 - sedza uri lińwalwa lo vhumbwa hani u imela muhumbulo wo livhaho wa liphasi;
 - vhona tshipida tshi tambwaho nga zwifanyiso zwi vhonalaho u vhumba zwine zwa ambwa;
 - u topola mbuno khulwane;
 - hu na fikishini, kha sumbedze u pfectesa ha mutambi, puloto na fhethu hune zwithu zwa khou itea hone.

- Pfectesa nga ndila i sa konđiho zwińwe zwipiđa zwa vhurendi: liphanyisi pfanapheleledzo, pfanamubvumo liphanyisi, pfanamubvumo, limuthufhadzi:
 - pfectesa mańwe a matheme a shumiswaho u talutshedza elemennde idzo (tsumbo: limuthufhadzi).

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala ḥiñwalwa (a fikishini na a si a fikishini):
 - topola ndivho, vhathetshelesi na zwi re ngomu;
 - u ita uri zwine zwa ambwa zwi livhane na magumo (tsumbo: zwithu zwine zwi nga si wanale tswi kha mañwalwa);
 - ḥalutshedza na u asesa mahumbulwa a vhaiñe kha othe mañwalwa na zwipiða zwe ñe zwa mañwalwa (tsumbo: amba uri mihibulo ya liphasi yo nekedzwaho ndi yavhuði na u sa tenda u sudzuluwa kha zwithu zwine vha tenda khazwo);
 - fhambanya mbuno khulwane u bva kha zwidodombedzwa zwi thusaho;
 - hu na fikishini, kha sumbedze u pñsesa ha mutambi, puloto na fhethuvhupo.
- Pfesesa nga ndila i sa konðiho zwiñwe zwipiða zwa vhurendi: ḥifanyisi pfanapheleledzo, pfanamubvumo ḥifanyisi, mutevhetsindo):
 - pfesesa mañwe a matheme a shumiswaho u ḥalutshedza elemennde idzo (tsumbo: ḥifanyisi).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala ḥiñwalwa (a fikishini na a si a fikishini):
 - topola ndivho, vhathetshelesi na zwi re ngomu;
 - u ita uri zwine zwa ambwa zwi livhane na magumo;
 - u sumbedza zwe zwi sa ambiwe kha mafhungo;
 - sumbedza hune luambo lwo teaho lwa khou ambwa hone/tshitaela (fomala na zwi si fomala);
 - ḥalutshedza na u asesa mahumbulwa a vhaiñe kha othe mañwalwa na zwipiða zwe ñe zwa mañwalwa. (tsumbo: amba uri mihibulo ya liphasi yo nekedzwaho ndi yavhuði na u sa tenda u sudzuluwa kha zwithu zwine vha tenda khazwo);
 - fhambanya mbuno khulwane u bva kha zwidodombedzwa zwi thusaho;
 - hu na fikishini, kha sumbedze u pñsesa ha mutambi, puloto na fhethuvhupo na muanetsheli;
 - vhambedza ndila dzo fhambanaho dza mañwalwa na ndivho (tsumbo: ndaela, luvheledza).
- Pfesesa nga ndila i sa konðiho zwiñwe zwipiða zwa vhurendi (limetafore, mutevhetsindo):
 - pfesesa mañwe a matheme a shumiswaho u ḥalutshedza luambo (tsumbo: limetafore).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphiṇa, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuḍi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala na u fhindula mañwalwa a matshilisano (tsumbo: thambo dici sa konḍiho, mañwalo):
 - topola ndivho, vhathetshelesi na zwi re ngomu.

- Vhala uri u wane mafhungo
 - u tevhela mafhungo a maiwalwa (tsumbo: ḡhalutshedzo ya maitele u fana na u itwa ha bammbiri);
 - u vhala nyolo dici sa konḍi, girafu na dzitshati;
 - u ita maiweledzo a mafhungo.

- Sengulusa khungedzelo na mabammbiri:
 - sumbedza vhathetshelesi: Iyi ndi khungedzelo ya mini?
 - sumbedza zwi re ngomu (Ndi ngafhi hune na vhona khungedezelo i ngaho iyi?);
 - sumbedza luambo lu nyanyulaho vhukhwāthisedzi;
 - sumbedza zwi re ngomu: Ndi ngafhi hune na vhona khungedzelo i fanaho na heyi?
 - amba vhuḍipfi hawe nahone ndi nga mini.

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala na u fhindula mañwalwa a matshilisano (tsumbo: mañwalo a ene muñe, dzindivhadzo):
 - topola ndivho, vhathetshelesi na zwi re ngomu;
 - Talutshedza mbonalo dza tshakha dza mañwalwa a no khou vhalwa (tsumbo: luñwalo lwa ene muñe).
- Vhala uri u wane mafhungo:
 - u tevhela mafhungo a mañwalwa (tsumbo: ḥalutshedzo ya uri zwiñwe zwithu zwi shuma hani, u fana na tswio);
 - u vhala nyolo, girafu na dzitshati nga ndila yone;
 - u ita mañweledzo a mafhungo.
- Sengulusa zwifanyiso mafhungoni (tsumbo: khungedzelo na dzigurannda):
 - topola ḥefhungo, mafhungo, vhathetshelesi na mulaedza wa tshifanyiso;
 - vhona uri ndi u bva kha muhumbulo wa nnyi he tshifanyiso tsha dzhiwa;
 - vhona uri ho siedzwa mini kha tshifanyiso na hone ndi ngani;
 - hatula uri tshifanyiso tshi a humbulea na uri ndi nga mini zwe ralo.

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Vhala na u fhindula mañwalwa a matshilisano (tsumbo: mañwalo a mabindu a sa kondi):
 - topola ndivho, vhatethselesi na zwi re ngomu;
 - Talutshedza mbonalo dza tshakha dza mañwalwa a no khou vhalwa (tsumbo: khunguwedzo ya mushumo i sa kondiho);
 - u amba nga ha luambo lwo teaho hune lwa khou ambwa hone/tshitaela (fomala na zwi si fomala);
 - sengulusa mahumbulwa a vhañwe, u sikwa ha zwine zwa ambwa, ndila ine ha vhewa khayo muvhali.
- Vhala uri u wane mafhungo:
 - u vhala mañwalwa a mafhungo (tsumbo: ḥianetshelo ḥituku ḥa gurannda);
 - u vhala nyolo, girafu na dzitshati nga ndila ya u konda hu aluwaho;
 - vhala mañwalwa a re na zwititisitiki;
 - u ita mañweledzo a mafhungo.
- Sengulusa nga vhusasalandzi mañwalwa a midia. (tsumbo: ḥianetshelo ḥituku ḥa gurannda):
 - topola ḥefhungo, mafhungo, vhathetshelesi na mulaedza wa mañwalwa;
 - sengulusa lushaka lwa mañwalwa na hune luambo lwo teaho lwa ambwa hone/tshitaela (tsumbo: ḥianetsheli ḥa gurannda li na ḥohoh dza mafhungo, shumisa mafhungo mapfufhi na dziphara, maipfi maambiwa, mañaluli mapfufhi a sa kondi u itela vhuthetshesi ha vhavhali).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u ɿphiña, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhuđi, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa maitele a u vhala:
 - u vhambedza ndila dzo fhambanaho dza u vhala maiwala o fhambanaho (tsumbo: U vhala ndaela nga vhusedzi na u tou ongolowa);
 - u shumisa maitele u wana ɿhalutshedzo dza maipfi sa tsumbo: u vhala maipfi a re nga tsini, na u humbela muñwe uri a i ɿhalutshedze;
 - u thoma u bveledza na u pima luvhilo lwa u vhala.
- Vhalela u ɿphina nga:
 - u vhala bugu dza fikishini na dzi si dza fikishini kha vhuimo ha luambo ho teaho;
 - u vhala tshaka ntswa dza bugu sa (tsumbo dza lufuno);
 - u pima bugu kha muvhigo wa dzibugu;
 - u vhala tsedzuluso ya bugu i sa kondiho;
 - u tandulula khanganyiso.
- Sumbedza u pfesesa uri bugu dza u ɿola dzi shuma hani:
 - u shumisa siatari la zwi re ngomu na mutevhe wa maipfi kha u ɿoda mafhungo;
 - u shumisa bugu ya ɿhalusamaipfi: U pfesesa kudzeniselwe (mupeleto, kubulele kwa maipfi, zwipiđa zwa muambo na zwine zwa amba);
 - u shumisa thasarasi i sa kondi.

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa maitele a u vhala:
 - u vhambedza ndila dzo fhambanaho dza u vhala maiwala o fhambanaho (tsumbo: u vhala nga nthā bugu ya u sumbedza mitevhe ya madzina a lūingo;
 - bveledzisa na u pima luvhilo lwa u vhala;
 - shumisa ndila dzo fhambanaho dza u wana zwine maipfi a amba (tsumbo: sedza tshifanyiso kana nyolo, haseledza ipfi nga luambo lwa hayani).

- Vhalela u q̄iphinā nga:
 - u vhala bugu dza fikishini na dzi si fikishini kha vhuimo ha luambo ho teaho;
 - u vhala tshaka ntswa dza bugu tsumbo (filimu dzi no sumbedza vhugevhenga);
 - vhala na u nwala tsedzuluso dza bugu.

- Sumbedza u pfesesa uri bugu dza u ḥola dzi shuma hani:
 - u shumisa siaṭari ḥa zwi re ngomu na mutevhe wa maipfi kha u ḥoda mafhungo;
 - u shumisa bugu ya ḥalusamaipfi na thesarasi i sa kondi.

- Shumisa maitele a u vhala:
 - u ungula maiwala – sumbedza dzīthoho na mbuno khulwane na u shumisa mbonalo dza mavhetsheli (tsumbo: nyolo);
 - u vhambedza ndila dzo fhambanaho dza u vhala maiwala o fhambanaho (tsumbo: u vhala nga nthā lianetsheli ḥa gurann̄a u itela muhumbulo muhulwane);
 - bveledzisa na u pima luvhilo lwa u vhala;
 - shumisa ndila dzo fhambanaho dza u wana zwine maipfi a amba (tsumbo: sedza tshifanyiso kana nyolo, haseledza ipfi nga luambo lwa hayani).

- Vhalela u q̄iphinā:
 - u vhala bugu dza fikishini na dzi si fikishini kha vhuimo ha luambo ho teaho;
 - u vhala tshaka ntswa dza bugu sa (tsumbo fikishini dza saintsī);
 - vhala na u nwala tsedzuluso dza bugu.

- Sumbedza u pfesesa uri bugu dza u ḥola dzi shuma hani:
 - pima na u nanga bugu hu tshi shumiswa masiaṭari a zwi re ngomu;
 - u shumisa bugu ya ḥalusamaipfi na thesarasi i sa kondi. Na ensaikilopedia.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 3 (i ya phanda)

U VHALA NA U SEDZULUSA

Mugudi u kona u vhala na u sedzulusa uri a wane mafhungo na u diphina, na u fhindula nga ndila ya u sengulusa vhu^di, mvelele na u nyanyulea kha mañwalwa

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza ndivho ya u vhala maipfi a re vhukati ha o doweleaho a re vhukati ha 4000 na 5500. Vhagudi vhane vha do guda maiwe masia a u guda nga luambo lwa u engedza, vha fanelu u diimisela u divha maipfi a 5500.

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Sumbedza n̄divho ya u vhala maipfi a re vhukati ha o ḋoweleaho a re vhukati ha 5000 na 6500. Vhagudi vhane vha ḋo guda maiwe masia a u guda nga luambo lwa u engedza, vha fanelu u ḋiimisela u ḋivha maipfi a 6500.

Maimo a asesimennde

Ri vhona izwi musi mugudi a tshi:

- Alusa n̄divho ya u vhala maipfi o ḋoweleaho a re vhukati ha 6000 na 7500. Vhagudi vhane vha ḋo guda maiwe masia a u guda nga luambo lwa u engedza, vha fanelu u ḋiimisela u ḋivha maipfi a 7500.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 4

U NWALA

Mugudi u kona u ñwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwu hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Ri ñdivha izwi musi mugudi a tshi:

■ Ñwala u fhirisa mulaedza nga:

- u ñadza dzifomo na thebulu ya u khethekanywa ha zwifhinga;
- u ñwala phara nthihi kana mbili u þalutshedza maitele (tsumbo: nqila ya u shandula thaela la goloi);
- u shumisa mafhungo u bva kha inthaviwu u itela u ñwala muvhigo kana þhalutshedzo;
- u ñwala tshakha dza maiñwalwa dzi þodeaho kha maiñwe masia a u guda (tsumbo: muvhigo).

■ Ñwalela zwa matshilisano:

- u ñwala vhurifhi ha tshishaka vhu sa konði (tsumbo: u þanganaedza thambo, u fhindula khungedzelo).

■ Ñwalela u ñibvisela khagala:

- u ñwala dayari.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala u fhirisa mulaedza:
 - u ንwala ታላትሱድዥ ማቀበል የሚከተሉ ነው እና ተከራክር ነው እና ተከራክር ነው;
 - u ንwala phara nthihi kana mbili nga ha zwivhuya na zwi si zwivhuya zwa zwithu (tsumbo: goloi sa tshishumiswa tsha vhuendedzi) u ታላትሱድዥ መተለዥ (tsumbo: ndila ya u shandula thaela la goloi);
 - u shumisa mafhungo u bva kha thandulo u ንwala muvhigo (u katela: ተከራክር ነው እና ተከራክር ነው) marangaphanqā, uri ተከራክር ነው እና ተከራክር ነው;
 - ንwala tshakha dza mañwalwa dži ተከራክር ነው እና ተከራክር ነው;
 - ንwala tshakha dza mañwalwa dži ተከራክር ነው እና ተከራክር ነው;
- Nwalela zwa matshilisano:
 - u ንwala vhurifhi ha tshishaka (tsumbo: u hana thambo እና ተከራክር ነው እና ተከራክር ነው) sumbedza lushaka lwa ደንብ እና ተከራክር ነው;
 - u ንwala milaedza ya e-mail.
- Nwalela u ደብቃስ ክහሳል:
 - u ንwala dayari.

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala u fhirisa mulaedza:
 - u ንwala mafhungo malapfu a phara dzo vhalaho dži ታላትሱድዥ መተለዥ, u ንe ታላትሱድዥ, u ንe zwivhuya na zwi sa ንe zwivhuya, u nanelna na u nana ha u hanedza;
 - u ንwala mañwalwa a katelaho girafu na zwitetsitiki;
 - ንwala thandulo (sa muvhigo kana ደንብ እና ተከራክር ነው);
 - ንwala tshakha dza mañwalwa dži ተከራክር ነው እና ተከራክር ነው;
- Nwalela zwa matshilisano:
 - u ንwala vhurifhi ha bisimusi (tsumbo: khumbelo ya mushumo na CV);
 - ንwala milaedza ya e-mail fomala na i si ya fomala;
 - ንwala minetse ya muṭangano (tsumbo: minetse dza mutangano wa SRC);
 - sumbedza ndivho ya lushaka lwa, ndivho, vhatetselesi na tshitaela.
- Nwalela u ደብቃስ ክහሳል:
 - u ንwala dayari kana dzhenala.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 4 (i ya phanda)

U NWALA

Mugudi u kona u nwala tshakha dzo fhambanaho dza mafhungo ngoho na a khumbulelwa hu tshi itelwa ndivho dzo fhambanaho

Maimo a asesimennde

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwalela u kona u sika zwithu:
 - u sumbedza mvelaphanđa na vhukoni ha u nwala nganetshelo, zwirendo na matambwa (tsumbo: nga u dzenisa mufhindulano kha nganetshelo).
- Ita liñwalwa la midia:
 - u shumisa ‘muhanga’ u ola khungedzelo i sa dini;
 - u shumisa muhanga u nwala tshivhambadzi tshi sa kondi.
- Shumisa u nwala sa maitele:
 - u vetaveta, vhala na u haseledza muñwalo wa ene muñe nga ndila ya u sasaladaza;
 - shumisa muvhigo u ɖovholola, u dzudzanya na u nwalulula;
 - shumisa ndivho ya girama, mupeleto na zwiñwe u dzudzanya;
 - u humbula nga nyolo na kuvhetshele.
- Shumisa ndivho ya u bveledzisa tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe:
 - u ita uri mañwalwa a vhe o farekanaho na u shumisa masala;
 - u thoma u kunakisa mihibulo nga u nwala;
 - u shumisa ndivho ya luambo kha u dzudzanya.

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwalela u kona u sika zwithu:
 - u sumbedza mvelaphanđa navhukoni ha u ንwala nganetshelo, zwirendo na matambwa (tsumbo: nga u shumisa figara dza muambo).
- Ita ሥinalwa ለ midia:
 - ola bammbiri ዘ sa kondi ለ khungudzelo;
 - u ንwala muvhigo wa mafhungo u sa kondi.
- Shumisa u ንwala sa maitele:
 - u vetaveta, vhala na u haseledza muñwalo wa vhuñe nga ndila ya u sasaladza;
 - u shumisa muvhigo u dovholola, u dzudzanya na u ንwalulula;
 - u shumisa ndivho ya girama, mupeleto na zwiñwe u dzudzanya;
 - u humbula nga nyolo na kuvhetshole.
- Shumisa ndivho ya u bveledzisa tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe:
 - u ita uri mañwalwa a vhe o farekanaho na u shumisa dziphara;
 - u ንwala dziphara dzavhuđi dzine dza vha na muhumbulo muthihi muhulwane, fhungo ለ thoho na u tikedza;
 - u ንwala marangaphanđa na mafhedzo;
 - u ተanganedza mihibulo.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwalela u kona u sika zwithu:
 - u ተalutshedza nganetshelo (na mañwe mañwalwa u bva kha luambo lwa hayani – u edzisa u wana liidioma).
- Ita ሥinalwa ለ midia:
 - ንwala khungedzelo dzi sa kondi (tsumbo: u kungedzela tshithu tsha u rengiswa);
 - vhekanya magazine, CD na magwati a bugu.
- Shumisa u ንwala sa maitele:
 - u vetaveta, vhala na u haseledza muñwalo wa vhuñe nga ndila ya u sasaladza;
 - u shumisa muvhigo u dovholola, u dzudzanya na u ንwalulula;
 - u shumisa ndivho ya girama, mupeleto na zwiñwe u dzudzanya;
 - u pulana kuvhetshole kwa mañwalwa.
- Shumisa ndivho ya u bveledzisa tshivhumbeo tsha luambo na kushumiselwe:
 - u ita uri mañwalwa a vhe o farekanaho na u shumisa dziphara;
 - u ንwala dziphara dzavhuđi dzine dza vha na muhumbulo muthihi muhulwane, fhungo ለ thoho na u tikedza;
 - u ንwala marangaphanđa na mafhedzo;
 - u ተanganedza mihibulo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5

U HUMBULA NA U NEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u nea muhumbulo na u swikela maitele na u shumisa mafhuno kha u guda

Ri ḥivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhirisela na u wana na u ḥalutshedza tshipikwa tsha munwali nga u ḥalutshedzela mariwalwa o ḥwalwaho, a vhonalahao na a pfalaho u buda na kharikhułamu:
 - u ḥalutshedza zwiitisi na zwibveledzwa;
 - u nanga zwithu nga u khetha tsha khwięne kha zwithu zwivhili;
 - u nea na u amba nga muhumbulo wa vhuńe;
 - u tikedza muhumbulo nga u ḥekedza vhuńanzi ho fhambanaho (tsumbo: ha zwitatisitiki na vhuńwe vho);
 - u shumisa mbudziso u bveledza muhumbulo wa vhuńe kana wa vhańwe;
 - u shumisa tshivhumbeo tsha luambo tsho teaho u bveledza muhumbulo u konđaho (tsumbo: u shumisa vhukonadzei (tsumbo: Arali tshumiswa dzo vha dzo kovhekanywa, ro vha ri tshi nga ḥivha ri si na vhugevhenga vhunzhi).
- Shumisa luambo u ita ḥodisiso na u tandula:
 - u topola mafhuno ane a khou todwa u thusedza kha ḥodisiso ya thaidzo;
 - u shumisa maipfi mahulwane na zwiteńwa u khetha zwiko zwa mafhuno zwe teaho;
 - u thetshelesa, u vhala na u sedza mafhuno u bva kha zwiko zwe fhambanaho u itela u nanga mihumbulo;
 - u shumisa tekinki ya u sumbedza na nzulele musi hu tshi kopiwa mafhuno u bva kha zwiko (tsumbo: dzirekhoda muńwali, ḥohoh, ḥuvha, muandadzi, nomboro ya siatari, webusite na zwińwe);
 - u shuma dziphurodzhekiti dza muńganelo u buđa na masia a u guda na u bveledza tshibveledzwa tsho khwańhelelaho.

Maimo a asesimennde

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo na litheresi kha kharikhuļamu yothe nga:
 - u ንwala dzīthalutshedzo, u ታንዳቃሁድዛ na u angaredza;
 - u ንwala ታላትshedzo ya mushumo sa tsumbo: Tswio dzi shuma hani;
 - u ንwala tsumbatshifhinga;
 - u ታላትshedza uri tshiñwe tshithu tshi shuma hani vha tshi khou shumisa tshifanyiso;
 - u ንwala muvhigo wa ስደታ ላ saints;
 - u pfectesa na u shumisa vhuļanzi u tikedza theori kana nyambedzano (tsumbo: zwinepe, zwithu zwa kale, inthaviwu na dzīhanzi);
 - u vhudzisa na u fhindula mbudziso dza vhuimo ha n̄tha sa tsumbo (Musi izwi zwo shanduka, ndi mini tshiñwe tshine tsha ደ shanduka?).

- Shumisa luambo kha u humbula nga:
 - u haseledza na u fara nyambedzano nga mafhungo kha zwigwada;
 - u ita dzithebulu dza u sumbedza n̄dila ya u vhambeda;
 - u kuvhanganya na u ita muvhigo wa mafhungo nga n̄dila dzo fhambanaho;
 - u nanga matheriala wo teaho;
 - u vhala na u bveledza mafhungo a tshi bva kha manwalwa a sa kondi o vhalaho nga ቁහո nthihi;
 - u fhirisa mafhungo a tshi bva kha fhethu huiwe a tshi ya huiwe nga u shumisa mimapa ya muhumbulo.

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa luambo na litheresi kha kharikhuļamu:
 - pfectesa na u shumisa vhuļanzi kha u tikedza theori kana nyambedzano (tsumbo: zwinepe, zwithu zwa kale, inthaviwu na dzīhanzi);
 - u vhudzisa na u fhindula mbudziso dza vhuimo ha n̄tha.

■ Shumisa luambo kha u humbula:

- vhudzisa na u fhindula mbudziso dzi kondaho;
- u ታላትshedza u angaredza, dzīthalutshedzo na kuvhekanye kha dziphara U humbula nga tsumbo dza tshitatamennde tsha u angaredza;
- u ንwala ታላትshedzo ndapfu dzi na dzitsumbo;
- u ita magumo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U NEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u nea muhumbulo na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

■ Ita mafhungo:

- u rekhoda mafhungo nga tshivhumbeo tshi pfalaho (tsumbo: mitevhe, mimapa ya muhumbulo, dzinotsi na mañweledzo);
- u vhekanya mafhungo nga ndila yo teaho (tsumbo:nga tshifhinga ,ndeme);
- u shandula mafhungo u bva kha tshivhumbeo tshiñwe u ya kha tshiñwe [kana u bva kha luñwe luambo u ya kha luñwe] arali zwo tea (tsumbo: u bva kha mapa wa muhumbulo u ya kha phara, mutevhe u tshi vha mañweledzo);
- u humbula zwo iteaho kale nga u sasaladza, nga u kovhana na u ita khaedu kha mihibulo;
- u vhambedza kuvhonele kwo fhambanaho, na u topola zwi fanaho na zwi sa fani;
- u shumisa luambo lwo teaho u vhambedza zwithu (tsumbo: zwine zwa fana, kha liñwe budo);
- u nanga mafhungo avhuđisa na o teaho u bva kha zwiko zwo fhambanaho na vhathu, na u ḥanganya zwe vhathu vha thusa ngazwo na mihibulo ya ene muñe kha tshipida tsha mushumo wo farekanaho zwavhuđi kana ɳetshedzo).

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala notsi dici tshi bva kha maambiwa a tshi ya kha mañwalwa:
 - u wana maipfi na mafhungo a ndeme;
 - u dzudzanya mbuno dza ndeme nga fhasi ha ḫohoho; vha tshi khou shumisa nzulele (tsumbo: maleđere danzi, u talela);
 - u shumisa maipfi a tshikhau.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Kuvhanganya na u ita muvhigo wa mafhungo nga ndila dzo fhambanaho:
 - u dzudzanya mafhungo a tshi bva kha u tou angaredza a tshi ya kha u tou livha;
 - u vhala na u sedzulusa mafhungo a tshi bva kha mañwalwa o vhalaho nga ḫohoho nthihi;
 - u fhirisa mafhungo a tshi bva kha huñwe a tshi ya huñwe;
 - u shumisa zwitatisitiki zwa u ñwala dziphara;
 - u shumisa mimapa ya muhumbulo.

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 5 (i ya phanda)

U HUMBULA NA U NEA MUHUMBULO

Mugudi u kona u shumisa luambo kha u humbula na u nea muhumbulo na u swikela maitele na u shumisa mafhungo kha u guda

Maimo a asesimennde

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

■ Humbula ha vhukonibale:

- u vhona, u humbulela, u pfela vhułungu kha u sika na u thasulula thaidzo;
- u shumisa u ንwala u bveledza mihumbulo (tsumbo: dzidzhenala u ḥutula mihumbulo, mimapa ya mihumbulo);
- u humbulela khonadzeo na dziñwe ndila dza u hudza muhumbulo (u humbulela);
- u sedza phambano na u dzi shumisa nga ndila i fhałaho (tsumbo: phambano ya tshenzhemo, mvelele zwine wa tama, vhumuthu);
- u shumisa luambo u buđa na Kharikhułamu u thasulula (tsumbo: u bva kha luambo u ya kha luñwe);
- u vhambedza uri nyambo dzo fhambanaho dzi amba nga ha matheme hani kha masia a u guda o fhambanaho, na fhałta thumo, u thusa kha u tandulula thaidzo

■ Shumisa luambo u amba nga zwo iteaho kale:

- u humbula nga zwe a pfa kana u vhala na u vhudzisa mbudziso dza khaedu;
- u sedza vhukoni hau iwe muñe sa tshiambi, mutshelesi kana muñwali kha masia o fhambanaho na u topola fhethu ho teaho u khwinifhadzwa;
- u humbula nga vhukoni ha muthu sa muthusedzi kha mishumo ya tshigwada na u topola ndila dza u bvelela phanda.

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

(A hu na maimo a asesimende kha iyi mvelelo ya uguda)

Ri ḫivha izwi musi mugudi a tshi:

- Nwala notsi u bva kha orala a tshi ya kha mañwalwa:
 - u wana maipfi a ndeme kana mafhungo, na u a ḫwala nga maipfi avho;
 - u vhaba u dovhoholiwa ha mihibulo;
 - u dzudzanya mihibulo mihibulo nga fhasi ha dzithoho na dzithohwana na u pfufhifhadza;
 - u shumisa maipfi a tshikhau;
 - u shumisa kuvhumbelwe (tsumbo: madanzi, u talela).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u a ɖivha na u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika na u ḥalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ɖivha izwi musi mugudi a tshi:

- Dovholola girama ye a guda kha gireidi dza u thoma.
- Hudza u shumisa dzimbudziso hu tshi katelwa na kubammbiri kwa u sumbedza.
- Engedza u dzithengeladzina, maṭaluli na mađadzisi.
- Pfesesa kushumiselwe kwa mamudi u bvisela khagala khonadzeo, na ɿlaeli, tsumbo:
 - ndi ɖo ɖa;
 - i fanela u na;
 - i nga na;
 - i nga si ne.
- Pfesesa kushumiselwe kwa mamudi u bvisela khagala khonadzeo na ɿlaeli tsumbo:
 - no tea u vha na vhusedzi;
 - ni fanela u vha na vhusedzi;
 - a no ngo fanela u sa vha na vhusedzi;
 - a ni tei u vha na u shaya vhusedzi.
- Pfesesa na u shumisa khonadzeo ya u thoma.

Gireidi ya 8

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Fhamanya vhukati ha maiti ane a, kana a sa dzhiimvelaphanda.
- Shumisa likhathi ja tshifhinga tshi ḋaho (tsumbo: Musi ndi tshi fhedza mushumo, ndi do awela).
- Shumisa tshifhinga tsho fhelaho (tsumbo: tsha mafhungo o ambwaho).
- Hudza u shumisa madzina (tsumbo: zwi vhaleaho na zwi sa vhalei).
- Pfesesa kushumiselwe kwa mamudi u bvisela khagala vhulenda (tsumbo: Ndi nga humbelapenisela).
- Pfesesa na u shumisa khonadzeo (tsumbo: Arali nda nga ḥangana na muphurisidennde ndi nga mu humbelu u fhaṭela muñwe na muñwe nn̄du).

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Pfesesa u shumisa ndila dzo fhambanaho dza u amba nga ha tshifhinga tshi daho.(tsumbo: Ndi khou ya u mu vhona matshelo, Ndi do mu vhona matshelo, U khou ṭuwa nga bufho u ya Kapa matshelo).
- Pfesesa u shumisa likhathi jo fhelaho ja mvelaphanda (tsumbo: O vha o ima tshifhinga tshi swikaho iri tshfthinga tshe nda swika ngatsho).
- Pfesesa u shumisa maipfi maambiwa na maipfi maambelwa.
- Hudza u shumisa mamudi:
 - mushumo (tsumbo: u tea/wo tea u);
 - tshivhumbeo – khakho dzo ḫoweleaho kha mamudi (tsumbo: a nga kona u ita);
 - shumisa mamudi a maiti a maitele.
- Pfesesa na u shumisa khonadzeo ya vhuraru (tsumbo: Arali ndi vhe ndi songo hona gethe, goloi yo vha i tshi do vha yo tswiwa).
- Shumisa ḥiitiitwa tshifhinga tshi ḋaho (tsumbo: Khetho dzi do farwa ḫwedzi u ḋaho).

Gireidi ya 7

Mvelelo ya u guda ya 6 (i ya phanda)

TSHIVHUMBEO TSHA LUAMBO NA KUSHUMISELWE

Mugudi u a ñivha na u kona u shumisa mibvumo, maipfi na girama ya luambo kha u sika na u ñalutshedzela mafhungo

Maimo a asesimennde

Ri ñivha izwi musi mugudi a tshi:

- Hudza ñivhapfi (tsumbo: nga u shuma na maipfi: takala, sinyuwa, dakalo, tsinyuwo).
- Sumbedza u pfesesa maipfi o ñoweleaho a re vhukati ha 5 000 na 7 500 e mafhungoni musi vha tshi fhedza Gireidi 8. Arali vhana vha tshi ño guda nga luambo lwa u engedza, ndivho yavho i fanela u vha kha nomboro ya nthia.

Gireidi ya 8

Gireidi ya 9

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Hudza ḋivhaipfi (tsumbo: humbula nga maipfi a re na vhushaka sa maipfi a nndwani).
- Sumbedza u pfesesa maipfi o ḋoweleaho a re vhukati ha 5 000 na 7 500 e mafhungoni musi vha tshi fhedza Gireidi 8. Vhagudi vhane vha ḋo guda maīwe masia a u guda avho nga luambo lwo engedzwaho vha tea u livha kha u ḋivha maipfi a 7 500.

Maimo a asesimennde

Ri ḋivha izwi musi mugudi a tshi:

- Shumisa mafhongo a kondaho.
- Hudza ḋivhaipfi (tsumbo: u shumisa thangi u sika maipfi maswa: autobank, autobiografifi).
- Sumbedza u pfesesa maipfi o ḋoweleaho a re vhukati ha 6 000 na 8000 e mafhungoni musi vha tshi fhedza Gireidi 9. Vhagudi vhane vha ḋo guda maīwe masia a u guda avho nga luambo lwo engedzwaho vha tea u livha kha u ḋivha maipfi a 8 000.

NDIMA YA 5 ASESIMENNDE YA MUGUDI

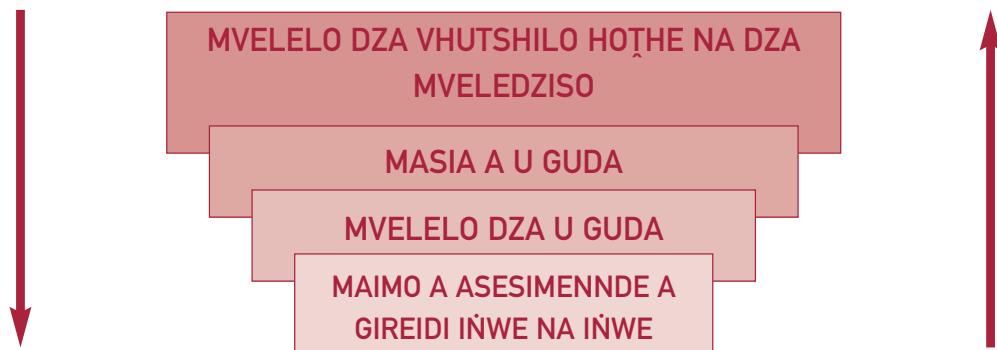
MARANGAPHANDA

Muhanga wa Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 wo tewa kha milayo ya Mvelelo Ndivhanywa ya Pfunzo. Asesimennde i itea u ḡekedza tsumbo dza mvelaphaṇda ya mugudi nga ndila ya vhudisa nahone i khwathise uri vhagudi vha ḡanganye na u shumisa ndivho na vhutsila. Asesimennde i fanela hafhu u thusa vhagudi u ita khaṭhulo nga ha nyito na u ḡivhetshela ndivho dza mvelaphaṇda na u ḡutula na u isa phanḍa na u guda.

U thusa kha maitele a asesimennde ya mugudi, hetshi Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tshi:

- Gavha mvelelo dza u guda na maimo a u asesa a tshimbilelanaho na sia la u guda ḡińwe na ḡińwe na kha gireidi ińwe na ińwe kha Bennde ya Pfunzo Nyangaredzi ya Vhugudisi (Gireidi ya R - 9);
- Vhea maimo a asesimennde kha mbilu ya maitele a asesimennde ińwe na ińwe. Maimo ane vhagudi asesimennde a ḡalutshedza maimo a vhukoni na u kuvhekanyelwe kwa vhukoni kha masia a u guda kha gireidi ińwe na ińwe. Vhukoni ha vhagudi kha mvelelo dza u guda vhu kaliwa nga Maimo a asesimennde. Maimo a asesimennde a kala vhuimo vhune vhagudi vha fanela u sumbedza vhukoni havho ha mvelelo dza ngudo na u sumbedza hafhu ndila dza u swikela vhukoni uvho.

Nyolo i tevhelaho i sumbedza u ḡanganelana vhukati ha zwiteńwa zwo olwaho zwa Tshitatamennde itsi tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka.

MILAYO YA ASESIMENNDE YO SHUMISWAHO KHA MVELELO NDIVHANYWA YA PFUNZO

Thalutshedzo

Asesimennde kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) ndi asesimennde ya tshifhinga tshothe. Ndi maitele o pulanwaho a u kuvhanganya mafhungo nga ha vhukoni ha vhagudi ho kalwaho nga Maimo a asesimennde a mvelelo dza u guda. Tshi ḥoda mielo yo ḥalutshedzwaho zwavhuđi na ndila dzo fhambanaho dzine dza konisa vhadededzi u ḥea vhagudi mivhigo i pfalaho uri vha kone u vhiga kha vhabebi na vhańwe vha kwameaho.

Zwiteńwa zwone-zwone

Mvelelo Ndivhanywa dza Pfunzo ndi ndila ya u funza na u funzwa dzine dza ita uri zwine mugudi a lavhelelwa u bveledza zwi pfalese. Mushumo wa mugudisi ndi u funza u itela u thusa vhagudi uri vha kone u fusha ḥodea dza maimo a asesimennde kha Kharikhułamu, mushumo wa mugudi ndi u guda zwine maimo a asesimennde a lavhelela. Maimo a aseseimennde ndi a ndeme kha Mvelelo Ndivhanywa ya Pfunzo ngauri i tea u vha i koneaho u aseswa musi mugudi o bveledza zwi lavhelelaho kha gireidi ińwe na ińwe.

U thusa vhagudi u swikela vhukoni havho ho fhelelaho, asesimennde i fanelu u vha:

- khagala nahone yo ombedzelwaho;
- yo ḥanganelaho na u funza na u funzwa;
- yo ḥitika nga maimo na ḥodea dzo dzulaho dzo vhewa;
- yo fhambanaho zwi tshi ya nga ngona;
- ya ndeme, fulufhedzeaho, vhekanyelwaho mugudi na u petekana ho teaho u tendela nyaluwo.

Mishumo ya asesimennde

Mushumo muhlwane wa u asesa vhagudi ndi u hudza nyaluwo na mvelephanda. Nga ndila heyi, asesimennde i shumiswa u langa mvelephanda ya vhagudi na u tshimbidza u guda havho.

Mińwe mishumo ya asesimennde i katela:

- *Asesimennde ya mutheo ya u guda ha u ranga*
Ndi asesimennde ya mathomoni ine ya shumiswa kha u ḥoda u vhona zwine vhagudi vha vho zwi ḥivha. I thusa vhadededzi u pulana mbekanyamishumo dza u guda na mishumo ya u guda.
- *Asesimennde ya tsedzuluso*
Asesimennde ya tsedzuluso i shumiswa u vhona lushaka na zwikhukhuliso zwo ḥanganiwaho nazwo nga vhagudi vho fhambanaho. I tevhelwa nga nyendedzi, thuso yo teaho na ndila dza u dzhenelela.
- *Asesimennde ya fomathivi*
Asesimennde ya fomathivi i langa na u thusedza maitele a u guda na u funzwa nahone i shumiswa u ḥivhadza vhagudi na vhadededzi nga ha mvelephanda ya vhagudi u itela u bveledzisa vhugudi. Mivhigo ya vhudi i a ḥewa u itela u aluwa ha vhagudi.

■ *Asesimennde ya sumathivi*

Asesimennde ya sumathivi i ḥea tshifanyiso tsha mvelephanda ya vhagudi nga tshifhinga tsho ḥewaho, tsumbo: mafheloni a kotara kana mafheloni a ḥwaha , kana musi a tshi sudzulutshela kha tshiñwe tshikolo.

■ *Asesimennde ya sisitemiki*

Asesimennde ya sisitemiki ndi ndila ya u langa mvelelo dza sisiteme ya pfunzo. Tshiñwe tsha zwiitisi zwa hezwi ndi asesimennde ya vhukoni ha mugudi zwi tshi yelana na tsumbo dza lushaka. Asesimennde ya sisitemiki i itwa mafheloni a vhuimo vhuimwe na vhuimwe ha Bennde ya Thanziela ya Pfunzo Nyangaredzi. Vhaimeli vha zwikolo na vhagudi vha a nanguludzwa mavunduni kana kha lushaka u itela asesimennde ya sisitemiki.

ASESIMENNDE YA TSHIFHINGA TSHOTHE

Zwiṭaluli zwa asesimennde ya tshifhinga tshothe

Asesimennde ya tshifhinga tshothe ndi ngona yone-yone ine asesimennde ya itea ngayo kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhuļamu ya Lushaka. I katela milayo yothe ya asesimennde ya Pfunzo ya Mvelelo Ndivhanywa na hone i khwaṭhisidza:

- *I itea murahu ha tshifhinga nahone i itea tshifhinga tshothe:* U gudwa hu a aseswa tshifhinga tshothe nahone dzirekhodo dza mvelephanda ya mugudi dzi a vhewa kha tshifhinga u buđa na ḥwaha wothe.
- *Thusedza nyaluwo na mvelaphanda ya vhagudi:* Vhagudi vha shela mulenzhe zwavhuđi kha u guda na asesimennde, pjesesa mielo ine ya shumiswa kha mishumo ya asesimennde, vha ḥidženisa kha vhuđipimi, vha ḥi vhetshela tshiluswa (target), vha sedzulusa u guda havho na u hudza tshenzhemo ya vhuđisedzi.
- *Nekedza muvhigo u bva kha u funza na u funzwa:* Muvhigo ndi tshiteřwa tshihulwane kha asesimennde ya fomathivi. Ngona dza mivhigo dzi katela dzimbudziso, u ombedzela kha mubulo wa orala na wa u ḥwala wa mudededzi kha zwe zwa itea u bvededza nga mushumo wa asesimennde na ḥuđhuwedzo kha mugudi.
- *Tendela u ḥanganelana ha asesimennde:* Hezwi zwi nga vha u asesa zwinzhi zwi re na vhushaka na mvelelo dza u guda. Kha mushumo muthihi wa asesimennde, u ḥanganya ngona dza asesimennde dzo fhambanaho, dzitekiniki na tshumiswa u asesa Maimo a asesimennde. Vhukoni kha maimo o lumbaho a asesimennde kana masia a u guda a nga sumbedzwa nga ndila nnzhi dzo fhambanaho, ndi ngazwo hu tshi tea u shumiswa ndila dzo fhambanaho dza ngona dza asesimennde hune vhagudi vha sumbedza nungo dzavho dza u guda.
- *Shumisa ndila dzo fhambanaho dzine dza konisa vhagudi vho fhambanaho (luambo, zwa muhumbulo, nyanyuwo na mvelele):* Asesimennde dza tshifhinga tshothe dzi a ita uri vhadededzi vha kone u pfela vhutungu vhagudi vha re na ḥodea dza tshipentshala na u bvisa zwikhukhuliso zwa u guda nga madzhenele a tepatepaho. Kha tshigwada tshiñwe na tshiñwe tsha vhagudi hu na zwikalo na tshithihi zwitaela zwo fhambanaho zwa u guda. Vhagudi a vho ngo fanela u aseswa vhothe nga tshifhinga tshithihi na kuitele kuthihi.

- *Tendela asesimennde ya sumathivi:* U kuvhanganywa ha mvelelo dza mishumo ya asesimennde ya tshifhinga tshothe zwi ɳea tshifanyiso tsha mvelaphanda ya mugudi kha tshifhinga tsho ɳewaho. Asesimennde ya sumathivi i tea u pulanwa zwavhuđi u bva mathomoni a ńwaha uri i katele ndila dzo fhambanaho dza asesimennde, tsumbo: ndowendowe, mishumo, thandela, dzithesite dzine dza do ɳea vhagudi tsumbedzo dzo fhambanaho dza zwe vha guda.

Ndila dza asesimennde

U nangwa ha uri ndi dzifhio ndila dza u asesa dzi no do shumiswa zwi bva kha nzulele ya zwithu. Ndi zwa ndeme nahone zwi kha mudededzi ene muñe nahone hafhu zwi ya nga gireidi na tshikolo na nga kukumulele kwa mudededzi. U wanala ha fhethu na tshumiswa zwi ɻuɻuwedza-vho uyu muhumbulo, hone naho zwishumiswa zwi tshi fana, vhadededzi vha a fhambana na ndila dzine vha nanga ngadzo ngona dzavho zwi a fhambana. Ngona dzo nangelwaho mushumo wa asesimennde dzi tea u vha khagala, dzi vhe dzi pfeseseaho kha vhagudi vhothe na vhadededzi vha kwameaho. Vhukoni vhu nga sumbedzwa nga ndila dzo fhambanaho. Ndi ngazwo hu tshi tea u shumiswa ngona dzo fhambanaho u itela u ɳea vhagudi tshifhinga tsha u sumbedza vhukoni havho ho fhelelaho.

Mishumo yo ɻoweleaho ya asesimennde

Mishumo yo ɻoweleaho ya asesimennde yo olwa sa tshumiswa dza mvededziso. Dzi nga kha di itwa nga vundu, tshītiriki kana kiłasita. Dzi asesiwa nga vhadededzi dza sedzuluswa nga vhañwe vha kwameaho nga nn̄da.

Ndivho ya mishumo ya asesimennde dzo ɻoweleaho ndi u:

- khwañhiseda nzio kha vhuhuñuli ha mudededzi;
- khwañhiseda vhuhulu ha asesimennde ya tshifhinga tshothe yo ñitikaho nga zwa tshikolo;
- engedza vhuronwane ha maitele na tshumiswa dza asesimennde;
- khwañhiseda uri mishumo ya asesimennde yo ñitikaho nga zwa tshikolo i asese vhukoni na mvededzo nga ndila yone;
- khwañhiseda nyaluwo ya vhagudi.

Mishumo yo ɻoweleaho ya asesimennde i nga sikwa kha lushaka, vundu kana kha zwītiriki, zwa shuñwa zwikoloni zwa leludzwa nga nn̄da.

U LANGA ASESIMENNDE

Vhatu vho kwameaho kha asesimennde

Tshikolo na vhadededzi vha na vhudifhinduleli vhuhulwane ha u aseswa ha vhagudi. Vhadededzi vha lavhelewa u bveledza maitele o khwaṭhaho, a fulufhedzeaho a asesimennde. Milayo ya mavunđu i tea u khwaṭhisedza vhudidzhenisi ha vhagudi, zwigwada zwa tshikolo zwa u asesa, zwigwada zwa u thusa zwa zwitiriki, tshumelo dza u thusa na vhabebi sa zwithu zwavhuđi.

Mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo

Tshikolo tshiňwe na tshihwe tshi fanela u bveledza mbekanyamushumo yo ḥitikaho nga nyendedzi ya asesimennde ya mavunđu na lushaka. Tshi fanela u vha na tshigwada tsha asesimennde na Pulane ya Tshikolo ya Asesimennde u itela u tshimbidza u thonwa ha iyi mbekanyamushumo. Tshigwada tshi tea u vha na vhaimeleli u bva kha vhuimo na sia ḥa u guda ḥiňwe na ḥiňwe.

U khwaṭhisedza madzhenele a tshipurofeshinala, mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo i tea u bula nga ndila i pfecteseaho:

- Ndila ine asesimennde ya tshifhinga tshothe ya pulaniwa na u thomiswa zwone;
- Ndila ine dzibugu dza u rekhodela dza vhwewa ngayo, u swikelea na vhutsireledzei;
- Dzikhoudu dza asesimennde dzo wanwaho nga vundu;
- U sedzuluswa ha asesimennde ngomu tshikoloni;
- Ndila ine u tolwa ha itwa ngayo tshikoloni;
- Ndila dza u nea muvhigo wa tshifhinga tshothe;
- U langwa ha maitele othe a asesimennde;
- U gudiswa ha tshiṭafu kha sia ḥa asesimennde.

Masia ane u gudiswa ha tea u itwa a katela:

- Ndila ya u shumisa mielo;
- U wana u tendelana vhukati ha vhadededzi kha gireidi nthhi nga ha uri ndi zwifhio zwine zwa sedzwa sa zwa ndeme u fusha mvelelo dza u guda;
- Ndila dza u nwala mahumbulwa a mishumo ya asesimennde, mvelelo na mivhigo;
- U swikelela u pfesesana havhuđi ha mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo.

KUVHETSELWA KWA DZIREKHODO

Bugu dza u rekhodela

Kuvhetshelwe kwavhuđi kwa dzibugu ku a ḥodea kha asesimennde dzođhe, zwi huluhulu kha asesimennde ya tshifhinga tshođhe. Bugu ya u rekhodela kana faili i tea u dzula yo dzudzanya tshifhinga tshođhe nga mudededzi muňwe na muňwe. Bugu ya u rekhodela i tea u katela:

- Madzina a mugudi;
- Mađuvha a asesimennde;
- Dzina na ḥalutshedzo ya mushumo wa asesimennde;
- Mvelelo dza asesimennde, zwi tshimbilelanaho na masia a u guda kana mbekanyamushumo dza u guda;
- Mahumbulwa u itela u thusedza.

Rekhodo dzođhe dzo tea u swikelea, dzi sa kondi u ḥalutshedzea, dzi vhewe ho tsireledzeaho, dzi vhe dza vhufulufhelo, na thuso kha u funza na maitele a u vhiga.

Mbekanyamushumo ya asesimennde ya tshikolo, i ḥekedza zwidodombedza zwauri bugu ya u rekhodela i ḥadzwa hani. Khoudu dza asesimennde dzi a shumiswa u bula uri mugudi u khou shuma hani ri tshi ya nga mvelelo dza u guda. Dzikhoudu dzi shumiswaho dzo tea u vha khagala uri dzi pfecteswe nga vhagudi na vhabebi.

Khoudu dici shumiswaho kha asesimennde

Hu na ndila nnzhi dzine mivhigo i bvaho kha asesimennde ya nga ḥekedzwa ngadzo kha vhagudi na u rekhodiwa nga vhadededzi. U nanguludza ndila ya khwinesa ya u zwi ita u itela mushumo wa asesimennde zwi do bva kha zwiitisi two fhambanaho sa:

- Tshivhalo tsha vhagudi kilasini na u anda ha tshifhinga kha mudededzi;
- U hula na u kondi ha mushumo wa asesimennde;
- Magudwa kana vhutsila vhu no khou aseswa (tsumbo: metse kana u riwala);
- Muvhigo u ḥewa nga u ḥavhanya hungafhani;
- ḥodea dza u asesa dzo shumiswaho nga mudededzi u ḥalutshedza vhukoni ha mugudi;
- Uri vhukoni ha mugudi vhu a vhambedza na ha vhaiňwe ngae, na vhukoni hawe ha tshifhinga tsho fhelelaho, na ḥodea dza maimo a asesimennde na mvelelo dza u guda.

Dziňwe khoudu dza asesimennde dici khwine kha miňwe mishumo u fhirisa diciňwe, tsumbo: mahumbulwa a nga vha o tou dodombedza kana mahumbulwa a muthu a ḥisa khwinifhadzo. Mahumbulwa a dovha a vha a ndeme kha u vhiga mvelaphanda ya mugudi kha maimo a asesimennde, honeha mahumbulwa a dzhia tshifhinga tshilapfu u a riwala nahone a zwi leluwi. Khoudu i ngaho, “vhuđi ha ḥthesa”, “vhuđisa”, “vhuđi”, “u a kona” na “vhushaedzi” dici a ḥavhanya u riwalea na u tendela asesimennde ya mvelaphanda i tshi livhanywa na mushumo wa tshifhinga tsho fhelaho na u livhanywa na maimo a asesimennde. Honeha a dici ḥekedza zwidodombedza two leludzwaho mahumbulwa. Dzimaraga kha ḥinwe sia, dici a rekhodwa nga u ḥavhanya nahone dici nga ḥanganywa, dici andiswa na u kovhiwa. Dzi na mushumo muhulwane u asesa vhukoni ha vhagudi zwi tshi ya nga vhukoni ha vhaiňwe kilasini kana zwi tshi ya gireidi diciňwe kana zwikolo, honeha dici ḥekedza mafhungo maťuku nga ha vhukoni ha mugudi kha maimo a asesimennde.

Tsumbo vhukati ha dziñwe nnzhi, khoudu dza u isa phanđa u asesa ndi:

- A zwi athu u bveledzwa, zwi tsini, zwo bveledzwa;
- Vhukoni vhu takadzaho, u ḥoda thusedzi;
- A B C;
- Mafurase o olelwaho mishumo ya asesimennde kana muvhigo.

I nga vha ifhio na ifhio khoudou yo shumiswaho, muvhigo ndi yone ine ya pfalesa musi yo ḥanganywa na mahumbulwa. Zwi a itea uri hu vhe na mvelephanđa kha mveledziso musi vhagudi vho ḥewa muvhigo yo tou ḥwalwaho u fhirisa maraga fhedzi. Naho maraga dza phesente dzi tshi vha dži shumiseaho kha u rekhoda, tshiñwe tshifhinga dzi a vha dži si dzavhuđi kha muvhigo. Dziñwe thaidzo dzi ḥiswaho nga maraga ndi dzauri dzi a konavho u engedzwa na u shumiswa nahone dzi dzumba zwinzhi nga ha mvelelo na mvelaphanđa ya mugudi. Arali mugudi o vuledza mushumo wa asesimennde i fhiraho nthihi hu na u lingea u shumisa maraga kha u ḥanganya na u ḥea tshikati. Musi izwo zwo itea, maraga dzi fhelelwa nga mushumo wadzo wa u ḥea mafhungo. Mbalo tshikati kana mbalo nyangaredzwa, zwi dzumba vhungoho ha uri mugudi a nga vha o kona ngudo zwavhuđi kha tshiteñwa tshiñwe hone hu si kha tshiñwe.

Maraga dzi ḥea mbonadzo nyangaredzi ya vhukoni hone dza dzumba muļa (reason) wa asesimennde ya vhukoni (kana vhushaya mveledziso) u bva kha mugudi na u thivhela nyombbedzelo kha u guda zwiñwe kha asesimennde. Nahone hafhu a dzi ḥalutshedzi u bvela phanđa ha mugudi zwavhuđi kha kharikhulamu. Kanzhi u wana maraga dzi fanaho nga nnđa ha musi dzi dzi fushaho. Zwi anzela u sedzwa i tsumbo ya mvelaphanđa yavhuđi. Maraga dza 70 kha gireidi 5 kha maimo a asesimennde na maraga dza 70 kha maimo a asesimennde kha gireidi 6 zwi a fhura tshoře mvelaphanđa ye mugudi a ita vhukati ha ḥwaha zwine zwa nga ḥalutshedzwa kha tshitatamennde, khoudu, kana mahumbulwa.

Khoudu dza Lushaka

Kha u rekhoda kana u vhiga vhukoni ha mugudi kha mvelelo dza u guda dzo livhaho kha gireidi yeneyo, khoudu dzi tevhelaho dzi fanela u shumiswa.

1 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha nga kule ḥodea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.

2 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha ḥodea dza** mvelelo dza u guda dza gireidi.

3 = Vhukoni ha mugudi ho **fusha ḥodea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.

4 = Vhukoni ha mugudi a ho **ngo fusha ḥodea** dza mvelelo dza u guda dza gireidi.

Shedulu dza mvelaphanda

Mafheloni a ñwaha muñwe na muñwe shedulu dza nyaluwo dzi fanela u ñadzwa nahone dza sainiwa nga ñhoho ya tshikolo na muofisiri wa muhasho. Shedulu dza mvelaphanda ndi bugu ya rekhodo i re na manweledzo a mafhungo nga ha mvelephanda ya vhagudi vhothe kha gireidi tshikoloni.

Shedulu ya mvelaphanda yo tea u katela mafhungo a tevhelaho:

- Dzina la tshikolo na tshiñemmbe;
- Mutevhe wa vhagudi kha gireidi ñiñwe na ñiñwe;
- Khoudou ya mvelaphanda kha sia la u guda ñiñwe na ñiñwe (sisiteme ya khoudou ya lushaka);
- Dzikhoudu dza mvelaphanda kha gireidi ñiñwe na ñiñwe (u bvela phanda kha ñiñwe gireidi kana u dzula kha gireidi yeneyo);
- Mahumbulwa nga khwathisedzo kana masia a thusedzi kha sia la u guda ñiñwe na ñiñwe;
- Duvha na tsaino ya ñhoho ya tshikolo, mudededzi kana muñwe mugudisi, muofisiri wa muhasho.

Mboniswa (profiles) dza mugudi

Mboniswa ya mugudi ndi rekhodo ya tshifhinga tshothe ya mafhungo ane a ñea mboniswa dza mvelaphanda ya mugudi u katela na mvelaphanda ya holositiki ya ndeme, maime na mvelaphanda ya matshilisano. Iyi i thusa mudededzi kha gireidi i tevhelaho kana kha tshikolo tshiswa tshire mugudi a khou ya khatsho uri hu konwe u pñesewa mugudi zwavhuði, ngauralo mudededzi u kona u ñivha mugudi zwavhuði. Dziphurofaili dzi tea u linda mugudi nahone dzi fanela u tshimbila nae kha nyendavhutshilo hawe hothe ha tshikolo.

Mafhungo a tevhelaho a tea u katelwa kha phurofaili ya mugudi:

- Mafhungo a ene muñe;
- Kuvhumbelwe kwa muvhili wawe na ñivhazwakale yaye ya zwa dzilafho;
- Zwikolo zwe a dzhena khazwo na kudzhenenele kwawe kwa tshikolo;
- U shela mulenzhe kha zwa mitambo;
- Nyanyuwo na mikhwa ya matshilisano;
- Vhudzheneleli ha vhabebi;
- Masia a ñodaho thuso;
- Muvhigo nyangaredzi wa sumathivi wa mafheloni a ñwaha;
- Rekhodo ya maiñweledzo a u phasa hawe dza miñwaha ya tshikolo;
- Garaña ya tsedzulosu.

Kha hu thanyelwe:

- Phurofaili ya mugudi i imela mabammbiri othe a zwifhinga zwo fhelaho e a vha a tshi shumiswa nga zwikolo sa garaña dza rekhodo, garaña dza mugudisi na garaña dza Edlab. Mushumo muhulwane wa Phurofaili ya mugudi ndi u mu thusa nga u wana vhuswikeleli kha mafhungo o fhambanaho o katelwaho.
- Mafhungo nga ha mugudi ene muñe kha phurofaili a o ngo vhuya a fanela u shumiswa kha khethululo.
- Phurofaili ya mugudi i songo ñadiswa na phothofolio. Phothofolio ndi ngona ya asesimennde ine ya ñea mugudi tshifhinga tsha u sedza mushumo wo itwaho nga mishumo ya asesimennde.
- Mushumo uyu u vhewa kha lupeto, faili kana bogisi. Phurofaili ya mugudi nga huñwe ndi rekhodo i re na mafhungo nga ha mugudi.

Asesimennde i itea u ḥekedza tsumbo dza mvelaphanda ya mugudi nga ndila ya u vhudzisa nahone i khwaṭhise uri vhagudi nga ndila ya vhuđisa vha ḥanganye na u shumisa nđivho na vhutsila. Asesimennde i fanela hafhu u thusa vhagudi u ita khaṭhulo nga ha nyito na u ḥivhetshela nđivho dza mvelaphanda na u ḥutula u isa phanda na u guda.

Maimo ane vhagudi vha sumbedza mvelaphanda dza mvelelo dza u guda na ndila dza u guda (vhungomu na vhuphara) ha u sumbedza mvelaphanda yavho.

DZIRIPOTO

Mafhungo ane a tea u dzeniswa kha dziripoto

Vhadededzi vha tea u vha na vhuđifhinduleli kha vhagudi, vhabebi na sisiteme ya pfunzo na tshitshavha u hula he tsha ita kha u asesa vhagudi vhavho. Hezwi zwi itea nga u vhiga. Hu tshi engedzwa kha zwo ḥwalwaho, orala kha muṇekedzo, u ḥanwa ha vhagudi zwi fanela u shumiswa.

Ripoto iñwe na iñwe nga ha mvelaphanda nyangaredzi ya mugudi i tea u katela mafhungo nga:

- Zwo gudwaho
- Vhukoni ha mugudi
- Thuso i ḥodeaho na
- Thangana ya murole na vhukoni ha mugudi ho fhelaho zwi tshi yelana na ḥodea dza masia a u guda.

U vhiga kha vhabebi zwi itea tshifhinga tshothe u ḥutuwedza vhudzheneleli havho na u shela mulenzhe.

Vhadededzi vha tea u vhiga mafheloni a kotara iñwe na iñwe ya u guda, honeha, dziripoto dici tea u ḥea mafhungo nga ha mveledzwa kha sia ḥa u guda ḥiñwe na ḥiñwe kana mbekanyamushumo. Hezwi zwi itwa nga ndila i tevhelaho.

Garaṭa dza mivhigo

Thodea ḥukhusa dza garaṭa dza muvhigo ndi:

1.) *Mafhungo mahulwane*

- dzina ḥa tshikolo
- dzina ḥa mugudi
- gireidi ya mugudi
- ḥuvha ḥa mabebo a mugudi
- ḥwaha na kotara
- ḥuvha na tsaino ya mudededzi
- ḥuvha na tsaino ya ḥoho ya tshikolo
- mađuvha a u valwa na u vulwa ha tshikolo
- ḥalutshedzo ya dzikhouda dza sisiteme ya u khouda ya lushaka.

2.) *Khwathiso na thodea.*

- Kha hu ɳewe ʈhalutshedzo ya khwaṭhisò, thodea dza mveledziso kana masia a u thusedzi dzi ḥodwaho kha sia ɻinwe ɻa u guda kana mbekanyamushumo dza u guda.
- Kha hu shumiswe sisiteme ya lushaka ya dzikhoudou u pima vhukoni mvelelo dza u guda dzo no itwaho u swika zwino. A zwi tou vha zwa ndeme u ɳea khoudou ya mvelelo iñwe na iñwe ya u guda.

3.) *Mahumbulwa kha sia ɻinwe na ɻinwe ɻa u guda kana mbekanyamushumo dza u guda.*

- Kha hu ɳewe mahumbulwa kha sia ɻinwe na ɻinwe ɻa u guda hu tshi khwaṭhisedzwà kha vhagudi vho fhirisaho thodea kana vha ḥodaho thuso.
- Kha hu ɳewe mahumbulwa nga khwaṭhisedzo na masia a thusedzi a tea u ʈumanywa na maimo a asesimennde. Mahumbulwa aya a ḥo tendela vhabebi, vhagudi na vhañwe vhagudisi u wana u pfeſesa thodea dza thuso dzine mugudi a ḥoda.

MITEVHE TSUMBEDZI

MUTEVHE WA MAIPFI WA KHARIKHLAMU NA ASESIMENNDE

Hoyu ndi mitevhe wa mathemo mahulwane a ndeme o shumiswaho u iñwala Tshitatamennde tsha Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) na milayo yatsho ya asesimennde ya mugudi.

Asesimennde - Maitele a tshifhinga tshothe a u kuvhanganya mafhundo nga ha vhukoni ha mugudi, a pimiwaho nga Maimo a asesimennde.

Maimo a Asesimennde - Nđivho, vhutsila na ndeme zwine vhagudi vha ḥoda u bveledza Mvelelo dza u guda kha gireidi iñwe na iñwe.

Asesimennde ya mutheo - Asesimennde ya mathomoni ine ya shumiswa kha u ḥoda u vhona zwine vhagudi vha ḥivha.

Asesimennde ya tshifhinga tshothe - Ndi modele wa asesimennde une wa ṭutuwedza ṭhanganelo ya asesimennde kha u funza na mveledziso ya vhagudi nga mivhigo i sa gumi,

Mvelelo dza vhutshilo hothe - Zwo ṭangana na Mvelelo dza Mveledziso ndi dzone mvelelo khulwane dza Tshitatamennde tsha Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) dzine dza ṭutuwedzwa nga Ndayotewa, dzi katela vhutsila ha vhutshilo ha vhagudi, sa vhudavhidzani, u humbula ha tsatsaladzo, mushumo na ndangulo ya mafhundo, mushumo wa zwigwada na tshitshavha na vhutsila ha u pima.

Kharikhulamu 2005 (Curriculum 2005) - Heyi ndi phindulelo ya u thoma ya Tshitatamennde tsha Lushaka yo itwaho nga murahu ha muvhuso wa tshiṭalula. Uri iñwalo ḥa mulayo li ḥee muhanga wa mvelaphanđa ya Vhugudi Thangeli ha Ñwana, Ḥanziela ya Pfunzo na Vhugudisi, Pfunzo na vhugudisi vhu yaho phanđa, na Pfunzo ya Vhaaluwa na Vhugudisi zwo lumba u khwaṭhisidza Kharikhulamu 2005.

Asesimennde ya Mveledziso - Hu tshi katelwa na Mvelelo dza vhutshilo hothe, hedzi ndi dzone mvelelo khulwane dza Tshitatamennde tsha Sedzuluswaho tsha Kharikhulamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tsha ṭutuwedzwaho nga Ndayotewa, tshi katela u konisa vhagudi u guda zwavhuđi na u vha vhadzulapo vha re na vhudifhindleli, vha vhupfiwa na mveledziso.

Vhuimo ha u bva - Musi vhagudi vha tshi vuledza gireidi ya 9, vha ḥekedzwa Ḥanziela ya Ndalukanyo ya Pfunzo ya fomathivi. Nđila ya asesimennde ine ya asesa mvelephanda ya mugudi tshifhingani tsha maitele a u guda u itela u ḥekedza muvhigo u no ḫo khwaṭhisidza u guda hawé.

Vhuimo ha phasi - Uvhu ndi vhuimo ha u ranga ha Bennde ya Ḥanziela ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi gireidi ya R , 1, 2, na 3.

U ḥanganelana - Mulayo muhulwane wa nyolo wa Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) tshine tsha ḥoda vhagudi vha tshi shumisa ndivho na vhutsila u bva kha masia mañwe a u guda kana u bva kha zwiñwe zwipiða zwa sia lenelo ḥa u guda u ita mushumo.

Vhuimo ha Vhukati - Vhuimo ha vhuvhili ha Bennde ya Ndalukanyo ya Pfunzo na Vhugudisi Nyangaredzi. Gireidi ya 4, 5 na 6

Luambo lwa u guda na u funza - Luambo lwo ḥowelwaho u shumiswa kha u guda vhupo ha u guda hukene. Vhañwe vhagudi vha na tshenzhemo ya u guda na u funzwa nga luambo lwo engedzwaho (hu si luambo lwavho lwa hayani)

Masia a u guda - Masia a malo a ndivho a re kha Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo): Dzinyambo, Metse, Saints ya Mupo, Thekhinolodzhi, Saints ya Matshilisano, Vhutsila na Mvelele, Pfunzo ya zwa Vhutshilo, Saints ya Ekonomi na Ndangulo

Tshitatamennde tsha Masia a u guda - Tshitatamennde tsha sia ḥiñwe na ḥiñwe ḥa u guda tshine tsha vhekanya Mvelelo dzatsho dza u guda na Maimo a asesimennde.

Phurofaili ya mugudi - Rekhodo nyangaredzi ya mvelephanda ya mugudi hu tshi katelwa na mafhungo a ene muñe, mveledziso ya matshilisano, ḥodea dza u thusedza.

Mbekanyamushumo dza u guda - Mbekanyamushumo dza mishumo ya u guda hu tshi katelwa zwi re ngomu na ngona dza u funza, hezwi zwi endedzwe nga Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) hone two bveledzwaho nga mavundu, zwikolo na vhadeddedzi.

Sisiteme ya u khouda ya lushaka - Sisiteme ya maimo a lushaka ya khouda ya vhukoni u vhiga nga mvelephanda ya mugudi.

Mvelelo - Mvelelo mafheloni a maitele a u guda kha Mvelelo Nđivhanywa ya Pfunzo hu tshi tevhelwa aya maitele, Kharikhułamu 2005 na Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 (Zwikolo) i ḥutuwedzaho u guda ha tshifhinga tshothe.

Photofolio - Faela ya ene muñe kana folida ya mushumo wa mugudi muñwe na muñwe.

Mvelaphanda - Nyolo ya mulayo muhulwane wa Tshitatamennde tsho Sedzuluswaho tsha Kharikhułamu ya Lushaka tsha Gireidi ya R - 9 tshine tsha konisa mugudi u aluwa hu tevhekanaho u ya kha zwi konðaho, u wana vhudzivha na vhūñandavhuwi ha ndivho, vhutsila na u pfesesa kha gireidi iñwe na iñwe.

Shedulu ya Mvelaphanda - Tshumiswa ya mafheloni a ñwaha ya u rekhoda mvelaphanda ya vhagudi vhothe kha gireidi hu tshi katelwa na dzikhouda dza mvelaphanda kha sia ḥa u guda ḥiñwe na ḥiñwe na gireidi ha konwaha u ñea mahumbulwa nga ha thusedzi.

Asesimennde ya sumathivi - Nqila dzo fhambanaho dza asesimennde ya sumathivi, sa musi i ya u amba nga ha mivhigo ya mvelaphanda ya mugudi i iteaho tshifhinga tshothe, kanzhi mafheloni a kotara kana mafheloni a nwaha.

MUTEVHE WA MAIPFI A SIA LA U GUDA

Vhuthetshelesi - Musi muthu a tshi edzisa u divhea kha tshimo tsha muambi a thetshela nga maanda kha zwine a nga vha a tshi tqoda u amba.

Luambo lwa u engedza - Luambo lu gudwaho hu tshi engedzwa lwa hayani.

Nyengedzedzo ya nyambo nnzhi - Musi muthu a tshi guda luambo kana nyambo hu tshi engedzwa kha lwawe lwa hayani. Hezwi a zwi ambi u thivha luambo lwawe lwa hayani.

Pfanabvumo - U dovhoolwa ha u shumiswa ha mubvumo muthihi mathomoni a ipfi kha mutevhekano.

Mafhambanyi - Ipfi line ja nea phambano ya linwe ipfi kha luambo luthihi, tsumbo: ndapfu, pfufhi.

Maimo a asesimennde - Ndivho ya luambo, vhutsila na ndeme zwine vhagudi vha tea u sumbedza uri vha a divha kana vha nga ita mafheloni a gireidi.

Vhathetshela - Muthu kana vhathu vha no thetshela, u vhala kana u sedza maiwe maiwalwa, tsumbo; vhathetshela vha matano a u amba a radio kana khungedzelo dza TV.

U dzhia sia - Nqoweloy a u takalela tshithu tshithihi u fhira tshinwe u itela uri muthu a kundelwe u nea khatulo yo teaho.

Vhunthantha - Tshipida tshi takadzesaho kana tsha ndeme tsha nganetshelo, tshi anzelaho u da u fhedzani.

Matanganyi - Ipfi li shumiswaho u tanganya maipfi, phara kana mafhungo , tsumbo: naho, ngauri, musi.

U nwala ha mboholowo - Musi vhagudi vha tshi newa mboholowo ya u nwala zwine vha funa vha sa vhilaheli nga ha khakho. Vhagudi vha tea u tuntuwedzwa u nwala hunzhi.

Bugu dzo nanguludzwaho dza u vhala - Bugu dzo nwala waho hu tshi shumiswa girama na divhaipfi kha maimo o fhambanaho.

Luambo lwa hayani - Luambo lune vhagudi vha lu guda lu tshi bva hayani kana kha tshitshavha. Nyambo dzi fhiraho luthihi dici nga kha di gudwa nga ndila heyi, zwenezwo vhagudi vha nga kha di vha na nyambo dici fhiraho luthihi dza hayani.

Linanedzi - U nanisa (U amba tshithu sa tshine tsha fhira zwine tsha vha zwone.

Maedzabvumo - Maipfi a re na mibvumo ine ya vha na ɬhalutshedzo.

Liedzamuthu - Zwi edziselaho zwiitwana zwa vhathu ngeno zwi si vhathu.

Nđivho ya mibvumo - Nungo dza u fhambanya mibvumo yo fhandekanaho ya luambo.

U dovha u vhala - U amba nga ha zwiwo zwe fhiraho nga u tevhekana, tsumbo; i nga vha ya ńwana a tshi amba nga ha zwe bvelelaho nga mafhelo a vhege.

Pfanapheledzo - Maipfi kana mitaladzi ya vhurendi ine ya fhela nga mibvumo i fanaho hu tshi katelwa na pfalandothe.

Mutevhetsindo - U dovhoholwa ha phatheni dza mibvumo ho ɬoweleaho.

U ungula - U vhala mafhungo nga u ɬavhanya u itela u wana nyangaredzo yao (tsumbo; U ungula ɬohoho dza gurannđa).

Pfanywa - Ipfī li re na zwine zwe amba zwi fanaho kana zwe vha tsini na u fana kha luambo luthihi (tsumbo; tshihulwane - tshiłuku).

Lińwalwa - Tshińwe na tshińwe tsho ńwalwaho, tsho ambwaho, i nđila ya vhudavhidzani i kwamaho luambo.

Zenofobia - Nyofho i sa ɬivhalei kana u vhenga vhathu vha bvaho nnđa ha shango la hańu.